

Zempléni Múzsa

szerkeszti:
Bolvári-Takács
Gábor

XXII. évfolyam
1. szám

2022
tavasz

2022 tavasz

Zempléni Múzsa

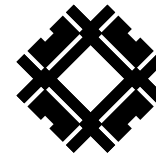

zemplenimuzsa.hu

500 Ft

LÁTÓTÉR

KISS Endre:
Egy új politikai társadalom
és egy hiányzó nemzet.
Az Osztrák–Magyar
Monarchia egyik
aszimmetriája

5

D. MOLNÁR István:
Lippóczy Norbert borász és
műgyűjtő emlékezete

21

TRENCSENYI László:
Hegyközi adalékok a
falukutatás legújabb kori
történetéhez

27

**BOLVÁRI–TAKÁCS
Gábor:**
Király István
irodalomtörténész pataki
diákévei, 1931–1939

31

LÁTÓHATÁR

UNGVÁRY Krisztián:
Egy kutatás kérdőjelei –
mikori a legidősebb tokaji
aszú címke?

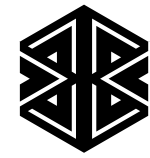
43

BENE Zsuzsanna:
Kulináris élményszerzés
Hegyalján: településborok
és a helyi gasztronómiai
értékek találkozása

59

**PATKÓ László –
HELTAI Miklós:**
Farkasok Magyarországon
és Zemplénben

70

LÁTÓSZÖG

KOVÁTS Dániel:
Professzori székhely
helyett

79

DEMETER Zoltán:
A tokaji aszú jelene

81

**BOLVÁRI–TAKÁCS
Gábor:**
Tudós közösség –
Teleki József szellemében

85

KELEMEN Judit:
Zempléni verbunkos
konferenciák

88

**EGEY Emese –
PUSZTAY János:**
Közép-Európa program

91

• • •

*Lapszámunkat tokaji
borospalackok és boroscímkék
fotóival illusztráltuk, Ungváry
Krisztián magángyűjteményéből.*

Zempléni Múzsza
A Tokaj–Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor
Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István
Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett
Grafikai szerkesztő: Tellinger András
Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD	Dr. Koncz Péter PhD
Dr. Bene Zsuzsanna PhD	Dr. Lapis József PhD
Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD	Prof. Dr. Pusztyai János CSc
Dr. habil. Csorba Dávid PhD	Dr. Takács Ádám PhD
Dr. habil. Kelemen Judit DLA	Dr. habil. Ugrai János PhD
Dr. Koncz Gábor PhD	

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.

Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj–Hegyalja Egyetem, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7. I. em. 52.

Kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető átutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj–Hegyalja Egyetemért Alapítvány

Számunk szerzői

Bene Zsuzsanna PhD élelmiszermérnök, borász, egyetemi docens. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *D. Molnár István* DSc irodalom- és művelődéstörténész, műfordító, lengyel filológus, ny. egyetemi tanár. *Demeter Zoltán* borász. *Egey Emese* PhD nyelvész, történész, egyetemi docens. *Heltai Miklós* DSc agrármérnök, egyetemi tanár. *Kelemen Judit* DLA zenepedagógus, habilitált egyetemi docens. *Kiss Endre* DSc filozófus, filozófiatörténész, germanista, egyetemi tanár. *Kováts Dániel* irodalomtörténész, nyelvész, ny. főiskolai tanár, c. egyetemi tanár. *Patkó László* PhD vadbiológus, WWF nagyragadozók programvezető. *Pusztyai János* CSc finnugor nyelvész, emeritus professzor. *Trencsényi László* CSc pedagógus, habilitált egyetemi docens, c. egyetemi tanár. *Ungváry Krisztián* DSc történész, borász.

KISS Endre

Egy új politikai társadalom és egy hiányzó nemzet

Az Osztrák-Magyar Monarchia egyik aszimmetriája

Az Osztrák-Magyar Monarchiának, mint államalakulatnak meglepően gazdag és változatos historiográfiája van. Ez – absztrakt feltételeket előfeltételezve – azért lehet meglepő, mert a későbbi politikai terek állandó növekedéséhez, a felgyorsult világfolyamatokhoz, az egyre átfogóbb és széleskörűbb integrációkhoz képest hajolhattunk volna arra, hogy az államalakulat valamelyik lehetséges értelmezése állandósul, és mint ilyen válik etalonná.

A historiográfia éppen a huszadik század különleges és katasztrófákkal terhelt történelme miatt szinte szélsőségesen sokoldalú, történelemfilozófiai, tudásszociológiai vagy egyenesen abszurd gondolatmenetek kiindulópontja is lehet.

De Közép-Európa értelmezései nemcsak a történeti értelmezések egymásutánjában változtathatják tartalmukat, nemcsak az egyes szereplők, az egyes értelmező országok nyújtanak egymástól eltérő értelmezéseket, de Közép-Európa egymást váltó politikai szerkezetei szinte tankönyvszerű politikai-szerkezeti esettanulmányoknak is elmennének.

Gondolatmenetünkben a dualista együttélés egyik nem felszíni aszimmetriájára szeretnénk irányítani a figyelmet. A magyar oldalon ekkor lépett be egy társadalom a modern politika világába, miközben a modern *nation building* számos hullámán keresztül ment. Az osztrák oldalon egy nagy hagyományokkal rendelkező államiság újult meg úgy, hogy nem ment át a kontinentális *nation building* egyetlen fázisán sem.

A modern nemzet és a modern állam sajátos (nem abszolút) aszimmetriájáról beszélünk.

E gondolatmenet magyar fejlődésre vonatkozó célja azoknak a „koordinátáknak”-nak a vázlatos kijelölése, amelyek e történelmi korszak *egészére*, az egyes konkrét politika- vagy eszméletörténeti összefüggések részletesebb kifejtése nélkül, *összefoglalóan* vonatkoznak.

Nem elmélyült történelem-metodológia megalapozást szeretnénk adni, mert ez, bármily fontos volna, nem e kísérlet feladata. A nagy történelemfilozófiai – és politikaelméleti – rendszerek *közvetlenül* most nem segítenek. Azt kívánjuk megragadni, hogy a dualizmus mint politikai korszak, egyben Magyarország *belépését jelentette az újkori európai és világtörténelembé*. A kezdetben irodalmi-nyelvi, történelmi, tudományos, majd filozófiai-gondolati törekvések már a 19. század elejétől megindítják e művelődési szférák sajátos mozgásait, kialakítják intézményrendszerüket, formálják a társadalmi nézeteket, s mint ilyenek, egyben heves összeütközések színterévé is válnak. A *politikai gyakorlat*, vagy éppen a *gyakorlati politika* terén azonban mégis 1867-tel kezdődik el a „történelem”, ekkor indul el az az óra, amelynek járása a dualizmuskori magyar politika idejét méri. Ez azt jelenti, hogy ekkor *alapítják meg* a politikai művelődést. Az „alapítás”-t nem a fogalom eredeti, „gründölő”,

azaz gazdasági, hanem politikai értelmében használjuk. A *politikai szféra* alapítása történik meg a dualizmus születésekor.

Mint minden alapításnál, ekkor is számos, az alapítás természetéből következő sajátos kérdés merül fel. Egyenesen felesleges lehetne talán, *elsőként*, megemlíteni, hogy *alapításon* itt mindenekelőtt azt a tevékenységet értjük, amellyel *a megkötött kiegyezés sajátos, de kétségtelen jelentős önálló mozgásteret nyitó feltételei alapján, az addigi évszázadokhoz nem mérhető dimenziójú politikai szféra, struktúrák, intézmények, közgondolkodás újrászerveződik*. Szeretnénk egyértelművé tenni, hogy az „alapítás” fogalmának nagyjelentőségű elméleti és történelmi szerepet tulajdonítunk. Az alapítás ugyanis egyrészt *belépés az illető szféra történelmébe*, másrészt többszörösen *kitüntetett szituáció, genesis*, amelynek tartalmi meghatározóak a szóban forgó szféra további sorsára nézve. Harmadrészt az ilyen alapítás mindig *ugrás is, valahonnan valahová való gyors, szándékolt eljutás*. Ennek alapján fogadhatjuk el Szekfű megállapítását, amely szerint, ami a tizenkilencedik század első felében Nyugat-Európában végbement, az történt a század második felében Kelet-Európában. Politikai, gazdasági, történelmi vagy más szempontból egy finomabb elemzés bizonyára könnyen kimutathatná, milyen évszázadokra elnyúl, hosszú és ellentmondásos folyamat eredményei ezek, a *politikai „alapítások”-at tekintve azonban mind az említett megfelelés, mind pedig a fáziseltérés döntő fontosságúnak bizonyul*. Ugyancsak szükségtelen talán, *másodszor*, annak említése, hogy a gyakorlati kompetenciákkal rendelkező magyar politikai szféra alapítását egyszerűen *ténykérdésként* kezeljük, azaz itt nem kapcsoljuk össze az értékelés kérdésével; hogy a kiegyezés egész építménye, azért, mert ezt az „alapítás”-t lehetővé tette, kedvező, pozitív, stb. volt-e. *Harmadik* megjegyzésünk az alapítással kapcsolatosan az volna, hogy semmilyen vizsgálat nem hanyagolhatja el, természetesen, a politikai szféra e gyakorlati alapítása tényének kimondásakor azt a hosszú folyamatot, amely ezt a *magyar politika vagy politikai gondolkodás történetében megelőzte*. Az előzményeket kíséreltünk, illetékességi körén belül, tekintetbe veszi (így például a filozófiai fejlődés kérdéseit 1867 előtt, vagy Eötvös *Uralkodó eszméinek* néhány tanulságát).

Az „alapítás” fogalmának bevezetése azonban mégis inkább arra a jellegzetesen *újra* irányítja a figyelmet, ami esetleg igen rövid időn belül, mind a politikában, mind a politikai gondolkozásban bekövetkezik. *Negyedik*, talán legfontosabb megjegyzésünk a magyar politikai szféra ezen alapításáról az, hogy egy szféra ilyen értelmű „alapítása” nem „időn és téren kívül”, légtüres térben történik. Az alapítás nemcsak genesis, de számos külső és belső, korhoz kötött tényező *erőterében végbemenő genesis*. Bármely szféra „alapítása” igazolhatja a tézist: az, hogy milyen gazdasági, eszmei, történelmi *feltételek* között megy végbe egy ilyen alapítás, minősítő jellegű.

Olyan általános összefüggésnek tartjuk ezt, hogy annak egy-egy példával való igazolása szinte feleslegesnek tűnik. Nemigen vitatható, hogy mondjuk egy 1848-49-ben egyesülő Németország gyökeresen más politikai szférát teremtett volna, mint az 1871-es, de igazolható ez az 1848 előtti, illetve 1867 utáni magyar liberális jellegű politikai gondolkodás eltérésén. A mindenkor *történelmi-lokális erőter* természetesen nem határoz meg mindent. Jelentősége mindenekelőtt bizonyos lehetőségek szinte *logikai kizárásában* (mondjuk Eötvösnél, az *Uralkodó eszmék* alapján, abban, hogy a szabadság eszméje ellentmond az államnak), illetve más lehetőségek előnyben részesítésében mutatható ki.

A dualizmus kori magyar politika és politikai gondolkodás *általános* áttekintését (amelynek szempontjait egyrészt az egész tanulmány eszme- és ideológiatörténelmi jellege, másrészt kiválasztott alakjai és problémái természetesen befolyásolják) az „alapítás” fogalmának bevezetésével kezdtük. A dualizmus politikai korszaka egyben az újkori magyar politika (és politikai gondolkodás) *alapítása*, amennyiben alapításon e szféra valóságos kibontakozása széles

körű (bár korántsem korlátlan) intézményes feltételrendszerének megteremtését értjük. Azt, hogy ezt a kérdést magától értetődően fel lehet vetni 1848-49-re vonatkozóan is, természetesen tartjuk. Azt pedig, hogy „alapítás”-on most az 1867-tel kezdődő korszakot értjük, az indokolja, hogy ebből az alapításból történelmi korszak bontakozhatott ki, ami 1848-49-ből *közvetlenül* nem.

A címben kijelölt feladat megoldását az alapítás történelmi, kor-meghatározta, valamint az öröklött és helyi tényezőinek *általános* áttekintésével kezdjük. Kényszerű okok következtében a magyar politikai szféra gyakorlatának e megalapozását két fázisra oszthatónak látjuk. Az első az 1867-es kiegyezés elvei és határozatai, a második, illetve az elsőből a másodikba való átmenet *vége* a hetvenes évek közepe, a Tisza-korszak konszolidációja. Ez egyrészt megfelel a történetírás egybehangzó, más fogalmak köré épített felfogásának, másrészt akad megfelelője a művelődés, illetve más szférák „alapítása”-ban. Az irodalmi szféra gyakorlati kialakulása sokkal több, egymástól több elemben eltérő szakaszt ölelt fel, Kazinczytól mondjuk Petőfigig, de ezután Gyulaiig vagy másokig, s ugyanígy a filozófiai „alapítás” is felbontható egy 1848 előtti és egy 1848 utáni szakaszra, stb. A politikai szféra gyakorlata kibontakozásának e felbontása nem egyszerűen abból származik, hogy elfogadnánk mondjuk azt a nem egészen alap nélküli antinómiát, amely szerint a deáki kiegyezés volna az „elmélet”, Tisza Kálmán politikája pedig a „gyakorlat”. A két időpont között más olyan tényezők is elmozdultak, megváltoztak, amelyek ugyancsak meghatározták a magyar politika erőterét. 1871 után olyan nemzetközi átrendeződés létrejön, amely sokban magyarázza az elmozdulást, sőt, fel boríthatná a politikai szféra alapításának egyensúlyát. Erre a szellemi művelődés egészének sajátosságai nyújthatnak párhuzamot: kitörőhöz nem kettősségben fejlődött ugyanis 1848-49-ig forradalmi, népies, plebejus, illetve 1848-49 után mérsékelt, klasszikusabb, konzervatívabb irányban, amely kettősség benyúlik a szellemi teljesítmények huszadik századi történelmébe is.

A) Eszmei előfeltételek

Az 1848 utáni egész európai politikai gondolkodás a liberális eszmék jegyében induló forradalmi mozgalmaknak nemcsak vereségével, de *ellentmondásos* következményeivel is kénytelen volt szembenézni. Ilyen szempontból az ötvenes-hatvanas évek eszmei „szélcsend”-nek tekinthetők, számos eklektikus próbálkozással, amelyekből azonban már hiányzik a 48 előtti liberalizmus optimista történelmi távlata. Ide iktathatjuk a magyar filozófiával foglalkozó tanulmányunk „eredményét”: nem képes lábra kapni, megerősödni e korban nálunk életképes, tudományosan megalapozott, liberális típusú történet-filozófiai gondolatrendszer. S mint minden ilyen esetben, a vákuumban ekkor is megjelennek újabb vagy régebbi arculatú restauratív, konzervatív színezetű, vagy éppen egyenesen teológiai jellegű gondolati produktumok. A forradalmi apály filozófiái apály is. A magyar politikai szféra gyakorlati megalapozása tehát még „elméletileg” sem tarthat számot progresszív, távlatos eszmeáramlatok mintegy automatikus segítségére, amelyek a meggyőződés, az evidenciák erejét kölcsönöznék számukra. Világos, bár itt csak a teljesség kedvéért érintjük, hogy a 48 előtti haladás-képzeteknek ez az önreflexiója (amely többek között a Hegel-iskola ekkori sorsában, vagy példászerűen éppen Eötvös nagy művében demonstrálható) nemcsak annak tudható be, hogy a jegyében induló mozgalmak vereséget szenvedtek, de annak is, hogy a liberalizmus ekkor veszíti el kizárólagos progresszivitását Európában, s kerül szembe az utópista szocializmussal, az anarchizmussal, a marxizmus akkor megjelenő politikai formáival, s egyáltalán a 48-as forradalmak új „harmadik rend”-jével. Bizonyos például, hogy az ún. „irodalmi Deák-párt” hallgatása, állást-nem-

foglalása a „filozófiai” kérdésekkel szemben, nem csak „eszmei” okokra vezethető vissza. De ugyanúgy bizonyos az is, hogy e *hallgatás* egyben őszinte állásfoglalás is, egy eszmei bizonytalanság bevallása.

A magyar politika gyakorlati megalapozásának következő „eszmei” jegye már korántsem csupán eszmei. A magyar politikai gondolkodás történetére nézve meghatározó, hogy az alapítás előkészítésének idején rendkívül gyenge az a társadalmi erő, amely a megváltozott, eszmeileg is rendkívül nehéz helyzetben mintegy „materiálisan” képviselhetné az új körülmények között a liberalizmus, radikalizmus társadalmi-polgárosító törekvéseit. Az itt hiányzó társadalmi csoportok és rétegek ugyanebben az időben kétségtelenül másutt is defenzívában vannak. Németországban vagy Franciaországban azonban nem ritkán nemcsak átmentik, hagyományozzák ezt az ideológiát, de a szocializmus, radikalizmus vagy hagyományosabb liberalizmus később történelmileg hatékonyra való pályáit dolgozzák ki.

Magyarországon az ún. *népies polgárosító* elképzelések képviselői játszhatnák ezt a szerepet, akik egy része áldozatul esett a megtorlásnak, elesett a szabadságharcban, emigrációba ment, s eredetileg is korlátozott társadalmi erőt képviselt. Ettől függetlenül ez az irány tovább él az ötvenes-hatvanos években, jelentős teljesítményekre is futja erejéből, de – korántsem minden szempontból tisztázott okok következtében – mégsem tudja igazán rányomni bélyegét már erre a két évtizedre sem, a magyar politikai gondolkodás *gyakorlatba* átváltódó elemei közé pedig még kevésbé tud beépülni. (Érveiket természetesen gyakran alkalmazzák a későbbiekben, sőt, célkitűzéseiknek is vannak tiszteletreméltó hívei, de a fenti tézis ennek ellenére sem vonható kétségbe.)

A politikai „alapítás” áttekintésének harmadik „eszmei” tényezője a meglepően széleskörű konszenzus az eszmék, „doktrinák” *elvi* elutasításában. Ez az egyetértés az alapítás korszakában az irodalmi Deák-párttól a konzervatívokig terjed. Elmondhatjuk így, hogy egy eszmeileg apályt jelentő korban, eszmei-progresszív külső támogatás nélkül, progresszív eszméket hordani nem képes társadalmi csoportok nélkül, s az eszme-ellenesség, a néhol túlzónak, sőt hisztérikusnak tűnő eszméktől való félelem „erőtereiben” ment végbe a politikai élet előkészítése. Azt, hogy az „alapítás” genezis, és a genezis nagyban meghatározója a későbbieknek, talán ebben lehetne a legjobban megragadni.

A dualizmuskori politikai alapítás eszmei jegyeinek legfontosabbjait érintettük. Az eredmény mindenképpen olyan ideológiai képletekben fogalmazódik meg, amelyekben konzervatív motívumok eltérő, de meghatározó szerepet játszanak. E rövid áttekintést azzal a két folyamattal kell végeznünk, amelyek az „alapítás” befejezéséig már megindulnak, és így a maguk körében *meghatározzák a dualizmus szellemi arculatát*: az egykori *konzervatívizmus*, engedve a kor nyomásának, megpróbálja kisajátítani ideológiailag a *nemzet* fogalmát, az adott helyzetben ezzel keresvén magának politikai lehetőséget e korban (közjogi viták), a *liberális* elméletek egykori maradványai pedig középponti jelentőségre emelik az *államot*. A 48 előtti korszakhoz képest mindkettő *alapvető fordulat*, hiszen a nemzet és a liberális állásfoglalás, illetve az állam és a konzervatívizmus eddig mintegy feltételezték egymást, sőt, ezt az újabb kombinációt egyenesen kizárták (a konzervatívok nem jutottak el a nemzetig, a liberálisok pedig mindenkor az állam funkcióinak csökkentésére törekedtek).

B) Külpolitikai előfeltételek

Néhány főbb vonását rögzítenénk annak a külpolitikai szituációnak, amely az ekkor gyakorlatban megvalósuló politikai szférát körülvette. A dualista politika e területének fontos jellemzője, hogy a *külpolitikai szellemi kultúra* szintje éppen az addig önálló külpolitikai gya-

korlat hiányában, meglehetősen alacsony volt. Még akkor is így van ez, hogyha a külpolitika egyben olyan gyakorlati tevékenység is, amelynek tárgyi kényszerekkel és korlátokkal mindig számolnia kell. A szellemi kultúra szintjét mutatja például a külpolitikában, hogy a széleskörű rokonszenvtüntetések a törökök mellett a hetvenes évek végén nemcsak az akkori „szövetséges”-nek szóltak, de ez az érzelmileg, „vágygondolkodás”-sal erősen színezett, politikai erővé való mozgalom végül el tudta hitetni magával, hogy Európa beteg embere életképes.

Érdekes vetülete ennek, hogy a közvetlen politikai irányításból kiszorult, befolyását bizonyos útkeresés után újabb csatornákon érvényesítő arisztokrácia történelmi tapasztalatainál, családi kapcsolatainál fogva mintegy letéteményese volt a külpolitikai gyakorlat áttekintésének. Erről nemcsak Szécsen Antal politikai tanulmányai tanúskodnak, amelyek évszázadok során mutatják meg a Habsburg-birodalom európai politikáját, illetve a magyar rész külpolitikai bezárt passzivitását, majd igénytelenségét. E tanulmányai egyben alátámasztják kiinduló tézisünket, amely szerint a dualizmus első szakasza egyben „belépés” az önálló(bb) politikai szférába. Ez nem jelenti azt, hogy a dualizmus elején Andrássy Gyula ne képviselte volna sikerrel külpolitikai elveit, de azt sem, hogy az irodalmi Deák-párthoz tartozó Kemény Zsigmond ne rendelkezett volna igen értékelendő külpolitikai koncepcióépítő képességekkel, stb. Nem itt a helye annak, hogy megítéljük a politika más területeinek irányát és eredményeit. A külpolitikai *kultúra* szintjének, most már *összefoglalóan*, legjobb mércéjét a közjogi parlamenti küzdelmeknek a monarchia fennállását, az ún. „közös érdekek”-et befolyásoló következményeivel való „számolás” hiánya, e kihatásoknak egy szabályosan kialakuló és kialakított „*vágygondolkodás*” nevében való figyelmen kívül hagyása jelentheti. Nehéz, szinte lehetetlen ma megérteni a „hungarocentrizmus”-nak ezt a mértékét. Tudjuk persze, s éppen Apponyi pályájának elemzése bizonyíthatja ismét, mennyire felszínes és ideologikus volt ez azok szájából, akik voltaképpen „soha nem is gondoltak” a monarchiától való elszakadásra.

A magyar politika *gyakorlati* alapítása e területen is kedvezőtlen körülmények között ment végbe. A modernizáló európai államok külpolitikai eszméi ebben az időben alapvetően saját, egyre leplezetlenebb expanziójuk biztosítására irányultak. Fokozódó mértékben váltak ebben eggyé a dinasztia, a hadsereg, s az egyes államok gazdaságát irányító polgárság érdekei. A *status quo* megváltoztatásának általánosan nyílt törekvése mindvégig jellemzője a kornak. Az egyes államok érdekeik érvényesítésére, mai fogalmaink szerint, meglehetősen könnyen szánják el magukat a háborúra, vagy Diószegi István kifejezésével, könnyen „rántják ki a kardot”, ami abból a szempontból érthető, hogy ezek a háborúk összes költségeik ellenére sem jelentenek az egyes országokra nézve elviselhetetlen megterhelést, a halottak száma, más veszteségek pedig, mai szemmel nézve, meglehetősen alacsonyak, és néhány győztes ütközet után már el lehet kezdeni a követelések benyújtását, az érdekek érvényesítését. Ilyen körülmények között a kisebb erejű államok érdekeit mindenekelőtt gyors manőverező képességükkel képviselhetnék legjobban. Magyarország (ebben az osztrák félhez hasonlóan) külpolitikájának megalkotásánál viszont már azonnal a *status quo* alapjára helyezkedett. Ezzel mindenképpen manőverezési hátrányba került a szabadabban mozgó államokkal szemben. A kiegyezés, az osztrák-magyar külpolitika kialakításáról, s ezt nem is várhattuk másként, nagyon sok az „ideologikus” értékelés. Rendkívül élő volt azonban a 67 előtti köztudatban az orosz birodalom és a környező szláv népek esetleges együttes fenyegetésének képzete. Igen nehéz állást foglalnunk e „fenyegetettség” mértékét illetően, hiszen azt eleve bizonyoson tudjuk, milyen *vitális* érdekek fűződtek az ilyen képzetek fenntartásához. Külpolitikai tényalapja annyi volt ennek, s ez magyarazza a *status quo* védelmére irányuló beállítódást, hogy – a történetírás egybehangzó véleménye alapján – a török hódítás alól felszabaduló Balkán a monarchia közvetlen szomszédságában, német, orosz és osztrák-magyar érdekek kereszttüzében valódi „tűzfészket” je-

lentett, s így a *status quo* védelme igen nehéz környezetben állítandó feladatnak bizonyult. Része ennek a rendkívül korlátozott külpolitikai mozgásképességnek a monarchiának Németországgal kialakuló szoros kapcsolata. E kapcsolat megszilárdulása már meg is határozta az egész európai hatalmi politika viszonyait is.

C) Külpolitika és belpolitika között

Ezek közé az előfeltételek közé számítanánk e rövid áttekintésben az *Ausztriával*, a magyar területeken élő *nemzetiségekkel*, illetve a *szomszédos államokkal* való viszony legfontosabb meghatározó jegyeit. Az, hogy ezek a dualista Magyarország politikai alapítása szempontjából önálló szférát alkottak kül- és belpolitika között, nem kétséges, de az sem persze, hogy meghatározóan hatottak vissza, néhol valóban, néhol pedig csak fantomizáltnan, a kül- és belpolitikára is.

Az Ausztriához való viszony (illetve Ausztria viszonya a dualizmuskori Magyarországhoz) a kiegyezés megkötése után „hivatalosan” igen jó volt. E tautologikusnak tűnő állítást azért kell előre bocsátanunk, mert voltaképpen soha nem tudta az uralkodó vezetésével együttműködő politika mindkét ország szélesebb tömegeit meggyőzni, ha nem is az együttműködés, a közös államszerkezet szükségszerűségét, de annak a *bizalomnak* fontosságát illetően, amely az „együtt élés” fontos összetevője lett volna. Leegyszerűsítés, mégis politikát és történelmet formáló tényezővé vált, hogy osztrák részről az egyes politikusokhoz fűződő jó kapcsolat ellenére sem voltak képesek igazán megbékélni a magyarországi oldal relatív egyenjogúságával, a birodalom jelentőségvesztésének tényét kapcsolták össze ennek megszületésével, és ott járt gondolataik között akár dinasztikus, akár „német nemzeti” háttérrel, hogy „alacsonyabbrendű” partnerrel kötöttek, stílszerűen szólva „morganatikus” házasságot. Az évtizedek együttélése e szempontból a politikára nézve fontos tényezőket megváltoztatta bizonyos fokig, de számos példája van annak, hogy a meghatározó osztrák „közvélemény” nehezen fogadta el, hogy a monarchia valamilyen „magyar” érdek miatt ne kövesse a szemükben legmegfelelőbb politikát. Ferenc József határozott irányvonala nélkül pedig osztrák részről igen hamar hozzá láttak volna a dualizmus „megreformálásához”. Tekintélyes felsorolást tenne ki mindazoknak a megkezdett vagy csak eltervezett koncepcióknak az összegyűjtése, amelyek Hohenwarttól Ferenc Ferdinándig a dualizmusnak valamilyen irányú, de mindenképpen a relatív magyar „*egyenjogúság*” elleni átalakítását tűzték ki célul. Innen is származott a magyar politika mindenkor leghatározottabb szembenállása bármilyen (vagy bármelyik lehetséges) dualizmussal szemben. Tisza István fogalmazta úgy, hogy a dualizmus lehetővé tenné a másik két fél összefogását a magyarok ellen, s így képesek lennének „majorizálni” a magyar politikát. Ez a szembenállás viszont, a maga részéről, ismét ahhoz járult hozzá, hogy *lehetetlen* legyen a monarchia bármiféle átalakítása, s amikor a dualizmus válságba került, képtelen volt kilábalni belőle. De a „bizalom” a magyar közvélemény részéről is több, mint kétséges maradt mindvégig. Nemcsak az évszázados Habsburg-uralom sebei, de a 48–49-es forradalom utáni önkényuralmi megtorlások is közvetlenül hihetővé tették a „ne higgy magyar a németnek” – elvét, ez alapozta meg azután ismét csak széles néptömegek előtt a függetlenségi szölamok jellegzetesen dualista korszakbeli „diadalát”. Ausztria 1849 és 1867 között, azaz a közvetlen közelmúltban, valóban minden elméleti lehetőséget végigpróbált, hogy e viszonyt minél kézzelfoghatóbban a maga javára alapozza meg ismét.

A konkrét elemzések állapíthatják és állapították csak meg, vajon a monarchia, a dinasztia számára *valóban* létfontosságú kérdésekben végül is mikor melyik politika érvényesült. Mindkét szélső álláspont (hogy igazán fontos kérdésekben az uralkodó, azaz magyar szemmel:

Ausztria; vagy a másik: hogy a magyar politika érdeke érvényesült), fel tud sorolni számos példát a maga alátámasztására. A közös hadseregen belüli személyes sérelmek ill. bánásmód, amely az osztrák katonatiszti körök részéről szimpla lereagálása volt az említett „rosszszérzés”-nek, mindenkor letagadhatatlan, hogy úgy mondjuk, „becsületbevágó” tápot adott a nemzeti hadsereg tendenciájában magyar jellegű kiépítésének törekvéséhez. A példa ezért rendkívül jellemző, mert a közjogi politika ügyesen fel tudta valódi nemzeti ügyé fűjni, más oldalról pedig Ferenc József valóban nem járulhatott volna hozzá a dualista birodalom *két* hadseregének felállításához. S hogy visszatérjünk a „bizalom” kérdéséhez: a magyar közvéleménynek valóban nem kellett sok és magas színvonalú ideológiai tevékenység ahhoz, hogy ne ismét az *ellenséget* lássa Ausztriában. Talán Tisza István az első magyar miniszterelnök, aki a háború kitörése előtt, illetve a háború alatt közvetlen kapcsolatban áll vezető osztrák politikusokkal. Végsősoron ezt Tisza *küzdi ki* magának, s csak az uralkodó legnyomatékosabb segítségével viszi keresztül, hogy Berchtold informálja a hadvezetés döntéseiről, s ne az „újságokból” (!) kelljen tájékozódnia. Ez persze nem szünteti meg a vezérkar állandó tiltakozását az informálás *tényével* szemben. Összefoglalóan: bár a történelmi együttélés tendenciájában sokat változtatott a kezdeti „bizalmatlanságon”, arról mégsem beszélhetünk, hogy a két ország, illetve birodalomrész politikailag mérvadó közvéleménye megbékült volna e „házassággal”. Robert Musil nagy regényének monarchia-ábrázolása kizárólag a lajtántúli területeket vizsgálja a maga sajátos szellemi-művészi eszközeivel, a regénynek egyetlen magyar szereplője sincs, s a „magyar” szó is csak egyszer, a bevezető gondolatok egy felsorolásában szerepel, ahol a monarchia összes népe fel van sorolva. Musil nem akarjuk, nem is lehetne elfogultsággal vádolni. Jellemző adalék ez azonban egy olyan minden minősítés *fölött* álló regényóriás esetében, amelyet világszerte mint a *par excellence* monarchia-ábrázolást ismernek.

A külpolitika és belpolitika *között* helyet foglaló szféra ismertetésében azokat az *előfeltételeket* tekintenénk most át, amelyek a szomszédos országok, illetve a magyar területen élő nemzetiségek problémáival kapcsolatosak.

Két olyan meghatározó tény emelnénk ki, amelyekkel a „történelemben belépő” magyar politikának a kezdet kezdetén számolnia kellett. Az egyik az ország határain belül élő nemzetiségek *számaránya, megoszlása, elhelyezkedése*, a másik pedig az a tény, hogy a szomszédos kis országok, amennyiben a helyzet ezt lehetővé teszi, ugyancsak minden eszközzel saját állami, nemzeti, katonai és gazdasági hatalmuk növelése érdekében fejtenek ki aktivitást, mint ahogy erre a kor szelleme, lehetőségei a kor egész Európáját mintegy felkészítik. A megalapított politikai szféra e két, egymással bizonyos változatoknál *ellentmondó stratégiát* követelő tény láttán eleve nehéz helyzetbe került, s a történelem ebben a kérdésben valóban rendkívül nehéz helyzet elé is állította. Az is kétségtelen, hogy e kérdésekkel 48–49-ben is szembe kellett nézni, s a más szellemi környezet és az eltérő feltételek sem hoztak nagy eredményeket. *Logikailag* három stratégiát követhettek. Az első: a liberálisnak elgondolt állam-eszmének igen megfelelő módon elősegíthették volna a nemzetiségek szellemi-anyagi emancipációját, nem gördítettek volna akadályokat ennek elébe. Ezt az irodalmi és a politikai Deák-párt, nem utolsósorban 48–49 tapasztalatai alapján, képviselte. E kérdés e kísérlet más részein viszont majd, úgyhogy itt erről a változatról csak annyit szögezünk le, hogy bár nem lehet kizárni, hogy az ilyen módon megerősödő nemzetiségek kifelé gravitáltak volna és ezáltal gyengítették volna a magyar államot (ismételjük, hogy erre nézve sem igenlő, sem tagadó választ nem tudunk adni), kétségtelen, hogy a térség nemzeti-nemzetiségi együttélésére a dualizmus nem kevés évtizede alatt olyan meghatározó befolyást gyakorolhattak volna, amely már a megváltozott körülmények között sem lett volna többé megszüntethető. Hogy ez a valódi „liberalizmus” a nemzetiségek irányában együtt, egyidőben azzal járt volna, hogy az

államok vagy az államiságra törő népek közötti rivalizálás tovább folyt volna, kétségtelen, és természetesen bonyolítja a helyzetet. A *másik* stratégia mintegy az államok, illetve államiságra törekvő nemzetiségek elleni *általános háborút* hirdette meg. Ehhez azonban nemcsak az állam és a magyarság ereje lett volna kevés, de minden más szempont is lehetetlenné tette. Hogy ezt a „háborút” a sovinszta magyar publicisztika (más nemzetiségek ugyancsak sovinszta közírásának e mintája és következménye) mégis megüzente Rákosi Jenőtől Hoitsy Pálig és Beksics Gusztávig, egyike a dualista politika legszomorúbb tüneteinek. Maradt így a *harmadik*: állami szinten megegyezést keresni a nemzetiségek anyaországaival, az egymással való rivalizálást így az esetleges megegyezések mögött folytatni, és államilag, s ami nem kevésbé fontos, társadalmilag *korlátozni, akadályozni* a nemzetiségek törekvéseit. A politikai alapítás korában nem kevesen ismerték fel az első változat koncepciójában rejlő történelmi távlatokat, de – röviden úgy foglalhatnánk össze – hogy a *második változatra* hivatkozva alakították ki az elsővel szemben a *harmadikat, s felejtették el az első*t.

A nemzetiségek konfrontációjának mindenkor egyenes visszahatása volt az ország valószínűs belső liberalizmusára, demokratizálására. A magyar társadalom belső szerkezete, minden visszavetettsége ellenére bonyolult, ellentmondásos és évszázados ellentéteket viselő volt, szemben az akkori népek, nemzetiségek szinte teljesen homogén felépítettségével.

Egy *megosztott, s a demokratizálásra, belső kiegyenlítődesre áhító* magyar társadalom állt szemben egyszerre *néhány*, éppen ekkor és (1848–49 után vagyunk!) éppen a nacionalizmus valamelyik jelszava jegyében *igen egységes* nemzeti-nemzetiségi társadalommal. Ez a konfrontáció mindenképpen rendkívül előnytelen volt a magyar politikának, *megoldásai* pedig szinte tragikussá tették a helyzetet. A nemzetiségek fejlődésének korlátozása jegyében *valtaképpen a magyar társadalmat korlátozták, s vezetői megtehették, hogy nemzeti jelszavakkal agrárius érdekeket kössenek össze*. Így alakult ki a két logikailag végletes álláspont a választójog kérdésében. Az egyik szerint (Tisza István) az ország demokratizálása, a választójog az univerzális nemzeti kérdés egyik alelete, amelyre csak akkor kerülhet sor (gyakorlatilag: aligha!) ha bevezetése nem jelent nemzetiségi és szociális problémákat. A másikat Jászi Oszkár képviselte, aki szerint a *nemzetiségi kérdés alelete az univerzális választójognak, s csak akkor várható javulás a nemzetiségi kérdésben, ha a választójogot bevezetik*.

D) Belpolitikai-társadalmi előfeltételek

A belső viszonyok esetében is nagy és nehéz történelmi örökség jutott a gyakorlat porondjára lépő magyar politika osztályrészéül. Az elmaradottság általános jegyei, amelyeknek éppen a század második felében, a politikai önállóság fokozódása, illetve a kapitalizálódás, az államok rivalizálása miatti *aktuális* jelentősége hihetetlenül megnövekedett, a mindenkori elgondolások egy, a modern követelményeknek és igényeknek megfelelő középosztály megalkotására és más motívumok tartoznának ide. Szellemileg a társadalom általában is a modern identitás kialakításának kínjaival vajúdik. Széles tömegek először 1848–49-ben „léptek be” a történelembe, ennek hatása ekkorra már kitorölhetetlen. Az értelmiségi csoportok a kor ellentmondásaival, a haladás szükségszerűségének és a liberalizmus hitelvesztésének, a középosztály megerősítésének s egyben az állami biztosítékok kidolgozásának, az ország önállóságának, de felfogásuk szerint valódi önállóságra való nagyhatalmi okból való képtelenségének kettősségeiben vergődnek. Felismerhető mindvégig a *nemesi*, illetve a *népies* polgárosodás egymást követő áramlatainak birkózása. A különböző árnyalatú identitás-lehetőségek a dualizmus elején még harcban állnak egymással, amelyben azután a *polgárosítás további sürgetésének törekvései feloldódnak a nemzet egy új felfogásában*. Ezek voltaképpen eszmei tényezők, a társadalom-po-

litika területén is évszázadok elmaradásának súlya nehezedik a szereplők vállaira. Tény, hogy – a vezető politikusok közül – ezt csak a dualizmus legvégén ismerik valóban fel, még akkor is csak igen kevesen.

Az ötvenes-hatvanas évek politikai gondolkodása, éppen a kiegyezés megkötésének *alapideológiája* révén, mélységesen elmerült a *történelmi* érvelésben. Az önkényuralom kegyetlensége, a nemzeti lét alapvető fenyegetettsége érthetővé teszik ezt. A viszonyok enyhülésekor ez az általános historizmus igen megkönnyítette az egyháznak, az arisztokráciának, de általában a kevésbé profilírozott csoportoknak is, hogy a társadalmi szerkezet, közgondolkodás demokratizálása ellen, sokszor egyszerűen *helyette* a történelmi legitimitás érveit hangoztassák. A politikai alapítás szempontjából ennek legdöntőbb következményévé így az vált, hogy igen kevés, ha éppen nem feltűnően kevés, olyan adattal találkozunk, amely az ország *jövőjével*, vagy éppen valóságos, szociális vagy kulturális *jelenével* foglalkozott volna. A kiegyezés fáradtságos tevékenysége, a végső politikai állapot hosszú időn át való függőben maradása ezt persze kétségtelenül alaposan megnehezítette, de e tény mutatja azt, hogy bármely okból is, de a magyar politikai gyakorlat *megalapozása* nem a jövő magyar társadalmára vonatkozó különböző elképzelések mérlegelésének, hanem egy történelmi kontinuitás *helyreállításának* ideológiája jegyében ment végbe. Nem csoda így, ha számos fontos esemény meglehetősen váratlansággal érte az, akkor még értetlen politikizáló közvéleményt (az 1873-as gazdasági csőd, a Deák-párt fúziója, a kormányok válságai).

A politikai gyakorlat „visszajelzései” már nem ugyanazokat érik, akik esetleg mégis számításba vették a jövő eshetőségeit; a hetvenes évek elejére a Deák-párt szellemi elitje felbomlik vagy távozik az élők sorából. S ha tekintetbe vesszük a társadalom mély identitás-problémáit, ez az elmozdulás még erősebben esik latba. Az érdeklődés a magyar *valóság* feltárására különben sem számottevő, máig nagy nehézségekkel kell a kutatónak megbirkóznia, ha az ötvenes-hetvenes évek magyar társadalmának adataira, összefüggéseire kíváncsi.

Mindezeknek a folyamatoknak a *materializációit* természetesen a konkrét érdekek, a csoportok, rétegek, osztályok konkrét törekvései jelentik. Azt, hogy miként tette magáévá a számottevő nemesi réteg az államhivatalokat, s hogy ez milyen következményekkel járt, ismert. Kérdésfeltevésünk szempontjából legfontosabb, hogy a dualista politika végül olyan nemzeti identitást alakított ki, amelyben a „nemzet” fogalma a nyilvánvalóan demokratikus tartalmakat kiszorította, s a kulcsszerephez jutó „modern” középosztályt szellemileg „modern”-nek egyáltalán nem nevezhető rétegekkel pótolta.

Ez a folyamat számos más összefüggésben szerepel még tanulmányunkban. Deáktól Tiszáig – ez a magyar politikai gyakorlat alapításának útja. Hogy ez egyben a „liberalizmus” két útja, világos. *Összefoglalóan*: kétségtelenül nagy történelmi adósságokat örökölt a politikai alapítás, amelyeket ráadásul az önkényuralom nagy vér- és anyagi veszteségei még csak tetézték. A jobbagyfelszabadtás ugyan már bevezetett tény volt, de a parasztság helyzete történelmileg megoldatlan maradt. Lett volna esély arra, hogy a dualista alapítás megkísérelje megvalósítani a lehetségeset 48 és 49 eszményeiből. Az ideológiai-eszmei álláspontok ellentmondásossága ugyanígy lehetővé tehetett volna elméletileg ilyen gyakorlati politikát, mint ahogy Tiszáék irányában lehetővé tette. Nem a jövő, hanem a múlt, nem a további átalakulások, hanem a már *visszacsinálhatatlan átalakulások viszonylatai közötti túlélés* vezette a születő magyar gyakorlati politikát. A középneemesség 48–49-cel ritka történelmi tettel próbálkozott, s ezt mindenképpen, akár tipológiailag is, sajátosnak tekinthetjük.

Az ötvenes-hatvanas években egyrészt meggyengült, megtizedelődött, helyzete anyagilag megingott, de mindenképpen át kellett értékelnie reformkori magatartását is. Ezen a vonalon válhat a későbbiekben igen jelentősé a „porosz út” eszmei hatása, Tiszáék német szimpátiái.

Az erősebb középnemesség effektívnek megmaradó csoportjai ugyanis mezőgazdasági vállalkozókként képzelték el jövőjüket, s ez politikailag a mindenkor fennállóhoz kötötte őket, különösen olyan helyzetben, mikor „polgári-plebejus” oldalról nem kellett számolniuk komolyabb ellenfelekkel.

A lehetséges kérdések közül (a történetek ismeretében!) már csak egyet emelnénk ki: az uralkodó politikai osztályokét. A politikai paletta nagy hiánya (plebejus-polgárosító politikai erők artikulálatlansága) következtében a dualista politika már induláskor *eltolódott jobbra*. Az uralkodó csoportok egyetértése a monarchia sajátos viszonyai között, a *status quo* külpolitikai védelmének terhével *ideológiailag látszólag biztosítva volt*. 1867-ben valóban „szabad elvű” volt mindenki. Annál érdekesebb folyamat volt ez, hogy a konszolidálódó Tisza-érában vezető helyét nem leelő arisztokrácia, annak elsősorban új nemzedéke (ifj. Andrássy, Apponyi, Zichyék) milyen *kérlelhetetlen harcot folytattak a politikai hatalomért*. Ideológiailag nem volt a Tisza-csoport, illetve az arisztokrata csoport között nagy eltérés (csak Apponyi próbál ideológiai érvekkel fellépni, de annak teljes sikertelensége meggyőzi arról, hogy érdemesebb belépni a közjogi érvelés „aranykapuján”), gazdasági érdekeik (a mezőgazdaság, a földbirtok védelme) pedig *azonosak*. Igazi ellentét csak a „kapitalizmus” megítélésében van, amit a Tisza-csoportnál jóval erősebben az arisztokraták kiáltanak ki fő ellenségeiknek. A két csoport *hatalmi harcái* viszont kiterjednek a dualista korszak egészére, s mivel antagonisztikus jellegűen gyökeres ellentéteket nem tudunk felfedezni köztük, ezek nagy adag *irracionalitást*, dilettantizmust, öncélú szenvedélyt visznek bele a magyar politikai életbe, arról nem is beszélve, hogy a politikai kérdések feltevését csak *jobboldali* formájában engedik meg. Ez a kérlelhetetlen harc döntően fontos tény, amelyben a dualizmuskori politika *alapítása* a maga *politikailag csonka struktúrájával* nagy szerepet játszott.

Ami az Ausztriához és a nemzetiségekhez való viszonyra igaz volt, érvényes az osztályok, vallások, csoportok egymáshoz való viszonyára: meghatározó a *kölcsönös bizalmatlanság*, amely lehetetlenné teszi az ellentétek közös alapon való kihordását.

Általános nemcsak a politikai kultúra alacsony szintje, de az önálló politikai gyakorlat évszázados *hiánya* is. Utalunk arra, milyen sok formában, hány áttételen keresztül válik gyakorlati kérdéssé a szélesebb körű politikai kultúra szintjének problémája.

Eszmeileg e politikai alapítás egy nem-nagyhatalmi ország szempontjából szinte a lehető legrosszabb körülmények között ment végbe. 1848 progresszív gondolatainak újratermelése nem sikerül, a hatalmi vákuum vonzza a konzervatív-restauratív ideológémákat. A kor felszíne most már a valóságos nacionalizmus külső és belső eredményességét kezdi sugallni, miközben nincsenek igazi hagyományai a bonyolult helyzet megfelelő intellektuális értékelésének. A *külpolitikai* előfeltételek kezdetben annyiban kedvezőnek mondhatók, hogy egy európai rangú hatalom egyenrangú részeként kapcsolják Magyarországot a kontinens politikai életébe. Nagyon kedvezőtlen viszont, hogy mind Ausztria, mind pedig Magyarország valóságos erejénél talán nagyobb hatalmat képvisel, s ebből következően beáll a *status quo* védelmére, hamar elvesztívén kisebb riválisai gyorsabb manőverező képességének előnyeit. A *nemzeti-ségi* kérdésben az előfeltételek már kezdettől fogva igen kedvezőtlenek, s az elé a választás elé állítják a magyar politikát, hogy vagy ráismer a nemzetiségi törekvésekben ugyanarra, amely őt Béccsel mindaddig szembeállította, és ez a liberális megoldások felé irányítja, vagy pedig ötvözi állami liberalizmusát beépített „korlátozó”, „fékező” mechanizmusokkal, még ha ezek a korlátozó tényezők a *gyakorlatban* nem is törekednek gátlástalan asszimilációra. A *belpolitikai* előfeltételek az ország belső újjászervezésének, polgárosításának több útját rejtették magukban. A korszak elejére azonban már eldőlt, hogy nem artikulálódnak olyan jelentékeny plebejus-polgári törekvések, amelyek a kisajátított nemzeti ideológia onnipotenciájának

árnyékában demokratikusan alternatív nemzetfelfogásra támaszkodhattak volna. Maguk az előfeltételek önmagukban tehát nem tették eleve lehetetlenné egy erősebben *polgári* arculatú, demokratikusabb intézményrendszerű magyar társadalom kialakítását.

A magyar politika *e gyakorlati alapítását* az adott történelmi helyzetben nem élő és aktív *mozgalom* hozta létre, hanem a nemzet bizalmát élvező kis csoport. E kijelentés éle semmiképpen sem a Deák-párt *ellen* irányul. A passzív rezisztencia azonban semmiképpen sem fogható fel *mozgalomnak*, ami megadhatta volna a kezdősebességet a politika első, a gyakorlatba átmenő korszakának.

*

Az egyik oldalon egy viszonylagosan új nemzet valóságos modern államiságába lépett és politikai művelődésének kialakításával volt elfoglalva, a másik oldalon egy nagy tradícióval rendelkező modern államiságnak, az osztrák nemzet létének vagy nem-létének kérdésével szembesült.

Az osztrák nemzet léte és meghatározottságai mindenkor egyes konkrét politikai összefüggésekben, eltérő módokon merült fel. Egy valamivel tágabb szövegösszefüggésben ez a kérdésfeltevés is osztozik számos más kérdésfeltevés sorsában. A Mannheim Károly értelmében vett „léthezkötöttség” a konjunktúrák állandóan változó összefüggésében mindenkor később kitöltendő „üres helyek” nagy számát is tartalmazza, ezeket az emberi praxis, a történelmi szereplők, illetve valamivel aktuálisabb kifejezéssel, a „politikai aktorok” töltöttek ki tartalommal.

Az objektív meghatározások és az aktoriális oldal sokszínűsége mindenkor egyedi tudományos tárgygyá emeli a „nemzet” kutatását, mint történetileg egyszeri és tudományelméletileg szinguláris objektumét, ami, Herakleitosz kifejezését aktualizálva, kétszer nem kerül ugyanabba a helyzetbe.

Mindezek a szinguláris sajátosságok a nemzet tárgyában és kutatásában egyenesen meghatározódnak az osztrák nemzet kutatásának esetében. Olyan komplexitásra tesznek szert, amely a maga valóságos szingularitásában jó ideig aligha lesz rekonstruálható teljes mértékben.

E komplexitás első eleme *történeti*. Bármely államforma mezében lépett is fel, Ausztria a nemzeti fejlődés szempontjából mindenkor *más fejlődésre* nézett vissza, mint azok a valóságos vagy készülő államok, amelyek esetében a tudományos nyelv nemzetéről vagy nacionalizmusról beszél. Ezt a másságot sokszorosan bizonyítani lehet, ennek részletes rekonstrukciója e helyütt talán szükségtelen is.

E problematika nagyságrendje akkor válik világossá, ha tudatosítjuk, hogy az osztrák történelem ebben a vonatkozásban nem csak a fő trendtől eltérő elemekből állt. Az összefüggés létezik a megfordított irányban is. Ez a másság konkrét meghatározásait ugyanis éppen ebből a másságból vonta el. Ha ennek kimondása nyelvi és szemantikailag lehetséges lenne, azt kellene mondanunk, hogy *az osztrák „nemzet” tizenkilencedik századi történelme elvileg anti-nacionalista*. Az európai történelem több típushoz tartozó nacionalizmusainak kibontakozását elutasítással, ha nem egyenesen félelemmel és mindenképpen valamiféle (finom vagy nem-finom) megvetéssel kezelte.

Nem csoda, hogy még az osztrák nemzet keletkezése is („nemzet” egy valamennyire a többi európai nemzetre emlékeztető értelmében) egy szélsőségesen különleges történelmi pillanatban ment végbe, mégpedig a harmincas és negyvenes évek antifasiszta osztrák emigrációjának munkájában.

Az önálló osztrák állam megszületésének pillanatában, 1918–19-ben prominens politikusok és értelmiségiek nagy sora (beleértve a szociáldemokratákat is) a szó szoros értelmében még el sem tudták képzelni a kis Ausztria életképességének lehetőségét. Mindebből következik, hogy az osztrák nemzet létére, kialakulására vonatkozó kérdés voltaképpen a történelmi fejlődés *specifikus* kérdéseivel azonos.

Téziseinkkel e specifikus vonásokat kíséreljük meg megrajzolni. A tézisek a jóval átlagon túlmenő és ezért számos eltérő történelmi korszakot átmetesző élettartalmú dinasztia uralmának következményeit szeretnék vizsgálni egy esetleges osztrák *nation building*-re.

A *prezentista* megközelítés számára ez kivételes, nem konvencionális magyarázatra szoruló fejlődés. A *történelmi* megközelítés ebben az esetben nem küzd semmiféle problémával. Amit meg kellene oldania, az számára egyáltalán nem „probléma”, de történelmi folyamatokból kirajzolódó tény.

A nemzet-problémának az európai történelemből megismert jelensége a Habsburg-birodalomban tiszta formában nem létezik. Ezen a ponton nem úgy próbáljuk bizonyítani ezt, hogy összeállítjuk azoknak a kiemelkedő fontosságú okoknak a sorozatát, amelyek e tény kialakulásához vezettek, de demonstratív mozdulattal ráutalunk az egymáshoz igen hasonló *nation building*-folyamatokra, és konstatáljuk, hogy ilyenek tiszta formában nem léptek fel Ausztriában, s amennyiben felléptek, túlnyomórészt német nemzeti mozgalmak (vagy más nemzetek mozgalmak) voltak.

Ez tény, miközben az osztrák nemzetről lehetséges viták súlypontja a jelen számára alapvetően megváltozott. Nem az ideáltipikus nemzet-ideológia (kétségtelen) nemléte immár a meghatározó tény. A döntő az, hogy egy, az akkori fogalmak szerint kiterjedt és nagyhatalom-számba menő soknemzetiségű politikai képződmény éppen egy olyan történelmi korszakban volt képes újjászerveződni, amelyik a modern nacionalizmusok egy különálló, döntő és dinamikus fejlődési szakasza volt, az a korszak, amikor ezek a nacionalizmusok immár teljes erővel a saját nemzetállamok megalapítására fordították energiájukat.

A különös tehát nem vagy nemcsak az osztrák „nemzet” kialakulásának sajátosságai, de immár a mából nézve az, hogy ez a nemzet egy multinacionális birodalom eredményes konszolidációja, majd a soknemzetiségű birodalom szétesése után alakult ki valójában.

A *par excellence* modern nacionalizmus korában stabilizálódó soknemzetiségű államnak (eltekintve most a Napóleon utáni és az 1848 utáni stabilizálódás számos lényeges eltérésétől) egyrészt meg kellett küzdenie az erőteljes európai nacionalizmusokkal mint ellenállhatatlan szellemi áramlatokkal, de mint a társadalmi progresszió anti-abszolutista hordozóival is.

A német nacionalizmus (amely tipológiailag belesimult az európai *nation-building* folyamatok típusába) talán még differenciáltabb veszélyt jelentett az osztrák államiságra. Két egymással reflexíven összefüggő kihívás volt a következmény: a német nacionalizmushoz való vonzódás a mindenkor német államhoz való vonzódást is jelentette, de elvileg ugyanúgy egy a monarchia keretei között kialakítandó „német” színezetű állami berendezkedést. A *nation building* minden európai országban elsősorban *politikai* probléma volt, ráadásul számos lehetséges, mára már jórészt elfelejtett specifikus politikai konstelláció kiváltója.

Mint kényszerűen „anti-nacionalista” állam Ausztria különleges képződmény volt. A *nation building* előzetes formáit Ausztria átélte, a török ellen vívott háború keresztény patriotizmusát, az ellenreformáció kvázi-nacionalista élményét. Kimeríthetetlen előzetes forma volt a dinasztiahoz való lojalitás eleme.

Az osztrák nemzet-problematika szingularitása számos teoretikust is megihletett. Otto Bauer például, a nemzet-problematika alighanem máig legnagyobb teoretikusa, így jellemez-

te: „Ausztria német állam volt, úton a földesúri hatalmon alapuló feudális államtól a modern állam felé”.¹

Mindenesetre a dinasztikus állam többszörös konszolidációja, erős tudatossága, saját szinguláris helyzetének ugyancsak tudatos állandó feldolgozása *megelőzték* a tizenkilencedik század elején lendületbe jövő modern nacionalizmusokat. Az anti- és multinacionális Ausztria megvalósította tehát az európai nacionalizmusok és nemzetállamok előzetes formáinak néhány vonását, de anélkül, hogy maga nemzetállam lett volna.² Mindenekelőtt egy lehetséges állam nemzeti karaktere volt a tét, hiszen ez az alapzat Ausztria helyzetében elméletileg véget vethetett volna a dinasztia uralmának, ez a dilemma a maga tiszta formájában erőteljesen jelen volt a német fejlődésben is, jóllehet ott nem lehetett szó soknemzetiségű karakterről. Kolnai Aurélnak azonban mindenképpen igaza van abban, hogy a nemzetállammal szemben felállított alternatívák a legtöbb esetben ugyanolyan hiányosan és „homogén” módon fogalmazódnak meg, mint maga a „klasszikus” nemzetállam.³

A tizenkilencedik századi európai nacionalizmusok alapvetően kettős szempontrendszerben értelmezhetőek. Az egyik alapvető szempont a *nation-building* modernizációs elemeinek vetülete, a másik az *államiság* szempontja. Ami itt a *nation-building* szempontjából egymás szomszédságában jelenik meg, nem más, mint a politikai egységek előtt álló egyidejű kettős feladat, a *modernizáció és a (modern) államalapítás feladata*.

A tizenkilencedik századi nemzetfelfogások típusainak vannak meghatározó közös elemei is. Ilyen mindenekelőtt e nemzetfelfogások *decizív* eredete. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a modern nacionalizmus minden változatában tudatos döntés, távlatos és perspektivikus eszmélés következménye.

E decizív komponensnek számos következménye van. Az első mindenekelőtt az a sokat titkolt és sokak által nem értett mozzanat, hogy éppen a nacionalizmus, ami a legősibb és a legtermészetesebb ideológiai tételezésnek tekintheti önmagát, éppen e decizív mozzanat okán igen modern és reflexív ideológia.

Nemcsak az tűnik azonban fel, hogy a „naív”-nak, „organikus”-nak és „természetes”-nek elkönyvelt nacionalizmus nem naív, organikus és természetes, de az összefüggés megfordítása is. A történelmi és ideológiakritikai kutatás túlságosan könnyen teszi túl magát a nacionalizmus rekonstrukcióján, amennyiben azt alapvetően véletlenszerű és esetleges, fantomnak tekinti.

A nemzetfogalmak *decizív* mozzanatait azt is jelenti, hogy a nemzet stratégiai fogalom is. A nemzetfogalmak decizív komponensei új politikai szubjektumokat teremtenek, hiszen a „nemzet”, a „nép” válik új szubjektummá, amelynek reprezentánsai nem egyeznek meg az éppen fennálló politikai *status quo* képviselői rendszerével.

Röviden ki kell térnünk a fichte–herderi nacionalizmus-felfogásra, mint minden e századi kontinentális *nation-building*-konceptió valóságos alapjára és őstípusára.⁴

A „fichte–herderi” jelző önmagában is magyarázatra szorul, mert a szóban forgó meghatározó és megalapozó nemzet-konceptió egyikük filozófiájának sem fejezi ki a lényegét. Nem a *Wissenschaftslehre* Fichtéjéről van természetesen szó, hanem a *Beszédek a német néphez* (Reden an die deutsche Nation) 1807–1808-as alapozó művéről.

E fichtei mű alapvető intencióit egészíti ki a kontinens alakuló nacionalizmusainak gondolkodásában egy sajátos Herder-interpretáció. Ennek az értelmezésnek ugyanúgy nincs mindent meghatározóan szerves köze a herderi filozófia egészéhez, sőt, mivel nem egy konkrét herderi művön, de a nagy herderi történetfilozófia egy értelmezésén alapul, e kapcsolat még az előzőnél is távolibb. Magyar olvasóknak az ún. „Herder-jóslat”-ról részletesebben értekezni felesleges, nem így áll ez azonban a jóslatnak a herderi filozófia egészéhez való kapcsolatával, amelyről a magyar filozófiatörténet-írás még mindig nem tárta fel e jóslat-

hoz fűződő általános viszonyait. A „fichte–herderi” nacionalizmus „herderi” eleme ezért nem sokkal több annál, mintsem hogy az újonnan önmagukat definiáló nemzetek esetleg egy olyan végérvényes megsemmisülés veszélyébe kerülhetnek, amely még valóságos történeti létezésük kibontakozása előtt fenyegeti őket.

A fichtei koncepció, érzékelve a normaadó európai nemzet- és állami fejlődéshez képest mutatkozó elmaradottságot, drámai cselekvésre szólít fel az elmaradottság behozására, miközben a saját fejlődési utat és lehetőségeket az eredetileg klasszikusnak érzett alternatívánál előnyösebbnek, autentikusabbnak tüntette fel. Az már a dolgok logikájából következik, hogy legtöbb esetben a saját nyelv és az arra szervesen ráépülő nemzeti irodalom vált e sajátos kompenzatórikus törekvés terepévé.

A fichte–herderi koncepció számos dinamikus, a későbbi modernizációt előrevetítő elemet tartalmaz. Abból a kényszeréből következően azonban, hogy aktuálisan, részben valódi fenyegetések közepette, részben egy egészen különleges lélektani helyzetben kell egy „nemzet” identitását meghatározni, rákényszerül vélt vagy valóságos modernizáció előtti tartalmak megmerevítésére.

A európai *nation-building* első nagy koncepcióját *struktúramodernizáló*nak, a második nagy elképzelést *romantikus-autopoietus*nak, a harmadikat *etatista-pozícióvédő*nek tekintjük.

A struktúramodernizáló típus alapvető elgondolása az, hogy a társadalmat alkalmassá kell tenni a modernizációra, szerkezeteit, rétegeit hasonítani kell a fejlett, nyugat-európai társadalmak szerkezetéhez. Ez a távlatos elgondolás természetesen számos közvetítő közeget kíván meg, így a politika, a kultúra, az intézmények megváltoztatásának, nem egy esetben forradalmasításának lépéseit. A szó meghatározó értelmében a struktúraváltó elképzeléseknek nincs konstitutív ellenségképük. A vélt vagy valóságos ellenségtől való elhatárolódás helyett a belső értéktételezések felszabadítása foglalkoztatja a mértékadónak elfogadott nyugati mintáknak nem követésében, de megvalósításában. A struktúraváltók természetesen az európai liberalizmus nagy paradigmáihoz fordulnak, nemzetfelfogásuk decizionizmusa ezért paradox vonásokat hordoz. Nem hisz a nemzeti sajátosságokban, még ha azok adott összefüggésekben nagyon triviálisan is megjelenhetnek.

Az osztrák *nation building* számos sajátossága, egy osztrák „külön út” számos, eltérő korszakokban történő megfogalmazása, majdhogynem egyenes vonalon vezet a struktúramodernizáló nacionalizmus külső és belső változatainak elutasításához azzal a hivatkozással, hogy egy ennyire konstruktív nacionalizmus közvetlenül veszélyeztetheti a multinacionalitást, a dinasztitát és a birodalmat. Hasonló reakciót figyelhetünk meg az 1848-as német forradalmakban, holott, mint már utaltunk erre, itt nem lépett fel a multinacionalizmus jelensége.

Az viszont nem csoda, hogy ebből a perspektívából majdhogynem egyenes út vezetett a monarchia és a dinasztia 1867-es modernizációs fordulatahoz, amelynek elemei között felismerhetjük a struktúramodernizációs nacionalizmus számos elemét (természetesen megváltozott formában).

A tizenkilencedik századi *nation-building* második nagy típusát *romantikus-autopoietus*nak neveztük. Tipológiailag ez a típus áll legközelebb a fichte–herderi, minden későbbi változatot megelőlegező alaptípushoz. A tipológiai egyértelműség azonban tartalmi félreértésekhez is vezethet. Amíg a fichte–herderi nacionalizmus Németföldön antimodernista, antiliberalis politikai irányban fejlődött tovább, számos romantikus-autopoietikusan nacionalizmussal mindeképpen a kor liberalizmusának valamelyik irányzatába kell besorolnunk. Ez az elképzelés kiemelkedik a nemzet természetes erőinek önszervező erejébe vetett végtelen hitben, a jelen függetlenségének tételezésében az objektív történelmi szerkezetekből. Maradékalanul megnyilvánul a romantikus-autopoietikusan nacionalizmus fichte–herderi karaktere a nemzet

alakulóban, formálódóban lévő lényegének *mindenoldalú optimum*-jellege. A nacionalizmus, mint univerzális ajánlás ezzel a karakterével a későbbi szocializmussal rokon.

Az osztrák nemzet-problematika a romantikus-autopoietikusan nacionalizmussal is lényeges történelmi pontokon érintkezik.

Mind a külső, mind a belső megjelenése ennek a nacionalizmus-típusnak erőteljes kihívást jelentett a dinasztia számára. Ez ugyanis az a típus, amelyik egyenesen *annulálja* a fennálló politikai kereteket, az önszervezés végtelen produktivitására tesz, intézményellenes és önmaga valóságos virtuális intézmény. A kutatásnak adódnak majd feladatai azon a területen is, hogy feltárja, milyen nagyságrendű kognitív és intellektuális nehézséget jelentett az abszolutista, ellenreformációs és a spanyol etikett által uralt udvarnak egyszerűen maga elé képzelnie, mit akar az akkori egész európai autopoietikusan nacionalizmus. Mindennek logikus folyamánya lesz annak a kárnak a felmérése, milyen történeti hibákba manőverezte bele magát az abszolutista politika e miatt a *kognitív eredetű ignorancia* miatt.

A tizenkilencedik századi *nation-building* harmadik nagy típusa, az *etatista-pozícióvédő* nacionalizmus elsősorban 1848, de különösen 1867 után vált meghatározóvá. Mindez nem jelenti azt, hogy ez az ideológia, mint szellemi-világnézeti artikuláció, ne lett volna már világos ideológiai arcél a tizenkilencedik század első felében, sőt, néhány fő vonásában már a tizennyolcadik század folyamán is. A pozícióvédő-etatista nacionalizmus leglényegesebb ideológiakritikai-tudásszociológiai vonása, hogy benne a nacionalizmus minden társadalmi vonatkozástól megszabadul. A nacionalizmus már korántsem kerete a struktúraváltó modernizációnak, nem romantikus-autopoietikusan elv sem, ami a maga módján „mindent megoldó” (és ezen a szálon modernizáló) alap-princípium, de egy (konkrét) vonásokkal rendelkező politikai *status quo* fenntartásának ideológiája.

A pozícióvédő-etatista nacionalizmus érvénye tehát évszázadokon átnyúlhat, ha létezésének különleges feltételei adódtak. Ezért nem csoda, ha a pozícióvédő-etatista nacionalizmus az európai történelemben elsősorban lengyel és magyar jelenség.

Ahogy ez a struktúra-modernizáló nacionalizmus számos elemével történt, az osztrák dinasztia az etatista-defenzív nacionalizmus számos adaptálható elemét átvette. Ez természetesen nem vezet a politika nemzeti meghatározottságához, de dinasztikus patriotizmussá transzformálja ezt a nacionalizmus-típust, a differencia ezen a ponton és ebben a korban már nem nagy, hiszen az állam másik megjelenési formájáról van szó.

A *klasszikus kontinentális nacionalizmus három típusa nem volt képes alapjaiban megváltoztatni az osztrák történelmi fejlődés számos szinguláris vonását*, és az ezekből a szinguláris vonásokból összeálló egységet. Emellett azonban transzparens módon elsajátított számos releváns elemet a struktúra-modernizáló és az etatista-defenzív nacionalizmus homogén tömbjeiből.

Ezért egyrészt ki lehet jelteni, hogy a tizenkilencedik században nem létezett a kontinens más országaira jellemző nacionalizmus, ezzel együtt ennek az ideáltípusú nacionalizmusnak számos eleme már benne élt a dualista monarchiában.

Gondolatmenetünkben a dualista monarchia egyik mélyen nyugvó aszimmetriájára akartuk felhívni a figyelmet.

A magyar oldalon egy akorra már több korszakon keresztülmenő *nation building* kezdte el a modern államiságban való létet, az osztrák oldalon egy több évszázados államiság keregett kapcsolatot a modern *nation building* számos jelenségével, anélkül, hogy önmaga tiszta formában keresztülment volna a kontinentális *nation building* akár csak egyik típusának folyamatain is.

Jegyzetek

1 Otto Bauer: Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. Wien, 1907. 186. o. Das Zitat setzt sich wie folgt fort: „Österreich war ein deutscher Staat, als es den Weg zum modernen Staat zwar angetreten hatte, aber noch nicht ans Ziel gelangt war. Wenn die deutschnationalen Schriftsteller darüber klagen, dass Österreich heute kein deutscher Staat mehr ist, so beweisen sie, dass ihr geschichtliches Verstaendnis nicht grösser ist als das der tschechischen Staatsrechtsfreunde; so beklagen sie, dass heute auch die Massen Anteil gewinnen am Fortschritt der Kultur; so jammern sie darüber, dass heute auch die Massen der Bevölkerung aus Untertanen eines Gutsherrn zu Bürgern eines Staates geworden sind. So treibt unsere ganze Darstellung dem entscheidenden Punkt entgegen: wir werden zu zeigen haben, wie die Entwicklung des Kapitalismus und die durch ihn bedingte Entwicklung des modernen Staates die geschichtslosen Nationen zu geschichtlichem Leben erweckt und dadurch den Staat vor die grosse nationale (!) Frage gestellt hat, die ihn so lebhaft bewegt“ (Ebenda, 186–187. o.).

2 II. József például „németesített“, de bizonyára nem gondolt a német national building akkor már létező korai formáira (így például a gondolatmenetünkben is nagy szerepet játszó Herderre).

3 „Signalons que les correctifs modernes apportés á la conception de la nation–Etat, tels l’=internationalisme= (ce Paneuropa que veut dire dans sa forme conséquente, la panacée de l’Etat unique ou =mondial=) et l’idée des fédérations régionales=, etc.) sont entièrement figés au même plan de simplisme mécaniste et ne représentent que de monstrueuses enflures du monisme national“ (Aurél Kolnai: „Les ambiguïtés nationales“. In: La Nouvelle Relève, Jg. 1946, Vol. V., no 6. 537. o.).

4 Lásd erről Kiss Endre: A Typology of Nineteenth Century Concepts of Nationhood. In: East European Quarterly, XXX. No.1. Spring 1996. 47–62. o. <http://www.encyclopedia.com/doc/1G1-20236231.html>; valamint: Tizenkilencedik századi nemzetképzések ideológiája. In: Magyarságtudomány 1995–96. Szerkesztette: Diószegi László. Budapest, 1996. 27–38. o.

D. MOLNÁR István

Lippóczy Norbert borász
és műgyűjtő emlékezete

„(...) a XV. századtól folyamatosan növekszik a tokaji bor részaránya, majd szinte egyeduralkodóvá válik az északi piacon. Ezzel egyidejűleg folyamatosan kialakul az a gazdasági struktúra, amely évszázadokon keresztül generációról generációra jól működik, felvirágoztatva a borút mentén fekvő városokat, polgárait pedig Európa legmódosabbai közé emelik” – írta *A Kárpátok hágóján át Galíciába* című útikönyv egyik szerzője, Hegedűs Zoltán. Felsorol kéttucatnyi, ma szlovákiai és lengyelországi várost, illetve pincét, amelyekben hegyaljai borokat tároltak. Csak az ismertebbeket említjük: Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Podolin, Késmárk, Ó-Lubló, Ó-Szandec (Stary Sącz), Dukla, Krosno (Sárospatak testvérvárosa), Tarnów, Kraków, Jarosław, Toruń, Gdańsk.

A Lippóczy család a Sáros vármegyei Lipócról származik – olvasható Tadeusz Bukowski katolikus lelkész magyarul közölt írásában. Valójában a szomszéd megyében található, és Gömörlipóc vagy Lipóc a magyar, Lipovec pedig a szlovák neve. A família egyik ága az 1412-ben Luxemburgi Zsigmond királyunk által Lengyelországnak zálogba adott szepességi Podolinba költözött. A magyar-lengyel határ közelében élő tehető emberekhez hasonlóan a 17. században szőlőbirtokot vettek Tállyán. A 120 éve született és 1966-ban elhunyt ifjabb Lippóczy Norbert (1902. február 11. – 1996. június 24.) dédapja, József (1787–1839) vármegyei bíró volt, és a megmaradt számlák szerint 1768-tól tállyai bort szállított az akkor még lengyel-litvánként nevezett államba. A nyereségből újabb szőlőbirtokot vett a hegyaljai településen. 1795-ben Lengyelország megszűnt létezni, és déli-délkeleti részét, Galíciát 1918-ig Ausztria birtokolta. A Lippóczy Ferenc (1812–1891) nevű nagyapa Bécsben kereskedelmi akadémiát végzett, városa polgármestere volt, és – mint egy útikönyvben olvassuk – „több, mint fél évszázadon át szervezte a tállyai birtokokról és másoktól származó tokaji bor kivitelét a lengyel vásárlóknak”. Az apa, idősebb Lippóczy Norbert (1857–1932) a kassai mezőgazdasági akadémián végzett, a 19. század 80-as éveiben vette kezébe a borszállítás irányítását az Osztrák-Magyar Monarchia délkeleti területére és messzebbre is. Leggyakoribb vevőik a misebort vásárló lengyel papok, valamint módosabb földbirtokosok voltak.

A tokaj-hegyaljai borok főleg a 16–17. században voltak keresettek lengyel földön. A kereskedőreteg nem örvendett nagy társadalmi megbecsülésnek, ám, mint Komoróczy György írta *Borkivitelünk észak felé* című monográfiájában, „egyesek kereskedelmi kapcsolatai mégis azt a meggyőződést érlelik meg bennünk, hogy a magyarságban (...) is megvolt az érzék a külkereskedelmi kapcsolatok felvételére és tovább szövése. A XVI. és XVII. században több olyan kereskedő nevével találkozunk, akinek tevékenysége egymagában is megcáfolja a magyarság kereskedelmi képességét kétségbevonó eddigi kishitűségét.” A 17. század második fele után már kevés volt az olyan magyarországi kereskedő, akik maguk szállították a bort

Lengyelországba. „A hivatásos magyar borkereskedők eltűnnek, visszavonulnak; egyrészt beolvadnak az emelkedettebb társadalmi rétegekbe, másrészt a politikai zavarok áldozataivá lesznek” – állapította meg. Az előbbi vonatkozik az 1654-ben (a lengyel Wikipedia szerint már 1556-ban) nemesi címet kapott, nemzedékeken át szőlészettel és borászattal foglalkozó, a dédapától kezdve rangos és gazdag Lippóczy családra, amelynek későbbi tagjai már felsőfokú végzettséggel rendelkeztek.

Idősebb Lippóczy Norbert a 20. század elején a tokaji bor legnagyobb lengyelországi importőre volt, ezért meglepő, hogy Komoróczy nem tudott erről. A már említett útikönyv szerint „számos nemzetközi borversenyen szerzett elismerést a tokaji boroknak”. A Tállyán nyilvántartott híres emberek közül sem szerepel, pedig listájukon csak kettő ismert szélesebb körben: az itt született Zempléni Árpád költő és Károli Gáspár, aki 1584-ben egy évig itt volt lelkész. Neve ugyanakkor ott van 9 helyi szőlőtulajdonos között, akik „birtokai [1915-ben] egész nyáron és ősszel 4-6 [orosz] hadifoglyot foglalkoztattak, akiknek az ellátására személyenként és naponként 1-1 koronát utalt ki a hadipénztár. Ezért az összegért és munkájuk ellenértékéért élelemmel és fűtőanyaggal kellett ellátni őket”. A szőlőbirtokosok 1915-ben 55 újabb hadifoglyot kértek, de küldésükre a következő évben járvány miatt nem került sor. Az első világháború súlyos veszteséget okozott a családnak. Egyrészt szüneteltetniük kellett az exportot, másrészt tőkájuk jelentős része a vásárlóknál maradt, akik közül sokan elpusztultak. Az 1917-es kitűnő termés rendbe tette anyagi helyzetüket. Ekkortól főleg a Trianon utáni Magyarországon működtek. Idősebb Lippóczy Norbert a lengyel állam újjászületése után a dél-lengyelországi Tarnówbán „sikeresen szervezte újjá a tokaji borértékesítést és vált az egyik legjelentősebb borkereskedővé”. A 14. században alapított város, „a reneszánsz gyöngyszeme”, Bem József születésének helye fontos kereskedelmi központ volt, különösen a vasútvonalak kiépülése óta. Hegedűs tévedése, hogy a Lippóczyak „[l]engyel felmenői Tállyán telepedtek le a XVIII. század elején”.

Ifjabb Lippóczy Norbert (1902. március 11. – 1996. június 24.) Kassán járt reálgymnáziumba, majd el is kezdte tanulmányait az ottani mezőgazdasági akadémián. Ez a trianoni döntések következtében megszűnt. Ezután 1919–1923 között Debrecen-Pallagon, a Magyar Királyi Gazdasági Akadémián, a mai Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Karának elődjén, részben Kassáról menekült szakemberektől tanult tovább. A Tanácsköztársaság és következményei miatt csak 1920-ban indult újra a szervezett oktatás. Itt szőlőt is ültettek. Lippóczy 1924-ben vagy 1925-ben egy évre Dániába és Finnországba ment, mint életrajzában írta, „tudása elmélyítése” céljából. Érdeklődési körét szélesítette, hogy északi nyelvokonainknál Alpo Sailo szobrász házában lakott. Élete végéig tartó gyűjtőszenvédélye ekkor kezdődött: megszerezte a finn nemzeti eposz, a *Kalevala* kiadását 55 nyelven. Pallagi éveiről fél évszázaddal később így vallott: „A debreceni gazdász korombeli időkben a könyvek ejtettek foglyul; ez már tulajdonképpen nagyapám és édesapám szőlészeti és borászati könyvtárának a szorgalmas kiegészítése volt – és az is maradt a mai napig. Végül, amikor mér a saját lábamra álltam, lettem szenvedélyes rabja a szivárvány minden színében pompázó népies üvegeknek.”

Lippóczy Norbert *Üvegfestményeim Tarnówbán* című írásában ezt olvassuk: „(...) 1929-ben telepedtem le Lengyelországban. (...) Ebben az időben határozta el édesapám a lengyel borpiaccal való kapcsolat újrafelvételét. (...) Elhatároztuk, hogy megalapítunk – a már független Lengyelországban -- egy pincészetet, ahonnan a család és a szomszédok által termelt tokaji borokat szétküldhetjük vevőinknek, mint közvetlenül a háború után előállt két vámhatáron keresztül.” Tarnówt tartották a legjobb választásnak, ami légvonalban csupán 260-270 km-re van Tállyától. Figyelemre méltó, ahogy fogalmazott: „Gyakran jártam ez időben haza

autóval Tállyára [!] utánaézni a szőlőknek, pincemunkáknak, valamint a tarnówi pincészet készletének kiegészítését előkészíteni. Útjai során gyűjtötte a népi üvegfestményeket, kerámiát és szobrokat. A bort vasúton Kassán és Muszyna határállomáson át szállították, de 1939-ben „a német invázió miatt” már kerülőúton, Erdélyen, a román-lengyel határon keresztül. Ő is a vonaton utazott, hogy ellenőrizze a bor határon való átjutását. Lengyelül Tarnówbán tanult meg. Ott ma is működik Lippóczy Pince, ami Tokajban is van. Hegyaljára gyűjtőszenvédélye miatt több mint fél évszázad után is pontosan emlékezett. „A népies üvegek sorsára vet fényt saját élményem Rátkával kapcsolatban. Még az 1900-as évek első évtizedének vége felé, rekkenő hőségben, Édesapámmal kocsival mentünk a bekecsi fürdőbe. Amint Tállyán a »városból« kihajtottunk, óriási gomolygó füstfelleg pillantott meg; Rátka ég – mondotta Édesapám” – írta 1979-ben. A zsuppos házak egyik sora leégett, de a másikon 1936–1939 között több üvegekpet talált, sőt 1961-ben is ráakadt kettőre.

Tarnówbán 1933-ban lengyel nőt vett feleségül, aki lengyel nyelv és irodalomtanár volt, és a krakkói Jagelló Egyetemen doktori címet szerzett. Egy fiúk született, aki a Piotr (1935–1997) nevet kapta, jogász lett, tudományos tevékenységének köszönhetően szintén doktorált, a rendszerváltozás után pedig Budapesten diplomata volt. Apja 1992. február 1-én írt levélből idézzük: „(...) nemrég jelent meg Balassa Iván [egykori sárospataki múzeumigazgató] könyve *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora* [1991] címen, amelyben családunkról is megemlékezik, bár egy alapos tévedéssel, mert mint lengyel nemzetiségűekről emlékezik meg rólunk. A lengyel nemzetiség fiunkkal, Péterrel kezdődik, aki 5 éves korától, 13 és fél éven át nélkülözötte a magyar apát, természetesen lengyel iskolákban és lengyel anya mellett, – lengyel érzelművé vált.”

A família 1939 szeptemberében, Lengyelország német megszállása miatt – lengyelek tízezreihez hasonlóan – Magyarországra próbált menekülni a mai Nyugat-Ukrajnán, az akkor még közös lengyel-magyar határon, Kárpátalján keresztül. Szeptember 1-én a Lippóczy család és a feleség szülei gépkocsival indultak el kelet felé, de a nagy tömegben egy Lwów (Lemberg, Lvov, Lviv) várostól délre lévő faluban rekedtek. 17-én bekövetkezett a szovjet megszállás. A sofőrrel együtt rekvirálták a gépkocsit, amit egyébként ő használhatatlanná tett, és másnap visszatért hozzájuk. Stráfszekeret béreltek, amelyen csak anyósa és fia számára volt hely. A többiek gyalogoltak, de az országút már megtelt visszafelé jövő lengyelekkel, akik próbáltak eljutni hivatalosan már nem létező hazájukba. A háború idején a lengyelek iránt már ellenséges ukránok hatósága a családdal együtt tartó földijük bőröndjében egy lövedéket talált, de nem őt, hanem Lippóczyt és anyósát tartóztatták le.

A Luck városban töltött két hét után szabadon engedték őket, de az addigi lengyel-magyar határ már zárva volt. 1940 januárjában még megkísérelték a hazatérést a mintegy 150 kilométerre lévő jelenlegi ukrán-lengyel határfolyó, a Bug jegén át, de egy lengyelek lakta faluban elfogták őket. A hatóság három nap alatt összegyűjtött néhány tucat hasonló „szőkevényt”, és útnak indította a menetet kelet felé. Lippóczy tiltakozása nyomán megengedték, hogy felesége és fiuk szánon folytassa az utat. Tiltott határátlépés miatt a szovjet állambiztonsági szervezet fogságába került. Az 1939 előtti Lengyelország legkeletibb vajdaságában lévő egyik mai ukrániai városban kihallgatták őket, feleségét és kisfiát nemsokára elengedték, de őt tartós őrizetbe vették. Embertelen körülmények között tartották fogva, Lembergben, majd Dnyepropavlovszkban rá akarták bizonyítani, hogy idegen hatalomnak kémkedett. Végül tiltott határátlépés miatt ítélték 5 év kényszermunkára. Töltést épített a Volgánál. Azt mondták, ha mérnök, gépeket kell szerkesztenie. A gimnáziumban tanult műszaki rajznak köszönhetően legalább másolni tudta mások tervrajzait, aminek köszönhetően több élelemhez jutott. Ezer lengyel társával vagonokba zárták, és két hónapig utaztak északkelet felé, az Urál nyugati

oldalán lévő, távoli nyelvrokonaink lakta Komi Autonóm Köztársaságba, Vorkutába, Európa legkeletibb városába. Útközben a kétméteres óra tett gallyakon is aludtak. Brigádvezetőként ugyanannyit robotolt, mint emberei, hogy napi 9 dekánál több kenyeret kapjanak. Később hasznát vette annak, hogy otthon pálinkafőzdéjük volt: élesztőből vitaminokban gazdag italt kellett készítenie a teljesen legyengült foglyoknak. Szovhozelnöknek jelentkezett, de mert „politikai” elítélt volt, nem mehetett ki a lágerből. Helyette kaszálnia kellett, de mert cipészetet és szabókat kerestek, másokhoz hasonlóan megpróbálkozott a meleg csarnokban végezhető munkával, amibe bele is tanult.

1945-ben szabadult, de mint magyar, 1953 tavaszáig, Sztálin haláláig nem térhetett haza Lengyelországba. Visszatért a cipőgyárba, ahol néhány év múlva ezer ember elismert vezetője lett. Több ezer kilométerre családjától nem próbálkozhatott a Lengyelországba szökéssel, mert százezernél nagyobb lakosságú városokban tilos volt 24 óránál többet töltenie. „Ott akartam lenni, ahol más lengyelek. De amikor megkérdeztem: »Hol gyülekeznek össze a lengyelek?«, kigúnyoltak: »a szőlőben« – emlékezett. Hazajutását, felesége kitartó igyekezetének nyomán, a moszkvai lengyel nagykövetség intézte el. Tállyai birtokát időközben államosították. Visszaemlékezéseit *Zapiski z gulagu (Feljegyzések a gulágból)* címmel a rendszerváltozás után adták ki (Wrocław, 1992). Magyarul nem jelent meg.

Tarnówbán egy élelmiszergyár ecetgyártó üzemének vezetője lett, 1968-ban ment nyugdíjba. Levélváltásaink tanúsága szerint visszaemlékezéseinek megjelenése előtt, Lázár Istvánnak, a *Valóság* folyóirat főszerkesztőjének, mellesleg korábbi pataki lakosnak köszönhetően, a Magyar Televízió portréfilmet készített róla. A folyóirat terjedelmes részletet akart közölni belőle e tanulmány szerzőjének fordításában. Lippóczy Norbert 1992. december 8-án feladott levelében írta, hogy postára tette könyvét, ám az nem érkezett meg. Lengyel nyelvű gépirata nincs meg a Magyar Mezőgazdasági Múzeum könyvtárában, de megvan a múzeum valamelyik gyűjteményében. Néhány oldalnyi részletét magyarul *Tállyától Vorkutáig* címmel 1994-ben a *Rubicon* folyóiratban lehetett elolvasni.

1956-ban egyik alapítója volt a Magyarország Barátai Tarnóvi Társaságának, amelynek példájára hamarosan több tucat városban jött létre Lengyel-Magyar Baráti Társaság, amelyek vért és többféle segítséget küldtek a harcoló magyaroknak. (Így történt Debrecen sajnos mármár elfelejtett testvérvárosában, Lublinban is.) Tarnów két vagon élelemmel, 125 liter vérral és több százezer zlotyval segített. Lippóczy Norbert hálából a városában lévő Egyházmegyei Múzeumnak ajándékozta a Kárpátokból való népi üvegfestményeiből, szakrális szobraiból és kályhacsempéiből álló gyűjteményét. A városban működő Körzeti Múzeumnak hasonlóan sok tárgyat adott. A Tarnóvi Nitrogénművek támogatásával magyar-lengyel történelmi és kulturális kapcsolatok több ezer emlékét, dokumentumát vette meg, amelyek között volt az 1848-as honvédek ábrázoló festmény – nyilatkozta Kovács István polonista történésznek. Felfedezte az 1849. márciusi győztes csatát és szabadságharcos költőnket lovon megjelenítő *Erdélyi vagy Bem-Petőfi körkép* egy részletét. A hatalmas körképet Jan Styka (1858–1925) több társával, köztük magyarokkal együtt festette szabadságharcunk 50. évfordulójára. Akkor Budapesten is kiállították, de nagy sikere ellenére anyagi okból Styka darabokra szabdalta, hogy azokat külön-külön árulja. Az alkotás részleteinek többsége, részben a II. világháborús pusztítás következtében elveszett vagy megsemmisült, de jónéhány megtalálható különböző múzeumokban, illetve magángyűjteményekben. Tarnówbán 36-ot sikerült összegyűjteni. 2009-ben, Bem születésének 215. és hamvai odavitelének 80. évfordulóján a Piac-téren kiállították a panoráma másolatát. Ezt azután bemutatták Nagyszébenben, magyar városokban, köztük 2013-ban Miskolcon és az ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkban – együtt a Feszty körképpel. Ugyanakkor látogatott Miskolcra a Tarnóvi Magyarbarátok Társaságának

küldöttsége. Megállapodtak abban, hogy Lippóczy Norbert munkáját folytatva az István nádor borlovagrenddel kialakított együttműködést a hegyaljai borok népszerűsítésében fogják kamatoztatni.

1992-ben Tarnów díszpolgára lett. 1999-ben emléktábla került lakóházának falára ezzel a nyelvünkre leginkább így fordítható lengyel nyelvű felirattal: „*Magyarnak született, lengyellé lett*”. A tábla leleplezésén tállyai küldöttség is részt vett. A borkereskedelemnek köszönhető régi magyar nevével Tarnó díszpolgáráról inkább a rím kedvéért írták, hogy lengyelé lett, mert megmaradt magyarnak. Ott utcát neveztek el róla, itthon megkapta a Becsületrend tisztikeresztjét és a Pro Cultura Hungarica kitüntetést.

Ugyancsak 1992-ben megjelent Lippóczy munkásságának bibliográfiája. 1956-ban az Egyházmegyei Múzeumon kívül a Körzeti Múzeumnak ajándékozta Bimmel kapcsolatos gyűjteményét. A következő évtől gyűjtötte az ex libriseket, amelyek többségének témája a szőlő és a bor. Ezek láthatók Tarnówon kívül Varsóban, a nyugat-lengyelországi Zielona Górában (ahol természetesen is szőlőt), Wrocławban és a budapesti Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, amelynek több mint ötezret ajándékozott. Ugyanitt egyes gyűjteményekben őrzik több mint ezer egységből álló szőlészeti és borászati témájú könyveit és kisnyomtatványait. A különböző nyelvű könyvek közül mintegy négyszázat a Szovjetunióban töltött évek alatt gyűjtött össze és vitt haza. A Múzeumnak adott könyvek közül ötven példány 1900 előtti ritkaság. Matits Ferenc szerint, aki lengyel nyelvű forrásokat nem használt, az intézmény Lippóczy-gyűjteménye 1972-ben 1505 tételt számlált. Gyűjtötte a Petőfiről, Balassiról, Báthori Istvánról és Liszt Ferencről szóló könyveket is.

Bibliográfiájából kiderül, hogy 1930-tól kezdve gyakran tudományos igénnyel írt a borászatról. Magyarul jelent meg többek között *Tokaj–Hegyalja bortermelése és a tokaji bor készítési módjai*, *A tokaji bor viszontagságos útja Lengyelországban a XVIII. század közepén*, *a Tokaj–Hegyaljáról Lengyelországban 1726-ban* és *Lengyel bor–útlevelek a XVIII. század első feléből, mint a tokaji borok kísérői* című cikke. Miskolci kiadványokban olvashatók a tokaj-hegyaljai népi üvegfestményekről szóló írásai. Kiállításai közül *Szőlő és bor az ex libriseken*, *a Szőlő és bor a kisgrafikákon*, *a Szőlő és bor az ex libriseken és alkalmi kisgrafikákon* volt látható hazánkban, és részt vett egy kelet-németországi nemzetközi ex libris kiállításon is.

Meg nem jelent visszaemlékezései között van a *Tállyán, Tokaj–Hegyalján születtem* című gépirat. Tevékenységéről szól Bodgál Ferencnek a *Lippóczy Norbert, Tokaj–Hegyalja kutatója* és Sinkó Ferenc *Népek testvérisége – üvegképeken* című, a *Borsodi Szemlében* 1962-ben, illetve az *Új Emberben* 1985-ben közölt méltatása. Életműve olyan gazdag, hogy másoknak is marad még kutatni való. Földyné Virány Judit szerint Lippóczynek van két, a tarnóvi könyvtár által kiadott rövid életrajza, amelyeket T. Kornyeckzy Katalin lefordított magyarra. Létezik a Szovjetunióban átéltékről szóló visszaemlékezéseinek 14 oldalas, szerzője által lefordított részlete, amelynek dátuma 1989. július 29. Hátha az előbbi kettőből sem hiányoznak a szülőföldjén töltött életszakaszát megőrkítő szövegrészek. Arra is vállalkozhatna valaki, hogy a megyei vagy a szerencsi levéltárban keressen őseiről vagy róla szóló dokumentumokat.

„Egy ismerős hölgynek van egy üvege 1915-ös tokaji boromból, amit talán megkapok a születésnapomra” – nyilatkozta az 1996. március 11-én megjelent városi újságnak. Nem tudjuk, megkapta-e.

Források és irodalom:

Ábrán László: Aki élmunkás volt a Gulágon. = Magyar Nemzet, 1996. augusztus 26. 7. o.
 Balassa Iván: Tokaj–Hegyalja szőlője és bora. Tokaj–Hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát, Tokaj, 1991.
 Balassa Iván: A tállyai Lippóczy család és népe a múlt század elején. In: Bencsik János – Bényei Gáborné (szerk.): Tokaj és Hegyalja VIII. Tállya, 1993. 110–112. o.
 Bedécs Gyula és mások: A Kárpátok hágóin át Galíciába. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2015. 160–163. o.
 Bodgál Ferenc: Lippóczy Norbert, Tállya kutatója. = Borsodi Szemle, 6. évf. 1960. 2. szám
 Budzyńska, Elżbieta: Życie oplecione winoroślą. Katolik [Tarnów], 5. 10. (1 oldal másolat)
 Bukowski, Tadeusz: A magyar díszpolgár. = Magyar Napló, 13. évf. 2001. 4–5–6. szám, 74–75. o.
 Bukowski, Tadeusz: Galeria ludowego malarstwa na szkle a Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie. Nadbitka autorska. Currenda 10–12/1988: [Tarnów, szerzői különnyomat], 1–7. o. + Illusztrációk 16 o.
<https://emlekhelyek.csemadok.sk/telepulesek/gomorlipoc-lipoc-lipova>
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_MEZO_MMMk_25_2018_19/?pg=220&layout=s – Matits Ferenc: Két ország mecénása
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_MEZO_MMMk-16_1992_94/?pg=326&layout=s — Földyné Virány Judit: Lippóczy Norbert könyvgyűjteménye a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban
<https://ujember.hu> > lippoczy-norbert-szulohazanal – Kovács István: Lippóczy Norbert szülőházánál
hu.wikipedia.org/wiki/Erdélyi_körkép
hu.wikipedia.org/wiki/Tállya
 Komoróczy György: Borkivitelünk észak felé – Fejezet a magyar kereskedelem történetéből. Kazinczy Társaság, Kassa, 1944. 165, 168. o.
 Lázár István 1992. augusztus 19-ei levele.
 Lippóczy Norbert: Üvegfestményeim Tarnóuban. In: Veres László –Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum évkönyve, 17–18. Miskolc, 1979. 359–377. o.
 Lippóczy Norbert 1992. április 4-én kelt levele.
 Lippóczy Norbert 1992. december 8-án feladott levele.
 Lippóczy Norbert 1992. február 1-jei levele.
 Lippóczy Norbert: Tállyától Vorkutáig. = Rubicon 5. évf. 1994. 2. szám, 27–30. o.
 Lippóczy, Norbert: Bibliografia. Winiarz, kolekcjoner – działaczkulturalny. Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Tarnowie. Tarnów, 1992. 3–52. o. + 13 illusztráció
pl.wikipedia.org/wiki/Norbert_Lippoczy
 Sinkó Ferenc: Népek testvérisége – üvegeképeken. = Új Ember, 68. évf. 1985. szept. 15., 6. o.
 Szlachta, Janusz M.: Wszystkie moje winnice. Dziennik Tarnowski 11 (623) 12 marca 1992 r.
 Tóth-Barbalics Veronika 2022. jan. 24-ei e-mailje.

TRENCSÉNYI László

Hegyközi adalékok a falukutatás legújabb kori történetéhez

Az alábbiakban személyes emlékeimet osztom meg az olvasóval. A véletlen hozta-e? Mindenesetre három különböző periódusban, különböző műhelyek, közösségek, mondhatni: nemzedékek nevében, társaságában végezhettem falukutatói munkát a zempléni Hegyközben. Ami a kutatási eredményeket illeti, azok a maguk idejében a maguk nyilvánosságában hozzáférhetőek lettek. Ebben az emlékező írásban inkább az élmények, belső történetek ízét idézném meg.

Első látogatás

1965 nyara. A budapesti Radnóti Miklós Gimnáziumban már voltak előzményei a falukutatásnak. Érdekes dolog ez, a klasszikusan urbánus összetételű fővárosi középiskola diákjainak és tanárainak érdeklődése a magyar falu sorsa iránt. Persze ott a hagyományba épülő előzmény: az iskola névadója a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának is tagja volt egykoron, s e közösség tevékenységében mindez megjelent. Közélebbi konkrétságában: az az osztály, amelybe magam is jártam, KISZ-szervezete névadójául Dési Huber Istvánt választotta – kifejezendő a „népi” elkötelezettséget. Szerveztünk is Csoóri Sándor kitüntetett részvételével felolvasó ülést még 1963-ban azokból a szociográfiákból, melyeket az osztálytársak nyári vakációjuk helyszínén készítettek Felsőcsatártól Szigligetig, Dunaremetétől a Kőbányai Gyógyszerárugyárig. Más osztályok – így például az, amelyiknek a palócföldi származású költő, Jobbágy Károly felesége volt a főnöke – szintén teljesítettek hasonló programokat.

De ez a mozgalom – persze a „Radnóti” más akciói, eseményei mellett – már egy új generációval bontakozott ki igazán. Márkus Istvánnak, a falukutatók „igazi” nemzedéke hányatott sorsú tagjának lánya lett iskolatársunk. S a szociológus kezdeményezett egy nagyszabású falukutató táborozást a Hegyközben. Gondos felkészülés után útra keltek a csapatok. Különböző környékbeli falvak iskoláiban jutott szállás, s ki-ki megkapta a feladatát, „felgyűjteni” a szálláshely társadalmának érzékeny valóságát. Egyetemista voltam már ekkor, s párommal, Makai Évával – mintegy ifivezetőként – kaptuk azt a csoportot, amely Vágáshutát nyerte feladatul. A hegyek közé bűvő, sajátosan a völgyekben szétszórtan települt aprófalú centrumában volt az iskola. Vendéglátónk Suba László tanító úr volt, s felesége, a Pozsonyból származott szép énekű Éva asszony (lányuk, Évike is ott sertepergelt a diákok között – ma a budapesti Szlovák Iskola néptáncstanára).

Jártuk a falut ünnep- és hétköznap. Próbáltuk szóra bírni a kevés szavú szlovák (vagy tán rutén) asszonyokat, jártuk a temetőt, olvastuk a bedőlt sírkövek feliratait, vasárnap a tanteremben tartott mise hallgatói voltunk. Nehezen nyíltak a szegénységbe, az erdei élet megannyi nehézségébe belefáradt asszonyok. Csak egy adalék: a meredek s amúgy is sovány

szántóföldekre fogat nem tudott feljutni, „hátiban” vitték a trágyát talajelőkészítéskor. A huta (az égetőkemence) ekkor már nem működött – nem segítette jövedelemhez az itt lakókat.

A városi diákoknak ez a nyomasztó szegénység, elzártság tűnt fel – erről írták feljegyzéseiket. A fogadók bizalmatlanságát kifejező mondatra máig emlékszem:

– Ezek nappal tanulnak, éjjel rabolnak.

Aztán elbúcsúztunk Vágáshutától, a diákok megírták beszámolóikat. Ki-ki őrizte emlékeit.

Második látogatás

1987. Fiatal kutató voltam az akkori Országos Pedagógiai Intézetben. Jelentős kutatói pályázatot nyertünk el az „integrált közoktatási-közművelődési intézmények”, az általános művelődési központok, ÁMK-k kutatására. A művelődés, a helyi kultúra egységes intézményes támogatása a lehetséges reformok egyike volt annak idején (Vészi János utópiájában egyenesen a jövő intézményének tekintette, kedvesen „alfának” becézte a hol organikus, hol bürokratikus innováció útján létrejött intézményeket, amelyek fénykorukban elérték a kétszázasanagságrendet, s szakmai hálózatosodásuk is – jóformán „alulról” építkezve – megindult.) A minden elérhető intézményre kiterjedő adatfelvétel után 15 különböző ÁMK-t választott ki a kutatócsoport (benne Pöcze Gábor, Fóti Péter, Eszik Zoltán, Somorjai Ildikó, Péteri Gábor, Kiss Erzsébet s jómagam). Volt jóhírű, volt kevésbé ismert, volt kisteleplési, volt nagyvárosi intézmény is a mintában. A „falubokros” ÁMK-k közül Pálházára esett a választás.

Az együtt kidolgozott vizsgálati battériával érkezett meg csapatunk a kistérség székhelyére, Pálházára. Szalontai Miklós igazgató készséggel vezetett körbe bennünket, engedett bepillantást a dokumentációba is. Az elcsendesedő térségi aprófalvak (Vágáshuta, Kovácsvágás, Füzérkomlós, Füzérkajata, Füzérradvány, Kishuta, Nagyhuta) munkaképes felnőttjei rendre behúzódtak a városiasodó centrumba. A korábbi látogatásomkor nagy reményekkel emlegetett perlitbánya, s a helyi közszolgálatok biztosították a kellő munkahelyeket. A körzetközpont iskolájába busz hozta a gyerekeket a környékről. Kovácsvágáson és Kishután maradtak oktatási intézmények – az új centrum nem szívesen fogadta volna a cigány gyerekeket az egykoron kismemesi lakosú, akkorra alapvetően kicserélődött lakosságú Kovácsvágásról, míg Kishután a szlovák tanítási nyelv miatt maradhatott meg az iskola. Az iskolabusz viszontagságairól história is szólt. Amikor a buszvezető a rossz időben, télvíz idején nem akart bekanyarodni járművével az új iskolaépület elé, a lakosok élő sorfállal kényszerítették rá.

Az ÁMK? A nyolcvanas évek legelejéről származó, községi pártszervezet irattárában lelt feljegyzés árulkodott a keletkezéstörténetéről: „összváltozás céljából kiéleztük a problémát...” A mozgalmi-bürokratikus zsargon a „szervezetfejlesztés” kényszeréről tanúskodik. Mindenesetre az első igazgató, Igó Béla, egykori népi kollégista igyekezett megfelelni a kihívásnak, megszervezte intézményét. Felkarolta a kezdeményezéseket, még fesztiváljáró gyerek-báb-csoportra is futotta a lelkesedésből. Ugyan az ÁMK praxisában a „körzetközpointi iskola” ethosza kerekedett felül, a közművelődés friss szele nehezen jutott át a zempléni hegyeken.

Még egy emlék: a hazatérő napközisek számára délutánonként egy nagy vándlingban a maradék kenyér volt kikészítve: vitték haza tarisznáikba gyúrva a nem különösen jóláplált gyerekek.

S még egy emlék: a kovácsvágási tanítónő, Klárka néni – aki évekkel később több évtizedes, áldozatos munkájáért Karácsony Sándor-díjat kapott – osztálya, ahová megannyi cigánygyerek járt. Büszkén feleltette őket a tanítónő. A magyarok bejövetele volt a téma olvasásórán. S büszkén, szépen feleltek a tisztán öltözött, tisztára mosdott gyerekek:

– A mi őseink Árpád apánkkal foglalták el a hont.

S amikor rákérdeztünk, vajon e gyerekeknek nem a cigányság eredetmondáját (vagy ezt is) kéne tanítani, akkor az életét e gyerekek szocializációjára áldozó tanítónő dacosan válaszolta:

– De hát ezek már nem cigányok! Tessék csak őket megnézni!

A felzárkóztató asszimiláció stratégiája borult virágjába ebben a faluban.

Harmadik látogatás

Az ezredforduló éve. Ebben az időben Miskolcon tanítottam az Egyetemen. Mihály Ottóval, Loránd Ferencsel és másokkal a tanárképzés reformálásába vágtuk fejszénket e „zöldmezős beruházáson”. Hiszen az egykori nehézipari fellegrá vezetői „előre menekültek”, s gyorsan többkarú egyetemmel fejlesztették az intézményt. A Jogi Kar, a Gazdasági Kar után a minap elhunyt Kabdebő Lóránt bölcsészkarot szervezett, s hamar megértette: tanárképzés nélkül nem fog elegendő hallgatót vonzani az új szervezet. Így kerültünk – „IC-tanárokként” – Miskolcra, az egykori OPI innovációs központjának szinte teljes kutatói társulata. Új tantervek, új programok – ahogy erről annak idején hírt is adtunk a szaksajtóban.

Az én gondolatom volt, hogy legyen „Kisebbségek pedagógiája” kurzus is. S módszertani innovációnak a projekt és az erdei iskola ötvözete kínálkozott. Legyen – mint a mesében – három nap egy esztendő. Háromnapos falukutató „táborban” térképezzük fel a témát a maga valóságában. A Hegyköz kínálta magát. Szlovákok, rutének, beköltözött cigányok, telepi cigányság, a sátoraljaújhelyi országút mellett a zsidó temető...

S szálláshelynek ott a füzérradványi ifjúsági tábor. Mire az egyetemi különbusz a szálláshelyre ért, addig a buszon én mikrofonba mondhattam az „elméleti” tudnivalót, Pálházán az igazgató bemutatta körzetét, s estére megalakultak a kiscsoportok. Ki melyik településre megy másnap? Felkészültek, átnézték az interjúvázatok kérdéseit, megkezdték „első kutatóútjukat” – a helyi italboltban. (Nem ironia ez: itt ismerkedhettek meg – több évjárat élményeit összegzem ebben az emlékezésben – a világlátott, bőbeszédű adatközlővel, a „Mélytengerésszel” is.)

Másnap a busz elosztotta a kutatócsoportokat. Délután összegyűjtötte őket, s vacsora után – mikor a tábori foglalkoztatásban, mikor a kocsmában – minden csoport beszámolt. Izgatottan adtak számot a hallgatók élményeiről, fontos szópárbajok zajlottak. A jól tájékozott kulturális antropológusok „helyretették” a nyelvtanár-hallgatót, aki azon csodálkozott, hogy a felkeresett cigány családnak „nem is volt szaga”. (Volt hallgató, aki a kutatói élményeket később publikációvá érlelte – a Tani-tani folyóirat közölte.)

Néhány emlék ebből a korszakból.

Füzérradvány külterületén leltünk arra a telepre, ahol az egykori major dűledező épületeiben családok éltek – nehezen kibogozható családi hálóban, a gyerekek nem is tudták pontosan, hogy az édesanyjuk mostani lakásán élő férfi az apjuk-e. De ez az ősközösségi melegség nem zavarta őket. A kollektíva tagjai támogatták egymást, nevelték egymás gyerekeit. A legfelvilágosultabb az a fiatalember volt, aki gyermekvárosi múlt (ez volt Tanszékünk otthona is) után a börtönt is megjárta, de kitűnt: itt tapasztalatokat, jogi tudatosságot, közéleti jártasságot is szerzett. De az én történetem inkább arról szól, hogy erre az időre lezajlott a felsőoktatás „középszályosodása” – már nem/alig volt olyan diák, akinek a szegénysor saját életélménye lett volna, aki hangot talált volna a helybéliekkel. A történet: jönnek a gyerekek a pálházi óvodából a nyirkos délutánban, csizmacskáikon lucsok, sár. De vidámak, hazatérnek. Kornél nevű hallgatóm lehajol a leghelyesebb kislánykához, s akkurátusan megkérdi tőle (ha már ez a „lecke”):

– Mondd, éreztél-e etnikai diszkriminációt?

De a tanult falukutatónak is megvolt a maga próbatétele. A drótostótkról nevezetes Nagyhután nehezen indult be a csoport kérdező kedve. No majd megmutatom! S fordultam a kertjében kapirgáló nénihez:

– A miskolci egyetemisták arra kíváncsiak, mit dalolnak a hutai asszonyok – Azt még sem mondhattam, hogy a „kisebbségek pedagógiáját” kutatják.

– Jaj kedvesem, nem énekelhetek, egy hete halt meg a férjem. – Elröstelltem magam: – Hát ne haragudjék, biztosan most nagyon szomorú a veszteség miatt – fejeztem ki részvétem.

– Ugyan már! Csakhogy végre megszabadultam ettől a vén iszákostól....

No, majd a következő adatközlő esetében (miután már megtudtuk – a röstelni való szomszéd, Meciar szlovák elnök idején vagyunk –, hogy „mink nem vagyunk szlovákok, mi tótok vagyunk”) sikeresebb leszek, gondoltam.

– Jó napot, azért jöttek a diákok, mert szeretnék megtudni, milyen híres szlovák ételeket főznek még.

– Nincs itt olyan...

– De mégis, ma mi lesz az ebéd?

– Mi lenne? Hát „csirizbab”!

– Most figyeljenek, hallgatók, rábukkanunk egy eredeti, ismeretlen szlovák népi ételre. Hogy készül az?

– Hát, lemegyek a boltba, s veszek egy dobozzal, s megmelegítem. – Ki gondolta volna, hogy a népetimológia a kimondhatatlan chilis babot keresztelte át...

Azért voltak sikerek is. Kovácsvágáson Klárka néni egy családhoz kísért el. Bizonyítandó az asszimiláció eredményeit. Szembeszökőn tiszta porta, polgárian berendezett nagyszoba, könyvek, tévé. Okostekintetű fiatalasszony. A gyerekek valahol.

– Nyugodtan elengedem őket. Nálunk szabadság /!/, van, hiszen erről van törvény is: nekik jogaik vannak, vagy nem?

A meglepően felvilágosult válasz után a családfő vizsgáztatni kezdte a történezhallgatókat. Az első század római történelméből tesz fel „buktató” kérdéseket. Jóformán csak ő tudja a választ. Aztán fény derül a műveltség forrására. Egy jehovista család otthonába tértünk, s az újszövetséget töviről-hegyire jól ismerik.

A kovácsvágási sikertörténet másik eleme Fényes Lajos bácsi feltalálása. Kalauzunk csak annyit mond, hogy a faluban már csak ő tud hegedülni. A dombtetőn vár minket a vastagszeműeges sovány férfi. Büszkén mutatja készülő hangszerét. S hogy látja: érdeklődéssel fogadja a csoport, térül-fordul, s egy teleírt füzetet mutat. Mindjárt fel is olvas a beírt mesékből. Ezek saját meséim – mondja. S valóban népmesei s más motívumokból eredeti irodalmi szövegek keletkeztek – szinte helyesírási hiba nélkül. Lajos bácsi sok helyen dolgozott hosszú életében – főként az iparban. Bizalommal adja át több mesefüzetét. Hallgatói projektfeladat lett a kézirat előkészítése, s a miskolci művészeti szakközépiskola segítségével igazi könyvként meg is jelenhetett *Kovácsvágási cigány mesék* címmel, Fényes Lajos szerzősége mellett. Évekig kiegészítő tananyag volt a helyi általános iskolában.

*

Vajon mi lett azóta adatközlőinkkel, boldogulnak-e a többszörösen nehéz körülmények közt a Hegyköz lakói? Mit őriz emlékeiben a három falukutató nemzedék? Épült-e valami elkötelezettségükbe? Az enyémbe – tán ez a kis írás ezt igazolja – igen.

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Király István

irodalomtörténész

pataki diákévei, 1931–1939*

Király István református lelkészcsaládból került Sárospatakra, követve teológiát végzett apja és gimnazista bátyja, Kálmán példáját. Nyolc évet töltött a – hivatalosan nagyközségi státusú – kisvárosban. 1931 szeptemberében kezdte meg tanulmányait a Sárospataki Református Főiskola Gimnáziumában. Az esztendő az iskola egyik legemlékezetesebb éve, ekkor ünnepelte alapításának négy századik évfordulóját. A hagyomány szerint Perényi Péter által 1531-ben alapított 'kollégium' a magyar református nevelés- és művelődéstörténet meghatározó intézményévé vált. Patrónusai elsősorban a protestáns erdélyi fejedelmek voltak. Tanári kara évszázadokon át élen járt a tudományokban, diákjai között országos jelentőségű tudósok, politikusok, művészek, irodalmi és közéleti személyiségek formálódtak. Az 1930. szeptember 30-án és október 1-jén Horthy Miklós kormányzó és más vezető hazai közéleti személyiségek részvételével lezajlott jubileumi esemény nyomot hagyott az akkor tíz esztendőes Király Istvánban. De mi is jellemezte ebben az időben a pataki főiskolát?

A Sárospataki Református Főiskola az 1930-as években

A trianoni béke kibillentette Sárospatakot a régióban betöltött kulturális vezető szerepéből, a város határszéli településsé vált. Néhány tanár 1919-ben túlzottan exponálta magát, elbocsátásuk zavart okozott. A jogakadémia 1923-as bezárása tovább fokozta az iskola válságát. Az ekkor már csak gimnáziumból és teológiai akadémiából álló nagy múltú intézmény tanári kara előregedett. Az oktatás szakmai színvonala őrizte ugyan a korábbi értékeket, de a 20. század tudományos eredményei, az ezek elsajátításához szükséges nyugati nyelvek ismerete és az új nevelési módszerek nem érvényesültek. Ebben a helyzetben kereste meg a Tiszáninneni Református Egyházkerület és a főiskola vezetősége az egyetlen lehetséges kiutat: reformokkal fellendíteni a halódó iskolát. Partnerre találtak gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszterben, aki 1928-tól többször megfordult Sárospatakon, és a fővárosban is számos e tárgyú megbe-

* 2021. október 15–16-án *Király István 100* címmel tudományos emlékkonferenciát tartottak a Sárospataki Református Teológiai Akadémia Imatermében a volt pataki diák Király István (1921–1989) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja születésének centenáriumán. Ez alkalmából jelent meg a *Király István öröksége* című kötet, amelynek egyik fejezete Király István és Sárospatak kapcsolatát mutatja be. Az alábbiakban e fejezet részletének közlésével emlékezünk a neves tudósra, egyúttal felhívjuk a figyelmet a teljes kiadványra, amelyek tartalma a következő: Interjú Király Istvánnal; Király István válogatott esszéi; Király István és Sárospatak. Egy életen át tartó szellemi kapcsolat tényezői és válogatott dokumentumai; Király István publikációinak és életműve, munkássága recepciójának bibliográfiája. (*Király István öröksége. Írások tőle és róla. A kötet anyagát összeállította: Agárdi Péter, Bolvári-Takács Gábor, Mórocz Gábor, Soltész Márton. Szerkesztette: Bolvári-Takács Gábor. Zempléni Múzeumi Alapítvány, Sárospatak, 2021. 380 o. ISBN 978-615-01-0873-5 = <https://zemlenimuzsa.hu/honlap/konyveink/>*)

szélesen elnökölt. Politikai segítségével és jelentős anyagi támogatásával a harmincas évektől ismét magas színvonalú oktatás folyhatott. Ennek legfontosabb elemei a következők voltak:

1. Bővült az iskola befogadóképessége. 1929-ben második emeletet húztak a gimnázium épületére. Az egymás után létesülő kisebb, majd az 1938-ban újonnan megnyílt 40 fős Humán és az 1942-ben az Országos Népi- és Családvédelmi Alap támogatásával átadott 50 fős ONCSA internátusok jelentősen javították az elhelyezési lehetőségeket. Ekkorra a nyilvános tanulók több mint háromnegyede internátusban lakott.
2. A gimnáziumban korszerű, bentlakáson alapuló oktatási modellt vezettek be. Ezt az 1931-ben megnyílt, újonnan épített 80 személyes Angol Internátus biztosította, amely nem egyszerűen nyelvtanítási forma volt, hanem az angolszász nevelési modell, a „college” adaptációja. A diákok újságot szerkesztettek, virágozott az önképzőköri élet, országos hírűvé vált a diákszínjátás.
3. Magas szintet ért el a sportkultúra. A labdajátékok és a torna hátterét sportpályák biztosították, meghonosodott a tenisz, a vívás és a sportlövészet; a téli sportok közül a korcsolya és a jégkorong, vízi sportként az evezés. 1931-re felépült a Kollégium csónakháza a Bodrog-parton.
4. 1929-ben megtörtént a hatvan évvel azelőtt állami kezelésbe vett tanítóképző visszavétele. A döntést a kormányzat a jogakadémia elvesztése miatt részben kárpótlásnak szánta. Az intézeti ág visszatérése a főiskola megújulásra törekvő szellemisége szempontjából nagy jelentőséggel bírt.
5. A húszas évek végétől a negyvenes évek elejéig olyan fiatal tanárok kaptak katedrát, akik a hagyományok mellett a század új értékeit is képviselték. Tipikusnak tekinthető közös vonásaik voltak, hogy többségükben pataki diákmúltsal rendelkeztek; tanulmányukat legtöbbször Eötvös-kollégistaként, és/vagy külföldön, nem egy esetben a pataki kollégium ösztöndíjával végezték, emellett sokan a teológiát is abszolválták. Patakra visszatérve ambíciókkal telve, huszonévesen kezdték meg tanári pályájukat. Az új generáció által képviselt szellemiség hamarosan meghódította az iskolát. Fő képviselőik a gimnáziumban Bertha Zoltán, ifj. Harsányi István, Hegyi József, Képes Géza, Maller Sándor, Orbán István, Palumbo Gyula, Szabó Gyula, Szabó Károly, Urbán Barna voltak (közülük többen Király István kedves emlékére tanárai).
6. A gimnáziumban 1935-ben Harsányi István vezetésével tehetségkutató mozgalom indult, és a következő években tehetségvizsgák falusi gyerekek tucatjai nyertek felvételt. Mindez jelentősen kiszélesítette a kollégium szellemi vonzáskörét, és első generációs értelmiségi korosztályok kibocsátását eredményezte.
7. Nem maradt el a haladó szellemű kísérletekkel a teológiai akadémia sem, amely a kor nemzeti-társadalmi kérdéseire próbált új módszerekkel választ találni. Ebben két fiatal professzor játszott komoly szerepet, Újszászy Kálmán és Szabó Zoltán. 1931-ben elindították a faluszemináriumot, amelynek keretében a hallgatók szociológiai szempontok szerint tanulmányozták a falvak életét. 1936-ban megalakult a népiskola, s ezzel egy máig létező közművelődési-nevelési mozgalom bontott szárnyat.

Mindezek alapján aligha meglepő, hogy az 1930-as és 1940-es évek pataki gimnazistái, tanítóképzősei és teológusai a kor színvonalán álló oktatásban részesülhettek. Az itt töltött évek valamennyiüknek életre szóló élményt jelentettek. Visszaemlékezéseikben megemlítik a jó munkahelyi légkört, a közvetlen és nyílt tanár–diák kapcsolatot és az egész teljesítmény alapján történő értékelést (Berecz János); a bizalom és felelősség elvét, a diákönkormányzat és az önnevelés magas fokát (Csizmadia Ernő); a demokratikus közgondolkodást, a jellemnevelést és az erkölcsi tartást (Deme László); a diákönkormányzatot, a közösségek erejét és a szociális érzékenységet (Dobos László); a közösségépítést, benne a diákság reprezentatív szociális összetételét és az ebből fakadó, ún. „humánus osztályharc”-ot (Fekete Gyula); az egyenlő bánásmódot és a gondolkodásra nevelést (Huszár István); az egészséges puritanizmust, a szabadságharcos hagyományt és a jórészt demokratikus tanár–diák viszonyt (Király István); a közösségformáló erőt, a képzés színvonalát és a toleráns iskolai légkört (Kőrösi József); a tehetségvizsgát, az internátusi életet, s az egész fontosságának felismertetését a ’részek’ másodlagos jelentőségéhez képest (Nagy János); a társadalom minden rétegét befogadó, sokszínű szellemi életet (Vitányi Iván). A harmincas évek reformjai után a képzés elsőrangúvá vált, és ennek markáns eredményei lettek a pataki diákok által az 1960–70–80-as években elnyert tudományos fokozatok, egyetemi tanári címek és akadémiai tagságok. A tudományos közéletben ekkorra értek be azok az eredmények, amelyeket a pataki kollégium új szellemű tanári karának magas színvonalú oktatómunkája az 1930-as és ’40-es években eredményezett. Megállapítható, hogy mind a gimnázium, mind a tanítóképző olyan szilárd alpműveltséget adott, amely alapján bármely egyetem követelményszintje teljesíthetővé vált.

1931-ben azonban a fenti eredményekből még semmi sem látszott. A 400. alapítási évforduló megünneplése tehát – a tradícióknak való megfelelően túl – sokkal inkább a fellendülést megalapozó és támogató kormányzati attitűdöt köszöntötte, még akkor is, ha – Sárospatak számára sajnálatos módon – a hazai politikai események 1931 augusztusában a Bethlen-kormány lemondását eredményezték. Az 1931. szeptember 30. – október 1-jei programokon mintegy 1400 meghívott vett részt, köztük a kormányzó, valamint az immár „volt” kormánytagok – Bethlen István miniszterelnök, Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi és Wekerle Sándor pénzügyminiszter –, továbbá az MTA elnöke, az egyházkerületek püspökei és mások. Az ünnepély 30-án zászlóavatással kezdődött, majd a tanügyi kiállítás megnyitására került sor, köszöntőt mondott Elekes Imre gimnáziumi és közigazgató, megnyitó beszédet Klebelsberg Kunó. Ezt követte a szobrok leleplezése: az Iskolakertben felavatták a 100 éve elhunyt, volt pataki diák Kazinczy Ferenc, valamint fia, a szintén pataki diák Kazinczy Lajos mellszobrát. Mindkettőt Kazinczy Gábor ny. kúriai bírósági írást, a Pataki Diákok Országos Szövetségének (PADOSZ) elnöke állíttatta. Beszédet mondott Balogh Jenő ny. igazságügy-miniszter, illetve Gulyás József gimnáziumi tanár. Ezután felavatták az iskola nagy patrónusa, Lorántffy Zsuzsanna szobrát, ezt Klebelsberg Kunó és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) állíttatta. Beszédet mondott Vasady Béla teológiai akadémiai igazgató. Ezt követte a Klebelsberg-arckép leleplezése az Angol Internátusban, itt Farkasfalvi Farkas Géza egyházkerületi főgondnok és az ünnepelt szólalt fel. A PADOSZ díszközgyűlésén az imateremben Czinke István ny. püspök imája után Kazinczy Gábor elnöki beszéde hangzott el, majd Finkey Ferenc jogászprofesszor, kúriai tanácselnök szólt az iskola jeles diákjairól és a pataki szellemről. Lőrinczy György író emlékezésének felolvasása után Panka Károly országgyűlési könyvtárigazgató, a PADOSZ Budapesti Egyesületének elnöke a fővárosiak üdvözlését tolmácsolta. Esti programként Harsányi Zsolt író *Patak lelke* c. darabját mutatták be a tápintézetben (több egymás utáni napon). A programot szerenáddal zárta az Angol Internátus előtt, Klebelsberg tiszteletére.

A főünnepélyre október 1-jén került sor: egyházkerületi díszközgyűlés az imateremben, benne Dókus Ernő ny. egyházkerületi főgondnok ünnepi beszédével. Horthy Miklós érkezése után kezdődött a templomi ünnepély: Janka Károly imája és igehirdetése, Szabados Béla – Szigethy Ferenc: *Ünneplő dalának* előadása a kórus által, Dókus Ernő köszöntője, Elekes Imre közigazgató ünnepi beszéde, Szabó László *Az ősi iskola* c. pályadíjnyertes versének felolvasása, Petri Pál közoktatási államtitkár üdvözlője a kormány nevében, majd további 40 köszöntő hazai és külföldi egyházi, állami, kormányzati, tudományos, kulturális, oktatási intézmények nevében. Ezt történelmi felvonulás követte a tanítóképző udvarán, Novák Sándor gimnáziumi tanár rendezésében. Az új építkezések avatóünnepélyére az Angol Internátus előtt került sor, itt elhangzott Kovács Dezső – Gulyás József *Avatódala*, a gimnáziumi vegyeskar előadásában, majd Farkasfalvi Farkas Géza avatóbeszéde és Trócsányi József professzor ismertető beszéde. Ezzel hivatalosan is megnyílt az Angol Internátus. Október 2-án kegyeleti kirándulásra került sor Széphalomba Kazinczy Ferenc sírjához, itt Balogh Jenő mondott beszédet.

Amikor Király István megkezdte iskolai tanulmányait, a gimnáziumba 439 tanuló járt, amely létszám 1938-ra 555-re emelkedett. 1931-ben az oktatói kar tizenkilenc főt számlált. Hét év múlva már huszonhárman voltak, miközben az tantestület átlagéletkora 43-ról 37,4 évre csökkent. A létszámnövekedés és a fiatalítás az 1931-ben indult angol tagozat kiteljesedésének köszönhető.

Király István gimnáziumi tanulmányai és eredményei

A Király István iskolai közösségéül szolgáló, 1931/32-ben indult I/a. osztály 36 nyilvános (csak fiúk) és 14 magántanulót (főleg lányok) számlált. A további években a nyilvános tanulók száma harminc körül mozgott, a magántanulóké folyamatosan csökkent (29/12, 30/9, 30/10, 30/8, 27/6, 29/4, 31/4). Az osztály egyik fele angol, másik fele humán tagozatos volt. Király István az utóbbiak közé tartozott, így latint nyolc évig, németet másodiktól hét évig, angolt ötödiktől négy évig tanult. Ez idő tájt négyfokozatú értékelés létezett. A tanulmányi előmenetel minősítése jeles (1), jó (2), elégséges (3) és elégtelen (4); az erkölcsi viselkedés példás (1), jó (2), szabályszerű (3) és kevésbé szabályszerű (4); az írásbeli külalak csinos (1), rendes (2), hanyag (3) és rendetlen (4) érdemjeggyel történt.

Király István (az elsős osztálynévsorban Király István József) iskolai tanulmányi eredményei a nyolc év alatt végig kiemelkedően magas színvonalú teljesítményt mutattak. Elsőtől hetedikig folyamatosan szerepelt a „kiváló tanulásukért s jó magaviseletükért a tanári kartól dicsérettel kitüntetett tanulók” évvégi névsorában. (Két évvel idősebb bátyja szintén kitűnő tanuló volt.) A VIII. osztály végén általános dicséretben részesült. Az első évet harmadmagával (Galambos Pállal és Kiss András Elemérrel, mindkettő angol tagozatos) osztályelsőként zárta. Két tárgyból jó jegyet (testgyakorlás, ének), a többiből jelest kapott. A második év végén is ez a két tárgy szerepelt „jó” értékeléssel a bizonyítványában, de így is ő volt a legjobb tanuló. A III., IV. és V. osztályban tiszta kitűnőként abszolút osztályelső. Hatodikban becsúszott három „jó”: testgyakorlás, külalak és magaviselet (ennek okait az életútinterjúban olvashatjuk); ez évben hárman is megelőzték a tanulmányi rangsorban: Huszthy Géza (angol t.), Kiss Miklós (humán t.) és Rivó Zoltán (humán t.). Hetedikben szintén három „jó” minősítése volt: testgyakorlás, ének, külalak; ekkor is hárman lettek jobbak nála: Deme László (angol t.), Huszthy Géza és Kiss Miklós. Végül nyolcadikban újra az élre tört: harmadmagával, Huszthy Géza és az abban az évben csatlakozott Nagy Lehel (humán t.) társaságában színjeles eredményt nyújtott.

Osztályzattal minősítették az ún. „rendkívüli” tárgyakat is. A harmadik évben a német társalgás kezdő csoportjában jelest, a negyedikben ugyanitt szintén jelest, valamint francia nyelvből a kezdők között jelest; ötödikben a német társalgás immár haladó csoportjában és a francia nyelv haladó csoportjában egyaránt jelest; hatodikban a német társalgás haladó csoportjában jelest; hetedikben és nyolcadikban fizikai gyakorlatokból jelest kapott. Az iskolai értesítők szerint hetedikben a főiskolai Nagykönyvtár rendszeres használója volt, nyolcadikosként pedig az évfolyamából ő kölcsönzött legtöbbször a gimnáziumi ifjúsági könyvtárból. Ami a külföldi tanulmányúton, illetve kiránduláson való részvételét illeti, az 1937/38. tanévben Németországban járt, az 1938/39. tanévben pedig – osztálytársával, Deme Lászlóval együtt – Németországban, Olaszországban és Svájcban. Feljegyezték néhány sportversenyen elért eredményét is. Ötödik osztályban kardvívásból jelest kapott. A Magyar Országos Torna Szövetség (MOTESZ; eredetileg Magyarországi Testedző Egyesületek Szövetsége) Sárospatakon rendezett szertornaversenyin 1937. december 11-én vas jelvényt, 1938. december 10-én bronz jelvényt szerzett.

Az iskolai előmenetel azonban nem csupán érdemjegyekben, hanem az egyes tárgyak elsajátításában nyújtott külön elismerésekben is tetet öltött. Ezek anyagi fedezetét az iskola saját költségvetése, valamint az öregdiákok és támogatók által létesített különböző díjalapok biztosították. A szorgalom általános elismerésére pénz- és könyvjutalom szolgált. Király István az első tanév végén 5 P szorgalmi díjban részesült, továbbá jubileumi emlékérmét és a PADOSZ adományából Nagy Bronz Érmét vehetett át. Második évben a Szívós Mihály alapból, mint legjobb tanuló 6 pengőt, emellett 2 P szorgalmi díjat, továbbá könyvjutalmat kapott (Jókai: *A szabadságharc hősei*). Harmadév végén 8 P szorgalmi díjat, német társalgásból 4 P jutalmat, valamint könyvjutalmat (*A sárospataki református főiskola története*) nyert el. Negyedikben 11 P szorgalmi díjat, 3 P német társalgási jutalmat és ismét könyvjutalmat érdemelt ki. Ötödik osztályban dr. Radványi Novotny Lajos adományából 10,50 P, továbbá 3 P német társalgási és 3 P gyorsírási jutalomban részesült. Hatodikban 3 P német társalgási jutalmat kapott. Hetedikben 10 P szorgalmi díjat, a Kérészy István Alap terhére, németből nyújtott kiváló teljesítményéért 5 P díjat, továbbá 3 P fizikai gyakorló jutalmat és szokás szerint könyvjutalmat kapott. Utolsó évesként a dr. Batta István Alapból mint legjobb mennyiségtanos 9,40 P, az Oláh Ernő Alapból mint református lelkész fia 4 P, a Kérészy István Alapból mint legjobb németes 10 P jutalmat, ezenkívül 5,80 P szorgalmi díjat és 2 P fizikai gyakorlatok jutalmat kapott.

További jelentős segítséget nyújtott Király Istvánnak és családjának az iskolai költségeket enyhítő kedvezmények rendszere. Csak az első tanévben fizetett teljes díjat, az 1932/33., 1933/34., 1934/35. és 1935/36. iskolai évre az igazgatótanácstól fél tandíj-kedvezményt kapott. Az étkezésének költségeit jelentősen csökkentette, hogy 1932/33-ban 46 P, 1933/34-ben és 1934/35-ben 50 P, 1935/36-ban 60 P tápintézeti kedvezményben részesült. A hetedik és a nyolcadik évben minden addigig meghaladó mértékű étkezési kedvezményt kapott: évi 200 pengőt a Dókus Ernő – Ragályi Ilona Ösztöndíj-alapítvány terhére.

Király István iskolai törekvéseit jól szemléltetik a tanulmányi versenyeken és pályázatokon elért eredményei. Első országos sikerét harmadikosként érte el: a *Magyar Ifjúság Könyvei* által 1934-ben *A legjobb barátom* témában meghirdetett fogalmazás-pályázaton munkája bekerült a legjobb öt írásmű közé.

Az 1937/38-as tanév különösen sikeres volt számára. A *Magyarosan* c. akadémiai nyelv-művelő folyóirat *A magyar diák hivatása anyanyelvünk védelmében* címmel hirdetett pályázatot, s a beérkezett 422 dolgozat közül az első díjat (100 pengőt) a VII. osztályos Király István nyerte 33 oldalas, gépírással pályaművével. Részlet a bírálólatból: „Befejezésül egy sereg idegen

szóra ajánl maga-alkotta magyar szót. A szerző mindvégig ura a tárgynak. A nyelvhelyességi irodalomban biztos és nagy területre kiterjedő jártassága van, minden fontosabb állítást egész sereg szakirodalmi hivatkozással erősíti meg vagy abból vonja le. Anyagát igen ügyesen csoportosítja, fejtegetése logikusan fűzött gondolatsor fonálán halad, minden zökkenés nélkül. Feltűnő stílusának kiforrottsága. Nyelve színes és változatos.” Pintér Jenő akadémikus, tankerületi főigazgató, versenybizottsági elnök levélben gratulált Király Istvánnak, a következő szavakkal: „Úgy látszik, Sárospatakon még élnek Kazinczy Ferenc nemes eszméi. Amíg ez a szellem nem vész el, nemzetünk megnyugvással nézhet jövője elé.”

Elnyerte az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés (OMKE) által kitűzött 300 pengős első díjat 72 gimnázium 137 növendéke közül a *Miért válasszuk életünk hivatásának a kereskedői pályát?* kérdésre. A bíráló bizottság szerint a dolgozata „egészen kiváló teljesítmény, és kiemelkedik az összes benyújtott pályamunkák közül. A feladott kérdést a legjobban fogta meg, kitűnően jellemzi a kereskedelem jelentőségét. Stílusos és precíz mellett a munkához fűzött jegyzetekben, ahol a vonatkozó irodalmat is felsorolja, bizonyosságát adta annak, hogy a kérdéssel behatóan foglalkozott, és jártasságra tett szert”. Az OMKE c. lap 1938. június 25-i számában fényképes interjú jelent meg vele.

A *Műszaki Világ* szerkesztősége által a pataki gimnázium tanulói számára kiírt pályázaton a felsős osztályok közül a legjobb mű szerzője ugyancsak Király István volt, jutalma a 120 pengős pályadíj és *A modern technika* c. könyv. Dolgozata *Kik viszik előre a civilizációt?* címmel megjelent a *Műszaki Világ* 1938. április 16-ai számában.

A legjelentősebb sikerét nyolcadikoként érte el. 1939 tavaszán az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen magyarból, 52 versenyző között, első helyezett lett. A bíráló bizottság elnöke ekkor is Pintér Jenő volt. A győzelemről nemcsak a sárospataki orgánumok adtak hírt, a *Pesti Hírlap* kétszer is beszámolt róla.

Az érettségi vizsgákra 1939. május 15–17. és 19-én (írásbeli), valamint június 20–24-én (szóbeli) került sor. A vizsgaelnöki tiszteletet a két előző gimnáziumi igazgató töltötte be. Az egyházkerület Novák Sándort, a VKM Elekes Imrét delegálta. Az írásbeli érettségi tételek az alábbiak voltak: a) Magyarból: 1. Költőink mint a magyar fájdalom és remény kifejezői. (Különös tekintettel a szabadságharc előtti és utáni korra.) 2. A hőterjedés gyakorlati vonatkozásai. b) Humán tagozatosoknak latinból: C. Sallustius: *Bellum Catilinae*: 60, 61c. c) Angol tagozatosoknak latinból: Tibullus: I. 3. 35–62. sor. d) Angolból: Az első nevezetes nap Ábel életében. (Tamási Áron után.) e) Németből: Petőfi levele feleségéhez. (Marosvásárhely, júl. 29. 1849.). A szóbeli érettségiben a diákok a következő tárgyakat teljesítették: magyar, latin, angol, német, történelem, mennyiség-tan, természettan. (Az angol nyelvi tagozatos érettségit a kultusztárca 1937-ben engedélyezte.)

Az érettségi vizsgák eredményei visszaigazolták az addig nyújtott iskolai teljesítményeket. Kitüntetéssel érettségizett Király István, Kiss Miklós és Nagy Lehel, valamint Mátyás Sarolta és Novák Éva magántanulók. Jelesen érettségizett Deme László, Huszthy Géza és Rivó Zoltán. Az iskolai értesítő rögzítette az érettségizett diákok pályaválasztási döntéseit: református lelkészi továbbtanulást, illetve elhelyezkedést 2, tanárit 5, rajztanárit 1, katonait 6, jogit 4, hírlapíróit 1, mérnököt 4, orvosot 2, állatorvosot 1, gyógyszerészt 1, vasútit 1, jegyzőt 1, banktisztviselőt 1, iparít 1, kereskedelmit 3, gép- és gyorsírásit 1 fő választott. Király István – mint tudjuk – a tanári pályát választotta.

Az 1938/39-ben végzették csengőbúcsújára – Patakon így nevezik a ballagást – május 10-én került sor. A búcsúbeszédet Király István tartotta. A korabeli tudósítás szerint „a főiskola szeretetéről nagyon szép szavakkal tett vallást, bizonyítva búcsúzó társai nevében is, hogy ez a szeretet nem pusztán szavakban áll”.

Az Angol Internátusban

A Sárospataki Református Főiskola Gimnáziumának 1931-ben megnyílt angol tagozata és a bentlakást biztosító Angol Internátus a két világháború közötti klebelsbergi oktatáspolitikai koncepció egyik úttörő jellegű megvalósulása volt. Jogalapját az 1924. évi középiskolai törvénnyel létesített reálgimnáziumi szervezeti forma képezte, amelyben a latin terhére bevezették az angol nyelv tanítását. Sárospatak ettől kezdve – a gödöllői premontrei gimnázium 1938-ban létesült francia, és a pannonhalmi bencés gimnázium 1939-ben indult olasz tagozatával együtt – a nyugati kultúra térnyerését és az európai nyitást szimbolizálta. Az Angol Internátusban biztosított magas szintű oktatási kínálat – önálló igazgató, saját tantestület nyelvtanárokkal, angol anyanyelvű lektorokkal, nem angol szakos nevelőtanárokkal, sport-tanárokkal és teológus felügyelőkkel – és kényelmi ellátás – központi fűtés, fürdő, saját étterem, önálló újság (*College News*), közművelődési és sportlehetőségek – miatt az eredetileg 80 főre tervezett, 1939-től 110, 1941-től 137 férőhelyre bővített intézmény egyre fokozódó népszerűségnek örvendett. Nem volt olcsó: a teljes ellátásos tanulók internátusi díja az 1931/32-es tanévben évi 1400 P, 1932/33-tól 1300 P volt, amelyet négy részletben lehetett befizetni. Mellettük – a kevésbé jómódúaknak, csak bentlakásra – alacsonyabb térítési kategória is létezett, évi 250 P térítési díjjal. Teljes ellátással az induláskor 20, a következő tanévben 40 diákot, csak bentlakásra először 29, majd 35 növendéket vettek föl. A tanulók társadalmi összetétele folyamatosan módosult. A belső arányok a kezdetben főleg középbirtokosok gyermekeiből álló közösségben a harmincas évek végére, negyvenes évek elejére a tehetségvizsgás, első generációs értelmiségi diákok javára változtak.

A harmadik térítési kategória a tetőtérben kialakított manzárdszoba lakóit jelentette. Ide tizenkét ún. „jótéteményes”, tehát szegény sorsú, példás magaviseletű, jeles előmenetelű, református vallású, de nem kizárólag angol tagozatos tanulót vettek föl. A manzárdosok egyetlen, tágas helyiségben laktak, itt is tanultak. Bútort, matracot, ágyterítőt, takarítást az intézet biztosított. Étkezni – mint a második kategóriások – csoportosan a főiskolai tápintézetbe jártak, egyébként a többi internátusi növendékekkel azonos elbánásban részesültek. A közös reggeli és esti áhítaton szintén részt vettek. Hetenként egyszer kötelező volt a fürdés. A manzárd összetétele idővel a teljes gimnáziumi korosztályt lefedte, az 1935/36. tanévben például második-, negyed-, ötöd-, hatod-, heted- és nyolcadéves tanuló egyaránt lakott itt. Király István a tanulmányai során végig a manzárd szoba lakója volt, éveken át a bátyjával együtt. Osztálytársai közül manzárdos volt Kiss Miklós és az utolsó két évben Deme László.

Az iskolai értesítők rendszeresen közölték a manzárdos tanulók névsorát és térítési díját, továbbá a következő tanévre felvetteket, mert a nyilvánosság erősítette a pataki iskola e téren is kivívott vonzerejét. A térítési díj a normál internátusi díj töredéke volt: az első tanévben évi 100, később 120 pengő, de aki korrepetálást vállalt, annak csak 80, 1934/35-től pedig mindössze 60 pengőt kellett fizetnie. Az internátusi növendékek közül korrepetálásra szorulóknak elsősorban a manzárdosok közül kaptak segítőket. A csoportokban végzett felkészítésért az intézet, az egyéni foglalkozásért az illető növendékek szülei díjazták őket. Ez egyéb vonatkozásban is helyesnek bizonyult: ahogy az iskolai értesítő fogalmaz: a gazdasági és szellemi értékek kölcsönös kiegyenlítődése folytán baráti kapcsolatok szövődtek.

Itt meg kell állnunk egy pillanatra. Király István életútinterjújában az ún. „manzárd-élmény” ennél jóval árnyaltabban, olykor kifejezetten sötéten érzékelteti a népi-urbánus ellentétet, s ehhez jönnek a dzsentri környezettel szembeni érzékései. Ezek alapját elsősorban a származás és a családi helyzet különbségei képezték, s nyilván erősen hozzájárultak ahhoz, hogy Király 1945 után a politikai baloldalt választotta. Mégis akkor járunk el helyesen, ha

észrevesszük a diákok által – fogalmazzunk így: „önhibájukon kívül” – magukkal hozott, társadalmi osztályhelyezeten átnyúló, azt felülíró összetartó erőt. Barátságok valóban kialakultak, és a gimnázium pozitív pedagógiai és szaktudományi nevelő szerepét soha nem tagadó Király István tudta, hogy az iskolai légkör még konfliktusos helyzetekben (pl. a bátyja önképzőkori elnökválasztása) sem éleződött a végletekig. A teljesítményt ugyanis – a fair play szabályai szerint – mindenki elismerte. Ez látszott Király versenygyőzelmei után, mint ahogy bátyja is tapasztalhatta, hogy sikereiről (pl. a gyorsíróverseny és a vívóbajnokság megnyeréséről) beszámolt a kizárólag angol tagozatosok által szerkesztett *College News*.

Az Erdélyi János Önképzőkörben

Az iskola legnagyobb múlttal rendelkező és legtekintélyesebb ifjúsági szervezete az 1869-ben alakult Erdélyi János Önképzőkör volt. Névadója, Erdélyi János (1814–1868) költő, irodalomtörténész, az MTA tagja, 1824–37 között a pataki iskola diákja, 1851–67-ben professzora, közigazgatója, könyvtárnoka. Irányította a Kollégium 300. fennállási évfordulójának megünneplését 1860-ban, amelyet különböző bel- és külpolitikai okok miatt sem 1831-ben, sem az ezt követő három évtizedben nem tudtak megrendezni (a kollégium csak 1860-ban kapta vissza szabadságjogait). Az ünnepségre 1860. július 7–8-án kb. 24–26 ezer (!) öregdiák és érdeklődő érkezett az ország minden részéről. Erdélyi János nevét és szellemiségét a korabeli pataki iskola zászlajára tűzött, általa fogalmazott jelmondat vitte tovább: „Három fáklým ég: hit, haza, emberiség”.

Az Önképzőkör – mint az összes iskolai egyesület – önkormányzati elven működött, párhuzamos tanárelnöki és ifjúsági elnöki vezetéssel, tanévenkénti tisztújítással. (Király felsőbb éves időszakában a tanárelnök Harsányi István volt.) Eleinte csak 7–8. évfolyamos gimnazisták lehettek a tagjai, de a 20. század elejére a belépési életkort 5. osztályig csökkentették. 1935-ben ugyancsak Harsányi István szervezte meg a „kis önképzőkört”, a 10–14 évesek számára, Király István itt olvasta fel élete első dolgozatát, *Realizmus és romantika* címmel. (A kör egy év múlva felvette Arany János nevét.) Királynak tehát az Erdélyi János Önképzőkörhöz való csatlakozása előtt volt ilyesféle tapasztalata.

Az önképzőkori „választások” fontos iskolai közéleti eseménynek számítottak, az elnyert tisztségek betöltőit tisztelet övezte. Király István rögtön V. osztályosként, az 1935. szeptember 13-án tartott alakuló gyűlésen bekerült az önképzőkör tisztikarába, mint választmányi tag. Az ifjúsági elnök ekkor a végzős Mészöly Dezső (később jeles költő, műfordító) lett, a tisztikarban a VII. o. Király Kálmán is helyet kapott. Az 1936. szeptember 14-ei gyűlésen Király Istvánt az egyik alkönyvtárossá választották; ekkor a bátyja lépett az elnöki pozícióba. 1937. szeptember 9-én Király István pénztárnokká avansált. Végül, VIII. osztályosként csúcsra ért: az önképzőkör 70. évét indító 1938. szeptember 17-ei gyűlésen elnökké választották. Mellette a titkár osztálytársa, Deme László (későbbi nyelvészprofesszor, aki egy interjújában Király Istvánt a legjobb barátjának nevezte) lett, a jegyző és a szavaló szakosztály vezetője az eggyel alattuk járt, tragikus sorsú színházrendező, Horváth István (Király internátusi „tanítványa” és barátja). Említsünk meg további két választmányi tagot: Pécsi Sándor VII. o. (utóbb zseniális színész) és Fekete Gyula V. o. (később ismert szép- és közíró) tanulókat. Az iskolai értesítő internátusi fejezete külön hangsúlyozta, hogy Király személyében „manzárdistát” választottak elnökké – persze ez két évvel korábban a bátyjára is igaz volt.

Király István az önképzőkörben nemcsak tisztségviselőként, hanem szorgalmával is kitért. Az önképzőkör pályatételei, pályadíjai és jutalmi között az 1936/37. tanévben 15 pengős magyar irodalmi, 4 pengős eredeti verspályázati, 8 pengős novellapályázati és 2,50

pengős német műfordítási díjat nyert. Az 1937/38. tanévben német nyelvből 10 P jutalmat, az 1938/39. tanévben 10 P összegben a „legjobb bíráló” díjat kapta.

Az I. Rákóczi György Egyesületben

Az 1916-ban alakult I. Rákóczi György Egyesület a gimnázium vallásos jellegű diákszervezete volt. A névadó erdélyi fejedelem uralkodói jelmondata – „nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené” (*Róm 9,16*) – jelzi, hogy az iskola körültekintően járt el, amikor nevet választott annak az ifjúsági egyesületnek, amely fő feladatául a református lélekművelést, az evangéliumi szellem és a jézusi valláserkölcös hirdetését vállalta. A tárgyalt korszakban az egyesület 350–400 főt számlált, a tagság a gimnázium protestáns vallású diákjainak (az összes nyilvános tanuló létszámának kb. 80%-a) kötelező volt. Az egyesületet állandó tanárelnök vezette (ebben az időben Bódy Dénes vallástanár), mellette a gimnazistákból álló, évente újraválasztott tisztikart elnök, titkár, jegyző, könyvtáros, pénztáros és nyolcfős választmány (V–VIII. évfolyamonként 2-2 diák) alkotta. A választmányi tagság alsó életkori határa összefüggött a 14 éves korban esedékes konfirmációval.

A konfirmáció – azaz a keresztyén vallás hit- és erkölcsstani kérdéseiről és a református bibliai hitigazságokról való számadás – a tanév jelentős eseményének számított. Király István konfirmációjára 1935. május 30-án, áldozócsütörtökön került sor, további 55 iskolatársával együtt, a főiskolai imateremben, ünnepi istentisztelet és úrvacsoraosztás keretében. Ezt megelőzően a kikérdezés május 24-én, a gimnáziumi igazgató és az osztálytanárok jelenlétében történt. A konfirmáltak első úrvacsoráját, a tanári kar és a hozzátartozók jelenlétében, Szabó Zoltán teológiai tanár és Bódy Dénes gimnáziumi vallástanár együttesen szolgáltatták.

Az V. évfolyamos Király István az I. Rákóczi György Egyesület 1935. október 4-ei közgyűlésén rögtön bizalmat kapott mint választmányi tag. A következő tanévben nem indult vagy nem jelölték. Az 1937. szeptember 24-ei közgyűlésén ismét választmányi tag lett, ekkor Deme Lászlóval együtt képviselték a VII. osztályosokat. Utolsó évesként – feltehetőleg egyéb elfoglaltságai miatt – nem vett részt az egyesület vezetésében.

Király István V. és VI. évfolyamosként rendkívüli aktivitást tanúsított az I. Rákóczi György Egyesület által kitűzött pályadíjak elnyerésében. Az 1935/36. tanévben megnyerte a latin (Philippus de Grevia latin költeményének műfordítása, két fordítás, 2 P és 1 P), a „Vallásos novella bibliai történet alapján” (két novella, 4 P és 2 P), a „Halottak kultusza a különböző vallásokban és azok lélektani magyarázata” (3 P) és „A 400 éves kálvini Institutio jelentősége” (2 P) pályatételeket, összesen 14 pengőt. Az 1936/37. tanévben megnyerte a német (Nagel: Esgehtdem Tagentgegen c. költeményének műfordítása, 3 P), az „Eredeti vallásos novella” („Belszár halála”, 2 P.) pályatételt, továbbá latin műfordításért (Wipo: Victimae paschalis c. himnusza) dicséretben részesült. A következő két tanévben a neve nem szerepel a díjazottak között, valószínűleg nem is nevezett. E mögött aligha kell ideológiai okot keresnünk, inkább arról lehetett szó, hogy a többi, sok esetben országos jelentőségű tanulmányi pályadíjak és ösztöndíjak mellett ezek már nem fértek bele az idejébe.

A Sárospataki Ifjúsági Közlöny szerkesztőségében

A *Sárospataki Ifjúsági Közlöny*, a pataki kollégiumi ifjúság öntevékeny iskolai havilapja 1884. szeptember 15-én indult, s a tanévekhez igazodó évfolyam-, ezen belül folyamatos oldalszám-mozással, évi tíz, részben összevont lapszámmal, hat és fél évtizeden át jelent meg; utoljára 1948 márciusában. A folyóirat helyet adott az ifjúság iskolai és egyleti életével kapcsolatos

híreknek, tudósításoknak, szemleceknek, közreadott verseket, novellákat és szakcikkeknek. Megjelentette a már végzett diákok írásait, a régi diákélettel, az öregdiák-mozgalommal, a neves adományozókkal kapcsolatos cikkeket. A lap vezetésében a tanárok mellett teológusok, tanítóképzősök és gimnazisták egyaránt részt vettek.

Király István neve először harmadikos gimnazistaként jelent meg a lapban. Az 1934. május–júniusi szám *Három gimnázista diák kitüntetése* címmel arról tudósított, hogy a *Magyar Ifjúság* „legjobb barátom” című szépirodalmi pályázatán az öt legjobb közé három pataki gimnazista, köztük Király István is bekerült. „Sic itur ad astra!” – zárta sorait a szerkesztő.

Király tanulmányi sikerei ezt követően is rendre olvashatók voltak, ezeket az iskolai előmenetelének tárgyalásánál részleteztük. Első önálló publikációja az 52. évfolyam 4–5. számában (1936. december – 1937. január) jelent meg. Hatodikos tanulóként *Az ötven fillér* című novellát tette közzé. (A bátyja ekkor a lap főmunkatársa.) Ezt követte ugyanebben a tanévben az *Este lett* című verse (7–8. szám, 1937. március–április). Második versét (*Egy régi emlék*) az 53. évf. 1–2. szám közölte (1937. szeptember–október). Végül az 54. évfolyam 8–9. számában publikált: előfizetési felhívást tett közzé osztálytársainak saját verseskötetére (1939. április–május).

Utolsó éves gimnazistaként – talán az önképzőköri elnöki tisztségére is tekintettel –, az 1938. október 12-én megtartott tisztújításon bekerült a lap vezérkarába. A főszerkesztő ekkor Z. Elek Béla teológus, a felelős szerkesztő Vályi József segédlelkész, azévi szenior (tehát a Főiskolai Ifjúsági Egylet elnöke) volt. Munkájukat öttagú szerkesztő bizottság segítette: három teológus, egy tanítóképzős és egy gimnazista: ez utóbbi pozíciót töltötte be Király István az 1938/39. tanévben, a lap 54. évfolyamában. A lap főmunkatársi gárdáját további hat teológus, két tanítóképzős és két gimnazista alkotta, az utóbbiak között volt Deme László. A hírrovatot és a kiadóhivatalt egy-egy teológus vezette.

A Nagy Sándor Gyorsírókörben

Ma, a számítógépes hangfájlok és konvertáló programok korában a gyorsírás különösebb jelentőséggel nem bír, de abban az időben és még évtizedekig az információjegyzés leggyorsabb formájának számított. Patakon a diákoknak volt lehetőségük ennek elsajátítására. Az öntevékeny mozgalmat irányító Főgimnáziumi Gyorsírókör 1905-ben alakult, később felvette a volt pataki diák Nagy Sándor (1844–1918) műegyetemi könyvtáró, a gyorsírás hazai továbbfejlesztője, tankönyvírója, a Magyar Gyorsírók Egyesületének megalapítója nevét. A harmincas években a gyorsírókör az első félévben hetenként kétszer, a második félévben hetenként egyszer gyakorló órát tartott, házi bajnokságot rendezett és regionális versenyeken indult. Király István neve negyedikésként bukkan föl először az iskolai értesítőben: az iskolai házi versenyen a 150 szótag/perc kategóriában bronzérmert és 3 pengőt nyert. Ugyanebben a tanévben csapattag volt a sátoraljaújhelyi körzeti versenyen, ahol „szép eredményt” értek el. A következő tanévben, 1935. december 7-én megnyerte a 150-es versenyt, 5 P jutalommal. (Az abszolút profik 500-on, a gimnáziumban a leggyorsabb diákok 300-on írtak, a bátyja 200-on versenyzett.)

Király István gimnáziumi tanárai

Király István pályaválasztásában meghatározó jelentőséget tulajdonított egykori tanárainak. Elismeréssel gondolt rájuk, és számos interjúban, cikkben felidézte emléküket. Különösen az 1981-ben publikált *Az intellektuális város: Patak, a szellemi nevelő* című írása tartalmazza ilyen

jellegű emlékeit. Az alábbiakban őket mutatjuk be. A doktori címeiket a tanári kar szakmai színvonalának, a származást a pataki iskola szellemi vonzáskörzete trianoni határokon átnyúló jellegének érzékeltetésére közöljük.

1931-ben a gimnáziumot és az Angol Internátust egyaránt *Elekes Imre* (1872–1951) vezette. Az erdélyi születésű magyar–latin szakos tanár 1904-ben lépett szolgálatba Patakon, 1927-től hat évig volt a gimnázium igazgatója, közben kétszer közigazgató (vagyis a teljes intézményi vertikum vezetője). Oroszlánrészt vállalt a 400 éves ünnepek megszervezésében, az ehhez kapcsolódó beruházások, különösen az Angol Internátus lérehozásának irányításában. 1931-ben ő lett az Angol Internátus első igazgatója is, innen vonult nyugalomba 1934-ben. A Marosvásárhelyről 1900-ban Patakra érkező, szintén magyar–latin szakos *Novák Sándor* (1877–1960) 1933-tól négy éven át igazgatta az iskolát. Őt 1938-ban a történelem–latin szakos *Tárczy Árpád* (1889–1967) követte, aki 1947-ig volt igazgató. Tárczy 1927-től oktatott Patakon, ő volt Király István első osztályfőnöke az 1931/32., majd az 1933/34. tanévben. Az Angol Internátust 1934-től 1947-ig a volt pataki diák *Szabó Gyula* (1905–1972) igazgatta, aki 1931 óta angol–latin–vallás szakos tanár, 1947-től pedig a gimnázium igazgatója az 1952-es államosításig.

Király István legkedvesebb tanárának, akit közirói pályája elindítójának tekintett, a vajdasági származású, magyar–német szakosként 1920 óta Patakon tanító *dr. Jakob Károlyt* (1890–1951) tartotta, aki a második osztályban, majd negyedikől nyolcadikig osztályfőnöke volt. *Halász Dénes* (1875–1960) 1911-től 1940-ig magyar–latin szakos tanár, vele Adyról beszélgetett. A matematika–fizika–filozófia szakos *dr. Urbán Barnabás* (1897–1985) 1926-tól, a Testnevelési Főiskola első végzős évfolyamán abszolvál sokoldalú (jogot is végzett) testnevelő tanár *Szabó Károly* (1905–1988) 1928-tól tanított Patakon. Nagy utat járt be Székelyudvarhelytől a Zeneakadémiáig *dr. Szabó Ernő* (1904–1982) hegedűművész, a pataki kollégium 1929-ben munkába állt zenetanára. A marosvásárhelyi származású, történelem–földrajz szakos *dr. Orbán István* (1904–1999) 1930-ban lépett a tantestületbe.

A Király Istvánt tanító pedagógusok között több egykori pataki diák akadt, akik a bevezetőben már említett új szellemet képviselték. A később országos hírű költő–műfordítóvá vált *Képes Gézát* (1909–1989), aki 1934-től 1940-ig magyar–német–angol szakosként és angol internátusi felügyelőként tért vissza, egyik mesterének tartotta. Ő hívta fel Király figyelmét József Attilára. Jellegzetes humoráról számos anekdota tanúskodik. A magyar–latin szakos *dr. Harsányi István* (1908–2002) 1933–45 között volt tanár, önképzőkört vezetett, elindította a tehetségkutató mozgalmat; ő adta Király kezébe Tamási Áront. Királyt közvetlenül nem tanította, mégis példaképének tekintette. A magyar–latin–görög szakos *Hegyi József* (1912–1995) 1935-től tanított Patakon, Király nála látott először Németh László-kötetet.

*

Király István számára Sárospatak, illetve a pataki szellemiség élete végéig sajátos kulturális örökséget és értékrendet, erkölcsi tartást és puritán életszemléletet jelentett. Élvezte az ösztöndíj-alapok előnyeit, ismerte a harmincas évek elején–közepén fénykorát élő pataki öregdiák-mozgalmat: önképzőköri elnökként 1939 áprilisában levélben kérte Panka Károlyt, a PADOSZ Budapesti Egyesülete elnökét, hogy hogy három diáktársa (Deme László, Kiss András, Tatár Zoltán) verseinek megjelenését támogassák.

A gimnázium és Király István kapcsolata az érettségi után sem szakadt meg. A főiskola tervszerű tanári utánpótlás-nevelő programja keretében hozzájárultak egyetemi tanulmányainak költségeihez, de kikötötték, hogy ezt csak akkor veheti igénybe, ha a pályázatában

megjelölt magyar–német szakra iratkozik be. Így is történt: Király István a pataki főiskola támogatásával végezte el az egyetemet. Az özv. Pogány Istvánné Alapból 1939/40-ben évi 500 P, 1940/41-ben 750 P, 1941/42-ben 600 P, 1942/43-ban 700 P tanárjelölti ösztöndíjat kapott.

Királyt a „Sárospatak-élmény” egész életében elkísérte, a város és az iskola sorsának alakulását figyelemmel kísérte. Bár jelenléte nem volt állandó, fontos helyzetekben és ügyekben mindig a jó kezdeményezések mellé állt. Egykori iskolájára haláláig büszke maradt, s ennek számos publikációban és interjúban hangot adott.

UNGVÁRY Krisztián

Egy kutatás kérdőjelei –

mikori a legidősebb tokaji aszú címke?

A tokaji aszúk 1945 előtti termelőiről fájdalmasan kevés feldolgozás született.¹ Egyetlen bortermeléssel és borértékesítéssel foglalkozó hegyaljai cégről sem jelent még meg önálló monográfia vagy szaktanulmány. Hiába látott már napvilágot rengeteg tokajival foglalkozó mű, a téma iránt érdeklődő személy sokszor a legalapvetőbb kérdésekre sem kap választ. Nem tudjuk, hogy 1945 előtt egyáltalán hányfajta tokaji boroscímke létezett, nem tudjuk, hogy az egyes boroscímkék mögött mekkora mennyiségek és milyen árú borok álltak, és azt sem tudjuk, hogy ezekhez a borokhoz a szőlő honnan származott. A tokaji borospalackok történetével eddig Takács Béla², Veres László³ és Bihari Zoltán⁴ foglalkozott. Tóth Hajnalka pedig egy kisebb írást szentelt a tokaji címkék kérdésének.⁵

A kutatás kapcsán problémát jelent, hogy a borospalack és a boroscímke kérdése sokáig elvált egymástól. Míg a boroscímkék valamilyen egységes megjelenést feltételeznek, egyáltalán nem tudjuk azt, hogy a felhasznált palackok mennyire voltak egységesek. Vélelmezhető azonban, hogy a tokaji palackok zöme a 19. század első feléig helyben készülhetett. Pontos adatokat erről elsősorban azért nehéz találni, mert a magyar közgyűjteményekben 1945 előtti bontatlan borospalack alig akad. Jellemző, hogy a tokaji világörökségi Bormúzeumban egyetlen (!) ilyen üveg lelhető fel, az abaújszántói Zimmermann Lipót és fiai 1920-as 4 puttonyos aszúja.⁶ Egy másik palack sorsa tragikusan alakult. Az 1683-ból való bort sokáig a Berliini Császári Pincészetben őrizték, zöld, körte alakú palackban, a palackon a császári pincészet pecsétje volt látható. Az igen nagy értékű tokaji borritkaság 1978. december 13-án 678-as tételszám alatt került árverésre a londoni Sotheby's árverező cégnél. A bort Mr. C.S. Chadwich olajmágnás vásárolta meg 1300 £ áron, és a londoni magyar nagykövetségen keresztül – a tokaji borok iránti tiszteletéből – Tokaj-Hegyaljának adományozta. A bort 1979 júliusában hozta Magyarországra Mr. John Lipitch, a R+C Vintners cég képviselője, aki a tokaji borok forgalmazója volt Angliában, és Bodnár Sándor, a Tokaji Borkombinát vezetője vette át és helyezte el a Tolcsvai Bormúzeumban. Innen aztán a Magyar Mezőgazdasági Múzeumba került, ahol nyoma veszett, 2010-től már nem volt fellelhető.⁷ A Mezőgazdasági Múzeumban 1900 előtti és eredeti címkével is rendelkező palack egyáltalán nincsen, és a címke nélküli palackok száma is rendkívül csekély.

Az információhiány több mint sajnálatos, és nem magyarázható csak a rossz forráshelyzettel. Nyilvánvaló, hogy Bordeaux vagy Burgundia komoly helyzeti előnyben van, hiszen az itt tevékenykedő borászati vállalkozások jelentős részének több száz éves múltja van, máig a közép- vagy koraújkorai illetve 19. századi épületeikben működnek, és könyvelésük, valamint nyilvántartásaik is fennmaradtak. Mindez a hegyaljai termelők esetében nem adott. Nagyon kevés a 19. századnál régebbi építészeti emlék, a cégek jellemzően nem is építettek nagyobb

kastélyokat (nem úgy, mint Bordeaux-ban), iratanyaguk 1945-ben vagy azt követően nagyrészt megsemmisült. Ennek ellenére bőven lehetne és kellene ezen a téren mit kutatni. Az alábbi írás arra tesz kísérletet, hogy egy ilyen kutatás adalékául szolgáljon.

A második világháború előtt a tokaji aszúk viszonylag komoly árszínvonalon cseréltek gazdát. Egy palack 5 puttonyos aszú nem volt olcsóbb, mint a nevesebb bordeaux-i termelők vörösborai – miközben ma az árkülönbség legalább tízszeres, esetenként ennél is jelentősen nagyobb. Az elképesztő árak jellegzetessége, hogy a vásárló nemcsak magát a tárgyat veszi meg, hanem a hozzá tartozó vagy vele összefonódó történetet is. A bordeaux-i chateau-k esetében ez adott: az egyes cégek borainak története minuciózus pontossággal rekonstruálható, kezdve azzal, hogy mikor milyen palackba hány litert töltöttek és a borokat kinek adták el. Ez az információ tette egyébként lehetővé azt is, hogy lelepleződjön a 20. század talán legnagyobb borhamisítója, a híres-hírhedt Harry Rodenstock, aki rendszeresen 18–19. századnak mondott francia borokból rendezett monumentális kóstolókat, illetve bocsátott piacra ilyenek nevezett tételeket.⁸ A tokaji muzeális borok árszínvonala a nagy londoni aukciósházaknál az elmúlt 20 év átlagárát számolva a következő képet mutatja: a 19. század második felének aszú átlag 1172 eurót, a 20. század első felének aszú 399 eurós átlagárát érte el.⁹ Természetesen nem egyszerű ezen árak összevetése a nagy francia borokkal, de az árkülönbség itt is legalább tízszeres az utóbbiak javára. Úgy gondolom, hogy ez nem a borok minősége, hanem a divat mellett jelentős részben a hozzájuk köthető történetek hitelesíthetősége miatt alakult így. Ebből adódóan a tokaji birtokok történetének kutatása alapvető feltétele annak, hogy a világ egyik legjobb édes bora visszaszerezhesse méltó helyét a nemzetközi borpiacon.

A borospalack

Az első olyan palackok, amelyet tokaji bor huzamosabb ideig tartó tárolására szántak, az 1606-os évjáráthoz köthetőek – de ezek az üvegek 1939 óta nem lelhetőek fel. Ezek az 1606-os palackok a varsói Fukier borház¹⁰ 1938 körüli árlapján szerepeltek 450 zlotyis áron¹¹ és 1939-ben a rendelkezésre álló mennyiség ebből az évjáratból 326 palack volt. Hasonló matuzsálemi korú aszúk Magyarországon is léteztek ekkor még, az abaujszántói Teitelbaum-családnál például 1783-tól minden évből voltak félretett palackok. Ezekhez az üvegekhez azonban még nem társult (korabeli) címke. Jelen ismereteink szerint a legrégebbi aszúsüveg 1646-ban készült, ezt követően az 1650–1680 közötti időszakból is ismert egy szász királyi pecsétes tokaji palack, illetve több másik, formára igencsak eltérő üveg, amelyeken jó esetben valamilyen pergamenjelzés is társul.¹²

A 18. század végéig az üvegyártás termékei nem gyakran jelentek meg a mindennapi életben, csak a főúri háztartásokban fordulnak elő. Az üveg igencsak drága volt, a 18. század előtti birtokleltárakban nem említenek hosszú távú tárolás céljára készült borosüveget, más üvegtárgyakat azonban igen. Az ár érzékeltetésére megemlíteném, hogy egy arany forintért négy üveget készítettek¹³, ez a mai árszínvonalon legalább 5–10 ezer forintos palackárát jelent. A század második felében már a zempléni huták termékei között is megjelenik az úgynevezett pincetok-üveg. A pincetok egy rekeszes faláda volt, amelynek rekeszeiben szögletes üvegeket lehetett tartani. Jellemző, hogy a regéci uradalom leltáraiban csak 1842-ben bukkannak fel az első öblösüvegyártásra használt sablonok.¹⁴ Ettől azonban még könnyen lehetséges, hogy korábban is készültek itt borospalackok, azonban az ezzel kapcsolatos források még feltárára várnak. Az első olyan leltár, amelyek egy birtok esetében a palackozott borok mennyiségét is feltüntetik, 1827-hez köthető: ekkor a sárospataki királyi uradalmi pincében 1953 darab palack („butélia”) bort tároltak, 186 ezer liter egyéb bor mellett.¹⁵ Ugyanott 1842-ben

már 5675 palackról esik szó, miközben a betárolt teljes mennyiség 175 ezer liter körül volt. Ebből látható, hogy a korszakban a palackozott borok aránya nemigen haladhatta meg az 1%-ot, azonban a valós szám ennél jóval alacsonyabb lehet, mert az uradalmi pince igen jelentős mértékben értékesítésre termelt, az értékesítés ráadásul részben külföldre is történt, tehát itt átlagon felüli mértékben lehetett palackokkal találkozni. Jellemző módon elsősorban az Essenciákat töltötték palackokba, ami szintén arra utal, hogy a palackozás csak a legdrágább borok osztályrésze volt – és Essencia az egyszerű borászatokban általában nem is keletkezett, az aszúszemek nagy részét ugyanis már ekkor is felvásárolták.

Megemlíteném, hogy a palackos kiszerelés ugyan szinte nem létezett, azonban a „hordós bor” sem ugyanazt jelentette, mint amit ma jelent, amikor az édes borokat is jellemzően 2–3 hektoliteres hordókban érlelik. Az édes borokat ugyanis sokkal kisebb hordókban tárolták és forgalmazták, mint manapság. Valójában aszúk és essenciák esetében eladási szempontból nem is a 136 literes gönci hordó volt a jellemző, hanem az ennél is kisebb, egy átlagos: azaz 90 iccs (átszámítva kb. 70 literes). Ennek egyszerű oka volt: ezeket a hordókat lehetett a nehéz hegyi utakon Lengyelország felé a legkönnyebben szállítani, és két ember meg tudta emelni. Emellett az is fontos, hogy a 18. században, de később is alapvetően vadonatúj hordókat használtak¹⁶, mivel a vásárló abban vitte el a bort, és nem hozta a régi hordót vissza.

Derceni Derceni János 1796-ban megjelent nevezetes művében egy ponton említette a palackba töltést: „Ha valaki a borát a maga állapottában akarja megtartani, azt mindenkor magához hasonló borral töltsse, vagy még jobban fog tselekedni, ha minekutána a bor tökéletesen megtisztult, úgy hogy a világosan is semmit sem változik, buteliákra leszedi.”¹⁷ Az idézet kapcsán megemlíteném, hogy Dercsényi könyvének megszületése azzal függött össze, hogy a tarcali és bécsi császári pincében több száz átalag (!) aszú és essencia megecetesedett. Az óriási kár kapcsán érthető módon vizsgálat indult, és Dercsényi vállalkozott arra, hogy borral kapcsolatos, valamint kémiai tapasztalatait könyvbe foglalja. Ki kell emelni azt is, hogy Dercsényi egy szóval sem ír arról, hogy az érlelési idő meddig tartson. Számára ez értelem-szerű volt, és könyve kontextusából egyértelmű, hogy aszú esetén akár két-három év után is lehetségesnek tarthatta a palackozást.¹⁸ Essencia esetén a rendkívül lassú erjedés miatt nyilván ennél lényegesen több idő is szükséges lehetett.

Dercsényi javaslatát azonban nem fogadták meg. Azt, hogy a magyar borokat a 19. század első felében szinte alig töltötték palackba, Wesselényi Miklós is kárhóztatta: „A boroknak üvegre vétele mesterségéről, szinte mondhatni tudományáról, alig tud egy-egy ember nálunk valamit; becsinálásához nem értünk, ahhoz szükséges jó dugó egész országunkban egy sincs.”¹⁹ – írta 1831-ben *Balítéletekről* című, a korszakban nagy hatású művében. Ez a megjegyzés egyébként azt is mutatja, hogy hiába készítettek (volna) nagy tömegben palackokat, ha a paratölgéből kinyert dugó exportálása nem volt megoldott.²⁰ Wesselényi ekkor megoldásnak az avinálást javasolta, utalva arra, hogy a portói és francia borok erejét is „az azokban lévő égett bor elegyítés adja”.²¹

A Hegyaljai Bormivelő Egyesület igyekezett (főként) az aszú borok esetében egységesíteni a palackhasználatot. Ennek érdekében raktárkészletet tartott fenn, 1858–59-ben közel 15 ezer itzés (0,848 liter) és meszyles (0,42 liter) üveget halmozott fel a raktárában, ahonnan ezeket a vásárlók megvehették. Az 1858-ban tartott közgyűlés jegyzőkönyve szerint: „...a közgyűlés helyesli, ... hogy a midőn egyesületi pénzalapjának egy részét a hegyalján eddig használatban volt különféle idomu és mértékű törékeny buteliák helyett, a tokaji aszúbor becsének és értékének inkább megfelelő egyforma s erős alkatuknál fogva általános, elterjedésre méltó buteliák kiállítására és beszerzésére fordítatni rendelte.”²² Ez a mennyiség (amennyiben fele-fele arányban

feltételezzük a palackok számát, akkor 94 hektoliter lepalackozására lett volna elegendő) tehát még mindig eltörpült a forgalomba hozott borok mennyiségéhez képest.

1858 májusában az angliai emigrációban élő Szemere Bertalan arra az ötletre jutott, hogy tokaji borral kellene kereskednie. Tervei szerint hosszú távon akár évi 20-40 ezer palack eladását is elképzelhetőnek tartotta.²³ Ez a terve azonban épp a borok állandó újraerjedése miatt dugába dőlt. Szemere erről ezt írja naplójába: „A tokaji borral is meg vagyok akadva. Egyrészt nehéz eladni, megismertetni, de másrésztől nem ismerem áruba bocsátani, mert bár annyi lehúzás [fejtés, U. K.] után most télben nyugodt (jóllehet eredeti ízéből nagyon ki-vetkezett, s az édesből száraz és erős lőn), de ha valaki sokat venne belőle, s megtartaná, és rá jönne a nyár, hátha ismét forrásba jönne? Nem merem a bor becsületét kockáztatni, de mégkevésbé a magamét.”²⁴ Szemere végül más borvidékek boraival próbálkozott, és sok csalódása miatt hosszú távon csak a száraz szamorodnit látta Angliában eladhatónak, „hiszen csak ezen fajta tokajinak van Angliában jövendője”.²⁵

Az érlelési idő és a puttonyszámok

A tokaji borkülönlegességek kapcsán a rendszerváltás után rendkívül heves viták övezték az érlelési idő kérdését. A szocialista „hagyomány” szerint ez puttonyszám+két év volt, egy hatputtonyos aszút tehát legalább nyolc éves korától lehetett forgalomba hozni. Pallagi Ferenc felhívta a figyelmet arra, hogy ez a szemlélet forrásokkal nem támasztható alá.²⁶ Az 1945 előtti árlisták tanulmányozása is teljesen más képet ad a forgalomba hozott borokról. A berlini Centrale für Weinvertrieb 1927-es árlistáján 1924-es 4 puttonyos aszú szerepel, a berlini Kempinski 1937-es árlistáján a legfiatalabb aszú 3 éves, a szintén berlini Louis Rex 1913-as árlistáján szerepeltetik a bodrogkeresztúri Várhegy dűlő 1906-os 5 puttonyos aszúját a Hohenlohe hercegi borászattól, a berlini Rollenhagen nagykereskedés 1938-as árlistán az eddig nem azonosítható „Hautos birtok” 1934-es 4 és 5 puttonyos aszú szerepelnek – természetesen jóval régebbi évjáratok mellett (ezen az árlistán a legrégebbi tétel Gödör Sándor 5 puttonyos aszúja volt, de a breszlai Kempinski 1907-ben tartott 50 éves borokat is az itallapon, a Hamburgi Zimmerborkereskedés 1914-ben pedig már árult 1811-es natúr essenciát is).

A címke

A címke és a bor kapcsolata apropóján két előzetes megjegyzés szükséges. Az egyik az, hogy a boroscímkék nemzetközileg is csak a 19. század elején, a litográfia térhódításával jelennek meg. Egyszínű nyomokat litográfia (azaz könyomatos) technikával 1796-tól készítettek, az első ilyen magyar nyomdaüzem léte 1799-től Budán bizonyított. 1824-től pedig már színes litográfiákat is tudtak gyártani. Német nyelvterületen az első ismert boroscímkék 1811-es évjáratú borhoz készültek.²⁷ A másik fontos megjegyzés az, hogy a boroscímkén szereplő évjárat nem feltétlenül kapcsolódik a címke gyártásának korához. Épp a tokaji borkülönlegességek esetén gyakori, hogy a címkézésre csak évtizedekkel később került sor. A három legrégebbi és általam ismert²⁸ tokaji borkülönlegesség címkéje 1811-es, 1815-ös és 1824-es. Ebből az 1811-est 29 évvel később töltötték, az 1815-ös 6 puttonyos aszú címkéjén csak annyi szerepel, hogy „üvegre fejtették Prágában” – vélelmezhetően legalább öt évvel a szüret után, az 1824-es esetében pedig semmilyen adat sincsen a palackozással kapcsolatban. Tóth Hajnalka említett tanulmányában egy Heyduk Ambrus nevű termelő címkéjét vélelmezi „legrégebbi” tokaji címkének, és készítés-i időként az 1844-et adja meg, azonban a bianco címkén az évjárat helyét kézzel kellett volna kitölteni, és az egyetlen fellelt példányon semmilyen évszám sem szerepel. Magán a címkén

számos elnyert érem látható, nagyjátóval az is kivehető rajta, hogy az egyik érem 1876-os, ami egyértelmű bizonyíték a téves datálásra. Heyduk életrajzát még senki sem írta meg, csak annyit tudni róla, hogy 1833. október 7-én született²⁹, hitelszövetkezeti titkár és az Országos Magyar Iparegyesület egyik vezetője volt, 1891. január 11-én hunyt el – így a címkétől eltekintve is eléggé valószínűtlen, hogy 11 évesen már aszút is palackozó vállalkozást vezetett volna.

Kifejezetten furcsa, hogy a tokaji borok esetében az egyes minőségi kategóriák jelölésére csak ilyen kevés címke maradt fenn. Bordeaux-ban az egyes borászatok három-négy fajtánál nem készítettek több bort. Ezzel szemben egy hegyaljai termelő készíthetett hatféle aszút, Essenciát, mászlást, fordítást és szamorodnit, ráadásul mindet tölthette ugyanabba a formájú palackba és a mászlás, fordítás, illetve szamorodni egyaránt lehetett száraz vagy édes. Még ha csak az édeseket számoljuk, ez akkor is tíz különféle termék. Tény, hogy sokáig a borkülönlegességek esetében is a hordós értékesítés dominált, azonban épp a magas ár és az összetéveszthetőség miatt a kereskedőknek valamilyen módon meg kellett tudniuk különböztetniük az egyes bortípusokat. Azt, hogy ezt a címke előtti korszakban hogyan tették, források hiányában nem tudjuk – majdnem biztos azonban, hogy a 19. század végéig a borok zöme hordóban és nem palackban kelt el. Sokatmondó, hogy mászlás, fordítás és szamorodni borcímke nem lelhető fel a 19. század vége előtt – nyilván azért nem, mert ezt a bort addig csak folyóborként értékesítették.

Érdemes megemlíteni, hogy a birtokon belüli palackozás nem csak Tokaj-Hegyalján nem volt elterjedt. A francia Medoc vezető termelői is csak 1924-ben egyeztek meg abban, hogy a hamisítások elkerülése érdekében boraikat kizárólagosan a birtokon belül töltik le – de például a Chateau Margaux egészen 1950-ig hordós bort is értékesített. A nagy bordeaux-i chateau-k jelentős részére is igaz, hogy a palackozást és a címkézést eleinte nem maguk a termelők, hanem inkább a borkereskedők végezték. A hasonló kiindulási helyzetből azonban ezek a borászatok a 20. századra teljesen más piaci pozíciókba kerültek.

A tokaji borkülönlegességek palackozásának egyébként a 19. század második feléig több komoly gátja volt. Maradékcukor tartalmuk miatt ezek a borok hajlamosak voltak az utóerjedésre. Legkevésbé a legtöményebb Essencia kategóriában kellett ettől tartani, de itt is szükséges volt több éves érlelés, ami alatt legalább 2-5 v/v% alkohol képződhetett ezekben a borokban. Nem véletlen, hogy a legtöbb címkével fennmaradt palack a 19. század első feléből az Essencia kategóriába tartozik – miközben a Magyarországon palackozott borok tekintetében a 19. század második felében az Essencia címkék igencsak alulreprezentáltak.

1862. október 16-án a magyar Preysz Móric a Tokaj-Hegyaljai Bormivelők Egyesületének Közgyűlése előtt mutatta be azt a kísérletét, amely megoldotta a hegyaljai borok utóerjedésének kérdését. Az eljárást az utókor pasztörözés néven ismeri: Preysz ugyanis hiába fedezte fel az eljárást már 1861 folyamán, eredményeit csak 1865-ben és csak magyarul publikálta. Ezzel szemben Louis Pasteur – érdekes módon szintén borászati felkérésre – már 1862. április 20-án bemutatta nyilvánosság előtt a melegítéssel történő sterilizálást. A borok sterilre szűrése Georg és Theodor Seitz innovációjának köszönhető, de csak a 20. század elejétől kezdték alkalmazni. Ez a találmány más téren is hasznosult: 1916-ban ugyanis a német hadvezeték is megrendelte a steril vizet előállítani képes berendezést: ez a szűrő lett aztán az úgynevezett EK-szűrő, amely másodlagos borászati felhasználásra is bevezethető volt.

Mindenesetre az 1870-es évektől kezdve nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy az édes borok palackozásában áttörés következzen be. Ennek ellenére a tokaji ezt követően sem lett átütő sikertörténet. A fennmaradt és eddig fellelhető boroscímkék tanulsága szerint ritka az a borászat, amely képes volt a kiegyezéstől egészen 1944-ig működni. Jelen ismereteim szerint ilyen kontinuitás a császári és királyi mintapincét leszámítva csak a Zimmermann-család és a Windischgraetz-Bretzenheim uradalom esetében mutatható ki, azonban itt is meg

kell jegyezni, hogy az 1930-as években mindkettő egyszer csődbe ment, és a vállalkozást új befektetőkkel lehetett csak folytatni. A legtöbb ismert boroscímke általában egy termelő személyéhez kötődött, és annak halála után a borászati vállalkozás is megszűnt. Külön kutatást érdemelne az a kérdés, hogy miért nem alakulhattak ki, illetve erősödtek meg Tokaj–Hegyalján olyan generációkon átívelő vállalkozások, amelyek borral kereskedtek.

A tanulságok biztos, hogy nem csak elméletiek. Sokat tehetne hozzá a tokaji termelésének tanulságaihoz egy olyan kutatás, amely az egyes borászatok sorsán keresztül világítana meg a borvidéket. Ehhez az alábbiakban három rendkívül eltérő sorsú cég példájával szeretnék szolgálni.

A legrégebbi cég – Berry Bros & Rudd

Az említett borkereskedő cég a legrégebbi brit borászati vállalkozás és a tíz legrégebbi családi vállalat egyike. 1698-ban alapították, ma is eredeti helyén, a St. James Street 3. alatt működik, és eredetileg elsősorban kávéimporttal foglalkozott. A 18. század végétől a brit királyi család szállítói címét is elnyerték. Georg Berry 1810-ben, 16 évesen vette át a cég vezetését, fiai pedig 1845-ben vették tőle át a stafétabotot. Az első ismert aszúvásárlások hozzájuk köthetők. Érdekes módon a cég elsősorban natúr essenciát vásárolt, különböző termelőktől. Komoly tudatosságra utal, hogy a boroscímkeken minden esetben feltüntették annak a nemesi családnak a címerét, akiktől a bort vásárolták. A Berry Bros közvetítésével kerültek a Beust, Bretzenheim, Dalwigk, Esterházy, Maillot bárók, grófok és hercegek, illetve a szepesváraljai püspökség borai a brit uralkodó asztalára. Az egyes szőlőbirtokokról sajnos még nem sokat tudni, de például a hesseni Dalwigk bárói család iratai, beleértve erdőbényei birtokának számláit, Németországban kutathatóak lennének.³⁰ Natúr essenciáikat a mai tokajitól kissé eltérő, hosszúkásabb 0,5 literes palackba töltötték, ismeretes azonban literes kiszérés is. Az első fennmaradt palackok kivétel nélkül a Bretzenheim hercegi birtok terméséből származnak (ez később a Windischgraetz hercegek öröksége lett). Az 1811, 1834, 1852 évi essenciák címkéin az a megjegyzés szerepel, hogy „A bort elfalazták az 1848-as magyar forradalom alatt és 1925-ben fedezték fel újra és abban az évben importálták Angliába” – ez az elfalazás és újra-felfedezés aztán 1945 után is szerepet játszott több muzeális bor felbukkanásában. A többi Berry essencia-tétel esetén is megállapítható, hogy az évjárat és a palackozás között igen nagy időintervallumok is lehettek: az 1854-es essencia palackozása például 1926-ban, az 1889-es essenciáé 1910-ben történt. Ehhez képest viszont az 1906-os és 1914-es essenciát 1933-ban importálták, az 1888-ast 1938-ban. Mindez egyszerre több dologra is utal: egyrészt arra, hogy az essenciákból jelentős eladatlan készletek léteztek a borvidéken, másrészt viszont arra is, hogy e történelmi borok iránt létezett egy korlátozott, de azért nem elhanyagolható fogyasztói igény. Londonban rendelkezésre állnak a Berry Bros üzleti könyvei is, de ezeket még egy magyar történész sem kutatta. A Berry Bros legutolsó ismert címkéje, amit fel tudtam lelteni, 1914-es évjáratú, azonban okkal feltételezhető, hogy saját címkével egészen a második világháborúéleig forgalmaztak bort – tokaji borkülönlegességek ma is megtalálhatóak egyébként az árlistáikon.

Egy kérészetű vállalkozás – ifj. és id. Flandorffer Ignác

Flandorffer Ignác (1816–1891) soproni bornagykereskedőként írta be nevét Magyarország gazdaságtörténetébe. Borászati vállalkozását azonos nevű apjától örökölte, aki 1815-től foglalkozott borkereskedelemmel. Jövedelme alapján a város egyik leggazdagabb adófizetőjének

számított. Egy 1893-as leltár szerint a cégnél összesen 2433 hektoliter fehérbor 72231 forint értékben: 3552 hektoliter aszúbor (!) 147096 frt.; 4497 hektoliter vörösbor 116676 frt, valamint 46009 üveg bor 19867 frt értékben és 8276 tokaji 14029 ft-os árban.³¹

Anélkül hogy Flandorffer borászati hitelességét kétségbe vonnánk, utalni kell arra, hogy a korszakban virágzott a mazsolával készült édes borok piaca. Sőt, ezeket a borokat „aszú” néven forgalmazták. Emellett a soproni és ruszti borvidéken évszázadok óta készítettek aszúsodott szőlőből bort. Sajnos azt nem tudhatjuk, hogy az említett 3552 hektoliter „aszú” az utóbbi kategóriába tartozott, vagy mazsolából csinált bor volt. Az szinte teljesen kizárható, hogy ez a hatalmas mennyiség tokajit takart volna, annál is inkább, mert a palackoknál külön feltüntették, hogy melyik a tokaji. Míg a nem tokaji palackok átlagára 43 krajcár volt, addig a tokajiak ára 1,7 aranyforint – mindezt elég nehéz mai árszínvonalra átszámolni, de ha abból indulunk ki, hogy 1,7 aranyforint kb. 20 gramm színezüst árának felel meg, akkor egy palack ára ötezer forint körül mozgott.

Flandorffer 1880. augusztus 5-én császári és királyi borszállító címet kapott. Kérésére a minisztérium boroscímkein 1884-ben engedélyezte a magyar államcímer használatát. Borai-val számos díjat nyert. A cég azonban Flandorffer halála után átalakult, borászati profilja minden bizonnyal jelentősen szűkült, végül az első világháború után megszűnt.³² A cég története kicsiben igen sok hegyaljai vállalkozásra jellemző – minden jel arra mutat, hogy sok hegyaljai boroscímke szorosan összekötődött azzal a vállalkozóval, aki életre hívta, és az érintett halála után a vállalkozást az utódok nem vitték tovább.

A leghosszabb magyar múltú cég – Zimmermann Lipót és fiai

Zimmermann Manó 1856-ban kezdte működését Abaújszántón. A vállalkozás alapvetően borok termelésével és felvásárlásával foglalkozott, valamint jelentős volt exportáló tevékenysége is. A cég fénykora Zimmermann Lipóthoz köthető: a 19. század végén irodákkal rendelkeztek Budapesten, Berlinben, Londonban, New Yorkban és Kattowitzben (1918-tól Katowice). Ismeretlen időpontban, de mindenképp 1872 előtt a cég átvette a Hohenlohe hercegi család birtokait, erről tanúskodik legalábbis egy német nyelvű aszúcímke, amelyen ezzel az évjáratjelöléssel a „volt Hohenlohe birtok” kifejezés szerepel. 1898-ban Zimmermann Lipót, Jenő és Jakab, a cég akkori tulajdonosai a m. kir. minisztertanács döntése értelmében felvehették az „udvari szállítói cím” kifejezést üzleti papírjaikra.³³ Az árverési katalógusok egyik leggyakoribb szereplője a Zimmermann-féle aszú, ami arra utal, hogy a vállalkozás igen nagy palackszámában töltött aszúkat. A cég kb. 60 hektár saját területet birtokolt Tokajban, Erdőbényén, Tarcalon, Tállyán és Tolcsván.³⁴ Boraikat hatvan borospincében és öt raktárban tárolták. A szecessziós jellegű boroscímken szereplő rengeteg díj arra utal, hogy a cég különös hangsúlyt fektetett arra, hogy nemzetközi megmérettetésben is bizonyíthassa borai kiválóságát.

Ki kell emelni, hogy a Zimmermann-féle vállalkozás a maga 82 évével³⁵, illetve négy generációs történetével sokkal tovább állt fenn, mint a legtöbb hegyaljai borászat. A Waldbott-Bassenheim-, vagy a Windischgraetz Lajos-féle borászati vállalkozások fele annyi ideig sem működtek, a legtöbb ismert címke pedig csak egy generáción keresztül tartott ki. Emellett a Zimmermann cég országos szinten is a legnagyobbaknak számított.

1923 nyarán a cég egy kínos botrány áldozatává vált. Egy nagykereskedő partnerük a Zimmermann Lipót és fiai cégtől 10 ezer palack tokaji aszút rendelt, amelyet saját palackba és saját címkébe töltve forgalmazott. 1923. június 7-én a Zalai Közlönyben megjelent egy cikk, hogy a „Kindermachen”³⁶ fantázianévű gyógybor valójában egy alaposan felcukrozott aszú. Az ezt követő vizsgálat azonban tisztázta a céget a borhamisítás vádjá alól, mivel a hamisítást

a nagykereskedő partner csak a saját raktárában tárolt tétellel követte el. Az ügyben több országos napilapban is megjelent helyreigazítás.³⁷

1929-ben a világgazdasági válság a céget is súlyos válságba taszította. A Zimmermann-cég jelentős kölcsönöket vett fel korábban, amelyeket nem tudott visszafizetni. Zimmermann Jakab 1930-ban meghalt, a cég gyakorlati vezetését fia, Nándor vette át. Özvegy Zimmermann Jenőné egy harmadik személy közbeiktatásával 1929. március 22-én eladta a cég ingatlanjait Zimmermann Nándornak. Egy 1933-as újságcikk a cég tulajdonában összesen nem kevesebb mint 656 hold saját birtokot említ, mint amivel kapcsolatosan az Országos Hitelvédő Egyesületnek kényszerigezést kellett levezetnie.³⁸ A cég vagyontárgyait 1933-ban 600.000 pengőre becsülték, miközben egymillió pengős követelések álltak ezzel szemben. Emiatt 1933-ban a cég vagyonát elárverezték.³⁹ Nándor viszont 1933. szeptember 28-án a céget a Tokajhegyaljai Bortermelő és Borértékesítő Kft.-nek adta el. Ez volt a későbbi VINEA cég, amely megtartva a Zimmermann címkék formavilágát tovább forgalmazta a tokaji termékpalettát. Egy 1934-es hirdetés szerint ekkor 1920-as és 1908-as számorodnit, valamint 1924-es, 1917-es, 1915-ös és 1910-es évjáratú aszú borokat árultak, a legdrágább, az 1910-es 6 puttonyos aszú ekkor 4,5 pengőbe került (feltételezhetően a jelentős mennyiségű „beragadt” borkészlet miatt történt ez a kiárúsítás).⁴⁰ A cég kreativitására jellemző, hogy 1932-ben azzal reklámozta borait, hogy a kárpatalai (India) Maharadza Londonban 100 üveg aszút vásárolt egy árverésen, amiért 75.000 pengőt fizetett, de a cég Dorottya utcai lerakatában „ezeket a borokat” a szerényebb pénztárcájú nagyközönség számára is hozzáférhetővé teszi (a legdrágább bor az 1908-as Essencia volt 5 pengőért).⁴¹ 1937-ben a VINEA is eladta a Zimmermann-ingatlanokat és a borkészletet. 1942. június 30-tól a borkereskedelemről teljes mértékben kitiltották a zsidónak minősített személyeket, a Zimmermann-család ezzel elvesztette megélhetési forrását.⁴² Azt, hogy strómanokon keresztül maradhatott valami befolyásuk az üzletmenetre, nem tudjuk – a cégbírósi iratok szerint viszont még 1948-ban is létezett a cég, legalábbis papíron. A cég birtokaiból a volt főborász, Bilicki Flórián az 1930-as évektől saját címkével is forgalomba hozott bort.

A család több tagja a holokauszt áldozata lett. Ifj. Zimmermann Nándor azonban túlélte a munkaszolgálatot. Arról, hogy ezt követően a Zimmermann-család folytatott-e bármilyen borászati tevékenységet Magyarországon, nincs adat.⁴³ Bilicki Flórián borászati vállalkozására az 1947-ben kezdődő államosítási hullám tett pontot.⁴⁴ Ami biztos, az az, hogy a Zimmermann család jelentősebb mennyiségű bort rejtett el bizonyos pincékben, amelyek az 1960-as években kerültek elő.⁴⁵ Az összes ilyen bort a magyar állam tulajdonának tekintették, és az akkori Tokaj-Hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát készletébe vételezték be. Sajnálatos módon ezeket az eredeti üvegekből nagyrészt azóta áttöltötték az 1970-es években gyártott sajszentpéteri palackokba, a folyamatot viszont nem dokumentálták (vagy a dokumentációt selejteztek), így a Borkombinát azóta különböző helyekre szétszórta muzeális készletének palackjairól a kései utókor már nem tudhatja, hogy a Waldbott, a Zimmermann, a Windischgraetz vagy más termelő alkotása volt.

Jegyzetek

1 Ezúton is köszönöm Bihari Zoltán és Frank Stryzewski áldozatkész segítségét, amelyek nélkülözhetetlenek voltak a cikk elkészítéséhez.

2 Takács Béla: A Zempléni hegység üveghutái. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1966. Takács munkásságával kapcsolatosan lásd még Veres László: Gondolatok a sárospataki Rákóczi-múzeum üvegykiállításához = Zempléni Múzsza, 2017. 2. szám, 46–60. o.

3 Veres László: Adalékok a tokaji bor palackozásának történetéhez = Múzeumi Mozaik 3. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatósága. Miskolc, 2003. Uő.: Üvegművéségünk a XVI–XIX. században. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 2006.

4 Bihari Zoltán (szerk.): Tokaj terroire. Agroinform Kiadó, Budapest, 2019. 77–81. o.

5 Tóth Hajnalka: A borospalackok új ruhája. A tokaji múzeum boroscímkéinek vizuális elemzése. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 43. Miskolc, 2004. 742–780. o.

6 Szerzői megjegyzés a Tokaji Bormúzeumban végzett kutatás alapján. Ezzel szemben e sorok szerzője Bihari Zoltánnal közösen eddig több mint 800 különféle, 1945 előtti boroscímkét, illetve mintegy 400, magángyűjteményben, zömmel külföldön található 1945 előtti tokajis palackot azonosított be – mindez arról árulkodik, hogy aránytalanul kevés adat lelhető fel a közgyűjteményekben.

7 Bihari Zoltán: A tokaji muzeális borok gyűjteménye. In: Bihari Zoltán (szerk.): Kutatások a tokaji borvidéken. Tokaji Borvidék SZBKI, Tarcsl, 2014. 116. o.

8 Benjamin Wallace: Billionaire's Vinegar. The Mystery of the World's Most Expensive Bottle of Wine. Penguin-Random House, New York, 2008.

9 Ezúton köszönöm Frank Stryzewski segítségét, aki az ezzel kapcsolatos aukciós katalógusok eredményeit rendelkezésemre bocsátotta.

10 A Fukier család borkereskedelmére lásd Bihari Zoltán: A Fukier család borai. In: uő (szerk.): Legújabb kutatások a Tokaji Borvidéken. Tokaji Borvidék SZBKI, Tarcsl, 2016. 113–120. o. Bihari egyúttal közli az 1938-as árlap másolatát.

11 Akkori árszínvonalon ez kb. 286 pengőnek, mai árszínvonalon kb. 400.000 forintnak megfelelő összeg.

12 Bihari Zoltán (szerk.): Tokaj terroire, i. m. 79. o.

13 Uo. 77. o.

14 Takács Béla: A Zempléni hegység üveghutái, i. m. 42. o.

15 Oláh József: Föld- és szőlőművelés a sárospataki és regéci uradalmakban a XIX. század első felében. = Agrártörténeti Szemle, 1964. 216. o.

16 Lásd Derczeni Dercsényi János: A tokaji bornak termesztéséről, szűréséről és forrásáról. Landerer, Kassa, 1796. 70. o.

17 Uo. 66. o.

18 Hasonló véleményre jut Pallagi Ferenc is. Lásd uő: Tokaji keserű. Borokról és szabadságról. Vince Kiadó, Budapest, 2021. 115. o.

19 Wesselényi Miklós: Balítéletekről. Bukarest, 1833. 88. o. (A kötet a kézirat elkészülte után két évvel jelent csak meg).

20 Nehezen becsülhető fel az a kereskedelmi előny, amire az olasz, spanyol és francia bortermelők azáltal tettek szert, hogy számukra a parafadugó kezdettől fogva olcsó és jó minőségben kezdettől fogva rendelkezésre állt. Ezzel szemben dugó-exportálás szempontjából Magyarország a legdrágábban megközelíthető bortermelő vidékek közé tartozott.

21 Wesselényi Miklós: Balítéletekről, i. m. 88. o.

22 1859. A hegyaljai bormivelő egyesület őszi közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata. Az adatért Bihari Zoltánnak mondok köszönetet.

23 Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. Második kötet. Ráth Mór, Budapest, 1869. 107. o.

24 Uo. 190. o.

25 Uo. 330. o.

26 Lásd Pallagi Ferenc: Tokaji keserű, i. m. 109–120. o.

27 A legrégebbi fennmaradt címke a Rüdeshheimer Berg Orleans Wein, P. F. F. Dilthey borászatából.

28 A Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, illetve a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban egyáltalán nincs 1890 előtti tokaji boroscímke.

29 Mindez annál is inkább meglepő, mivel Heyduk szerepel a választói névjegyzékben, így a sátoraljaújhelyi levéltárban néhány perc alatt megállapíthatóak a vele kapcsolatos adatok. Lásd MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Levéltára, V.277. Tokaj nagyközönség iratai 1595–1950. 276. doboz. Választói névjegyzékek.

30 Monatliche Rechnungen des Weingutes hercegi in Erdőbénye nebst Begleitkorrespondenzen, Kreisarchiv des Märkischen Kreises A130–A136.

31 Horváth Zoltán: Ifj. Flandorffer Ignác élete és munkássága = Soproni Szemle, 1994. 4. szám, 346. o.

32 Horváth Zoltán: Flandorffer Ignác és fia borkereskedő cég csődje = Soproni Szemle, 1993. 4. szám, 360–367. o.

33 <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/57582> [Letöltve: 2022. 03. 08.]

34 Czuk Dorottya: Egy legendás tokaji zsidó borászcsalád emlékezete = Szombat, 2016. 06. 28., <https://www.szombat.org/tortenelem/egy-legendas-tokaji-magyar-zsido-boraszcslad-emlekezete> [Letöltés: 2022. 03. 08.]

35 Elvileg a Zimmermann-borászatot 1942-ben „árjástották”, gyakorlatilag más formában 1944-ig működött.

36 Azaz gyereket csinálni.

37 Magyarország, 1923. július 12. 8. o.; Az Est, 1923. július 13. 6. o.

38 Pesti Napló, 1932. november 26. 14. o.

39 Friss Ujság, 1933. július 15. 9. o.

40 A Reggel, 1934. március 19. 10. o = http://epa.niif.hu/04000/04004/00600/pdf/EPA04004_a_reggel_1934_12.pdf [Letöltés: 2022. 03. 08.]

41 Fővárosi Hírlap, 1932. február 10. 9. o.

42 Ugyanabban az évben „árjásították”, azaz szabadpiacon eladhatatlan fix kamatozású államkötvényekkel kártalanított módon elkobozták Zimmermann Lajos 126 holdas mádi birtokát – ő azonban nem volt rokona az abaujszántói Zimmermannoknak.

43 Vig Gyula tokaji borgyűjtő gyűjteményében létezik egy Zimmermann címkés és ötágú csillagos kapszulával lezárt 1934-es Zimmermann aszú. Vig véleménye szerint ez 1945 után államosított bort takar.

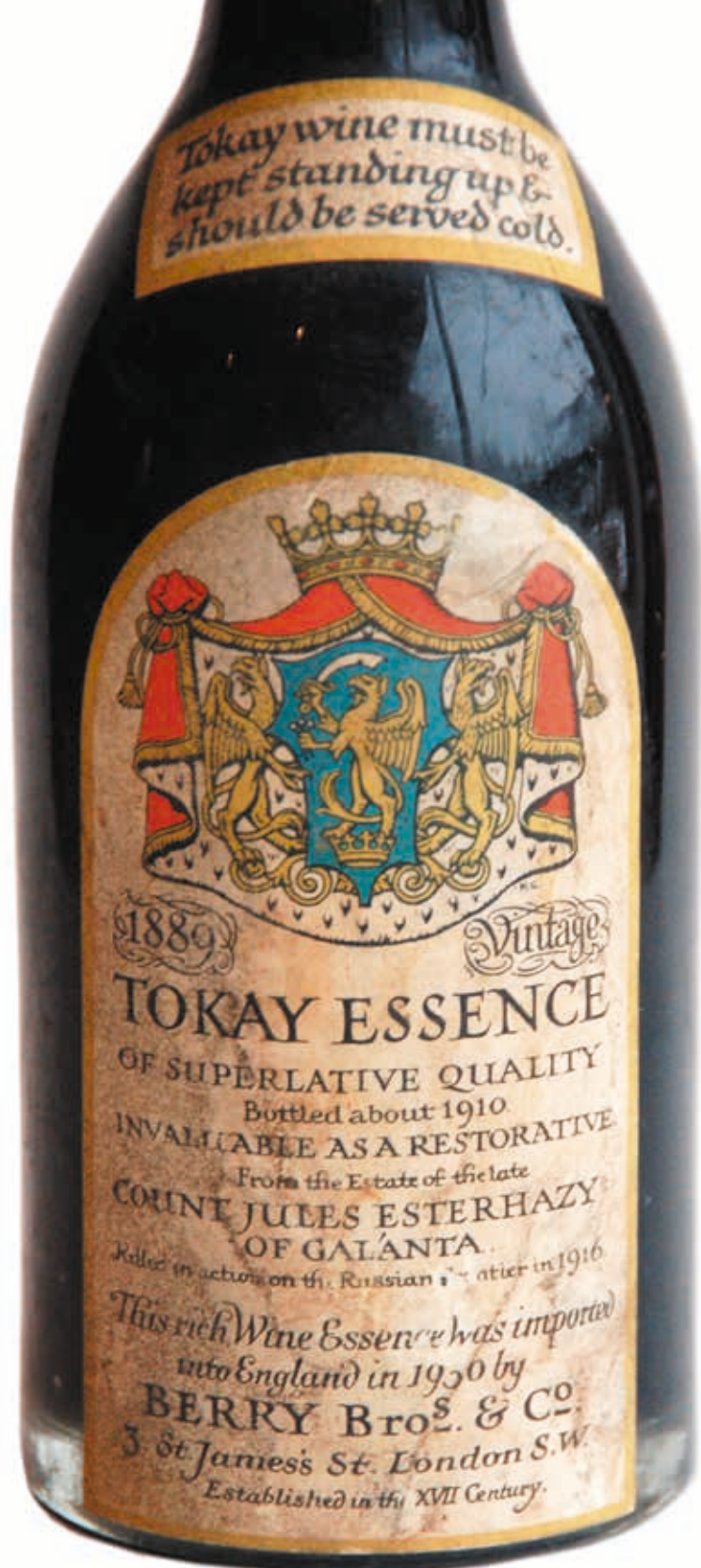
44 <https://vigbor.com/bilicki-florian-a-tokaji-aszu-papaja/> [Letöltés: 2022. 03. 08.]

45 <http://tokajiborkostolas.hu/pinceink/muzealis-borok-gyujtemeny-tolcsva/tortene> [Letöltés: 2022. 03. 08.]

BENE Zsuzsanna

Kulináris élményszerzés Hegyalján:

településborok és a helyi
gasztronómiai értékek találkozása

A bor- és gasztroturizmus az elmúlt években jelentős változásokon ment át. A pandémiás időszakot megelőzően megnőtt azon utazások száma, amelyeknek elsődleges motivációja egy adott élelmiszer előállítás helyének felkeresése volt, ahol részt vehettek egy gasztronómiai termék köré szerveződő fesztiválon vagy bekapcsolódhattak a helyi közösség mindennapjaiba. A covid világjárvány alatt az otthonlét digitális ismeretgyűjtése révén még jobban a helyi kulturális és természeti örökség értékeire terelődött a figyelem, a korlátozások enyhítésével az utazások megvalósíthatóvá váltak, és újból erősödni látszik a gasztronómiai turizmus iránti igény. Újból felértékelődnek a vidéki értékek, az egyes tájegységekre jellemző ételspecialitások megismerésének igénye és fontos utazási motivációként jelennek meg. Hegyalja kiemelkedő lehetőségekkel rendelkezik a bor- és kulináris turizmus területén. Természeti adottságok révén a nemesrothadás különleges alapanyagot biztosít a botritiszes nemesedés borok készítéséhez, a zempléni hegyvidék falvainak lakóinak, a Bodrogek köz lakosságának, a sváb közösségeknek, a térségben megforduló idegen ajkú népeknek köszönhetően sokszínű a gasztronómiai kínálat.

Hegyalja gasztronómiai hagyományai

Régmúlt korokra nyúlik vissza a térség konyhaművészeti tradíciója. Mindenkor a magyar értékek és hagyományok voltak az uralkodók, amelyek a térségbe érkező idegen nyelvű népek révén ún. hozott értékekkel egészültek ki. Átfogó, konkrét feltárásukra még nem került sor, a jellemző vonások, meghatározó jegyek alapján értékelhetünk. Az ősi magyar étkezés az életfa szimbólumrendszerén és az öt elem (tűz, víz, a föld, fa, fém) tisztelésén alapult. A világfa hármasszimbólumrendszere az ételek alapanyagaiban fejeződött ki: az égi világot a fán termelt gyümölcsök, levelek, virágok és a méz; a földi világot a földaldis állat és a földön összegyűjtött növények és fűszerek; a föld alatti világot a földben megtermelt gyökerek, gumók és hagymák jelenítették meg. Az ételeket az ún. „öt íz harmóniája” tette teljessé – az édes, a savanyú, a sós és keserű mellett a csípőst is külön íznek fogták fel, akárcsak a mai belső-ázsiai népek.¹

A máig használatos fűszernövények közül kettő is van, amelyekről francia botanikusok feltételezik, hogy a magyarok hozták be Európába: a tárkony és a csombor (borsikafű) Hegyalján minden konyhakertben megtalálhatóak voltak, máig használatos a *zempléni káposztaleves* receptje, amelynek ez a két fő fűszernövénye, valamint a *tárkonyos húsleves betyártarisznával* elnevezésű hagyományos népi ételnek is.² A gyógynövények ismerete is a faluközösségek mindennapjainak része volt. Sárzadságyban az írásos emlékek szerint ismerték és használták

a csodafát, a csattanó maszlagot, a nagy és kislevelű székfüvet, a kakukkfüvet, az ezerjófüvet és a gyermekláncfűvet.³

A zempléni hegyvidéki fálvak lakói nagyon szegények voltak és minden vadon termő növényt szívesen fogyasztottak, különösen a gombaféléket. Az ízletes rizike nevű fenyőgombát („Év Gombája 2022”) savanyítva tartósították és fogyasztották, de önálló étkezésként is gomba került sokszor az asztalra. Kenyérpótlójuk a lepénykék voltak, amelyek messze nem voltak olyan ízletesek, mint a különböző kásafélék. Ez utóbbiak a 18. században terjedtek el a kukorica és a burgonya térhódításával, a kukoricából készült *puliszkát* és *zsámiskát* gyakran készítették laktató egytálételként. Alkalmazták az aszalási technikát, földbe ástott aszalóke-mencékben almát, vadkörte (dicska), szilvát készítettek, amelyet aszú elnevezéssel illettek az összetöppedést követően: aszú alma, aszú szilva.

A Bodrogköz a hegyvidéki fálvakhoz hasonlóan a természet kincseit használta fel alapanyagként, viszont a Bodrog nyújtotta halfélék már sokkal színesebbé tették a táplálkozásukat (*ponty hallé, csuka fűzfavessző nyáron sütve, bodrogi káposztásharcsa*).

A hegyaljai étkezési kultúra kiemelkedő eleme volt, hogy a halételekhez és a fehérhúsokhoz a borvidék nemesedés borait használták fel vagy mustokat.⁴

A hazai gasztronómiai értékek szabályozása és védelme

A magyar emberek szívében a konyhaművészet mindig különleges helyet foglal el, fontos gasztronómiai identitástudat alakult ki, ez egy olyan értékünk, amelyre mindig és mindenhol büszkék lehetünk a világban.

A magyar gasztronómiai értékek szabályozását a magyar Hungarikum Bizottság végzi, amely a „Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár” létrehozásával egyben tartja és folyamatosan gyűjti a hazai hungarikumokat. A 2012. évi XXX. törvény meghatározása szerint „a »hungarikum« gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye.”⁵ A törvény elsődleges célja a hungarikumok nemzeti értékpiramisba való rendezése (1. ábra), amely alján a helyi (települési, tájegységi, megyei, ágazati, külhoni magyarság) értéktárak szerepelnek a nemzeti értékek létrehozásával, felsőbb szint a kiemelkedő nemzeti értékek helye, a piramis csúcán a hungarikumokat tartalmazó Hungarikumok Gyűjteménye áll.⁶

1. ábra: A Nemzeti Értékpiramis

A törvény megfogalmazásában a nemzeti érték „a magyarság és a magyarországi államalkotó nemzetiségek tevékenységéhez, termelési kultúrájához, tudásához, hagyományaihoz, a magyar tájhoz és élővilághoz kapcsolódó, nemzetünk történelme, valamint a közelmúlt során felhalmozott és megőrzött minden szellemi és anyagi, természeti, közösségi érték vagy termék, illetve a tájhoz és élővilághoz kapcsolódó materiális vagy immateriális javakat magába foglaló tájérték, amely tanúskodik egy emberi közösség és az adott terület történelmi kapcsolatáról.”

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Értéktárba az alábbi gasztronómiai értékek nyertek már felvételt:

Karcsai nagybéles (kóttos), hajtovánka (reszelt lángos, vastaglángos), kemencés lepcsánka (lapcsánka) (2. ábra)

2. ábra: Karcsa gasztronómiai értékei (B.A.Z. Megyei Értéktár/Agrár és élelmiszergazdaság)

Karcsai hagyományos ételek (lakodalmas töltelék, törvepaszuly) (3. ábra)

3. ábra: Karcsai lakodalmas töltelék és törvepaszuly (B.A.Z. Megyei Értéktár/Agrár- és élelmiszergazdaság)

Károlyfalvi sváb szalonna

„A disznót úgy bontják, hogy a szalonnaoldalakon a húsos részek rajta maradjanak. A fél disznó szalonnáját általában egyben hagyják, kivágva a karöltőket, a szélét egyenes vonalakkal körbevágják, »csinosítják«. Asztalon (sima alapon), egymásra rakva pácolják, közérakva a bendőt”.⁷ (4. ábra). A sonkák kivételénél szabályos „lyukak” keletkeznek, a természetes állatok szalonnája súlyuknál fogva úgy került régen a füstölőbe, hogy szállítójuk két karral „belebújt”, innen ered a karöltő elnevezés.

4. ábra: Károlyfalvi sváb szalonna (B.A.Z. Megyei Értéktár/Agrár- és élelmiszergazdaság)

Cigándi apróbéles

Napraforgóolajban sült, túrós töltelékkel tartalmazó tészta (5. ábra).

5. ábra: Cigándi apróbéles (B.A.Z. Megyei Értéktár/Agrár- és élelmiszergazdaság)

Hegyalja szőlő- és borkultúrájának történeti vonatkozásai

Az írásos emlékek szerint a 13. század második felétől több helyen szőlőműveléssel is foglalkoztak Hegyalja lakosai, olaszok települtek a borvidékre, és szorgalmasan nekifogtak pincék vágásának is. Az Árpád-kort a ligetes szőlőművelés jellemezte, a 13. századot a tőkés művelési forma. Az alacsony mezőgazdasági árak, gyenge termésátlagok miatt a paraszti üzem az állattartás és a bortermelés révén tudott rentábilis maradni, aki tudott, fuvarozással is foglalkozott. A 16. században a tokaji borok népszerűsége megnövekedett. A szőlősgazdák a mezővárosokban lakva növelték birtokaikat, közülük több úri birtokká fejlődött. A Tokaji borvidéknek ez az időszak az egyik legvirágzóbb periódusa.⁸ Minél szélesebb társadalmi érdekeltségű lett a hegyaljai bortermelés, a hegyaljai borforgalmazás, annál inkább kiemelkedett a régió a többi bortermelő táj közül. A Hegyalja megjelölés már a 18. század elején kezdett általánossá válni, a „zempléni” Hegyalját értették alatta.⁹ 1737-ben lehatárolták területét, ezt tekintjük a tokaji eredetvédelmi rendszer kezdetének. 1970-ben történt meg a Tokaj eredetmegjelölés nemzetközi lajstromozása a Lisszaboni Megállapodás alapján.¹⁰ „Az eredetvédelem kulturális kérdés. Pontosán leírja az adott korszak alkotásaival szemben megfogalmazott értékítéletet, valamint tisztázza az adott kor megértési szintjét az elődök munkájával és a jelenkor igényeivel kapcsolatosan. Ezen túl pontosan megmutatja az adott kor emberének élet- és korismeretét. Az adott kor emberének értékrendjét. Egy eredetvédelem korszerűsége, hitelessége, fontossága pontosan lemérhető annak sikerességéből.”¹¹

Jelenleg a Tokaj oltalom alatt álló eredetmegjelöléssel rendelkező borok készítése szabályai szigorúak és sokrétűek, fontos szerepet tulajdonítanak az érlelésnek. A borvidék borait készítő technológiájuk alapján ötféle csoportba lehet sorolni:

Az első csoportba tartoznak az egészséges szőlőből készült borok, amelyek lehetnek friss redukív száraz borok, gyümölcsillatúak és zamatúak. Ha alapvetően (minimálisan 85%-ig) egy fajtából készültek, fajtajelöléssel látják el őket. Ha ezeket a fajtákat később szüretelik, ami-

kor a bogyókban a viszonylagos cukortartalom nagyobb, akkor kései szüretelésű édes borok alapanyagául szolgálnak.

A másik nagy csoportban a *szőlőtőkéről egészséges és nemesen rothadt*, azaz a *Botrytis cinerea* nevű penészgomba által megtámadott fürtöket és bogyókat szüretelnek, ezek jóval magasabb cukortartalommal rendelkeznek, mintha a csak egészséges terméssel dolgoznánk. Itt a szüret kettéágazik: ha válogatás nélkül szedik le az egészséges és a nemesen rothadt fürtöket, bogyókat, és azokat együtt dolgozzák fel, szamorodni borról beszélünk. A szamorodni lengyel eredetű szó, azt jelenti, 'magától született', azaz a fürtöket úgy szedik, ahogy a tőkén találják, ahogy azokat a természet megalkotta. Ha a cukortartalom kevesebb és az teljesen kiejred, száraz szamorodnit kapunk. Ha több a cukor és erjedés után is marad a borban, édes szamorodni készül.

A harmadik csoportot az *aszúborok* alkotják. Ha az aszúszemeket és az egészséges szőlőt válogatva szedik le a tőkéről, aszúborhoz jutunk. A bor lényege, hogy az aszúszemeket külön adják hozzá az alapborhoz, a musthoz vagy az erjedő musthoz. Ezek után a bor ismét elkezd erjedni, majd az erjedés a növekvő alkohol hatására megáll, így a borban megtalálhatjuk az eredeti cukorból az erjedés után megmaradt mennyiséget.

A negyedik csoport a *fordítás* és a *máslás*. Ha az aszútésztát ismét musttal vagy borral öntjük fel, másodszút kapunk, ezt a folyamatot fordításnak nevezzük. Ha az aszú lefejtése után visszamaradt seprőre felöntött bort ázni hagyjuk, a kiázott anyagok jelentősen feljavítják a bort. Ez a máslás.

Az ötödik borcsoportot az *esszenciák* alkotják. Az aszúszemek tárolása során a szemekből saját tömegüknél fogva lecsöpögő nektárt nevezik esszenciának. A tokaji borkultúra része, de alacsony alkoholtartalma (1,2-8,0 v/v%) miatt klasszikus értelemben nem nevezhető bornak.¹²

Hegyalja településborai

A Tokaji Borvidéken is megjelentek a kistérségi összefogások, jelenleg hat település (Mád, Tállya, Olaszliszka, Sárospatak, Tarcál, Herceggút) rendelkezik közösségi összefogás eredményeképpen létrejött településborral. Egy-egy borvidéki településen dolgozó bortermelők összefogásából jönnek létre, vagy szőlő formájában összeadják a közösségi bor alapanyagát, vagy az elkészült borok kerülnek termelői felajánlott mennyiségben házasításra. Együttesen jelennek meg közösségi bormárkanévvel, és a bor a kulcs az adott desztinációhoz, ösztönzi a turistákat, hogy az adott helyszínre ellátogassanak.

Mádi bor

A Mádi Kör Eredetvédelmi Egyesület Szepsy István vezetésével 2007-ben alakult meg Mád település borvidéken belüli pozicionálása érdekében. Szigorú hozamkorlátozások és borkészítési szabályok mentén Mád neve minőségmeghatározó tényező. Rendkívül sokat tesznek a gasztroturizmus fellendítéséért is a borok gasztronómiai környezetben való elhelyezése révén. Tagok: Árvay Családi Pincészet, Áts Családi Pincészet, Barta Pince, Budaházy Pincészet, Demetervin, Holdvölgy, Lenkey Pincészet, Mád Hill, Orosz Gábor Pincészet, Royal Tokaji Borászati Zrt., Szent Tamás Szőlőbirtok és Pincészet, Szepsy Pincészet, Tokaj Classic Borászati Kft. Az Egyesület a község természeti értékeit, a táj adottságait védi, és a „mádi” bor felismerhető karakterének kialakítására törekszik. A Mádi Furmint a borvidék első településszintű dűlőszelektált száraz bora. A Mádi Kör tagjai készítik, és csak az viselheti a településnevet, aki eleget tesz az egyesületi szabályzatban leírtaknak. A mádi dűlőkre jellemző ásványosság dominál a borokban.

Tállya Wines

A Tállya Wines termelői közösség, amely három borász összefogásából jött létre 2013-ban: Szűcs Ferenc, Barta Péter és Zsadányi László, majd bővült a tagság Márton-Kováts Krisztina és Polgár Attila személyével. Dűlőszelektált borok házasításával egy borász segítségével hoznak létre olyan bortípusokat, amelyekben Tállya egyedi arculata jelenik meg.

6. ábra: A Tállya Wines borok

Olaszliszka bora

2015-ben készítették Hárslevelű szőlőfajtából, és a Bortársaság forgalmazza Falubor néven.

7. ábra: Olaszliszka Falubor

Sárospatak bora

A Sárospataki Borterasz Egyesület öt pincészet – Pajzos, Harsányi, Portius, Espák, Naár pincék – összefogásával jött létre. 2015-ben készítették el először Patakbor néven, és az öt pincészet adta össze hozzá a szőlőt. Céljuk a Sárospatak márkanév létrehozása és megalapítása, valamint annak a bemutatása, hogy a Tokaji Borvidék északi régiójának dűlői, a gondos szőlészeti és borászati munka, valamint a kulturális örökség együttesen mekkora lehetőségeket hordoznak magukban. A feldolgozott szőlő a Megyer- és a Király-hegy dűlőkből származik, az azokra jellemző sós jegyek és ásványosság köszön vissza a borokban.

8. ábra: Sárospatak bora

Tarcal bora

A csatlakozó pincészetek összeadják hozzá alapboraikat. Először 2016-ban készült, kilenc borászat csatlakozott a közösségi bor elkészítéséhez: Basilicus Borkultúra Központ és Szőlőbirtok, Gróf Degenfeld Szőlőbirtok, Kern Pincészet, Kikelet Pince, Majoros Birtok és Borbár, Myrtus Pince, Palásthy-Emmert Pince, Tokajicum Borház, Volt Császári Birtokközpont és Pince – Tokaji Borvidék Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet, azóta is minden évben elkészítik a Tarcal borát. Furmint és Hárslevelű szőlőkből álló borok kerültek házasításra két hektoliter mennyiségben. A lepalackozott bort OEM Tokaj eredetvédelmi kategóriában forgalmazzák és minden résztvevő pincészet ön maga értékesíti a ráeső darabszámokat. A tarcali dűlők a borvidék legdélebbi, legnaposabb részén találhatók, jellemzően lösz talajon. Az itt termelt szőlők borai sajátos jelleggel rendelkeznek, könnyedség, frissesség és finom elegancia jellemzi őket. Az alapbort összeadó borászatok mindegyike a saját maguk által kiválasztott, legkiválóbb dűlőjük alapanyagát dolgozzák fel botritiszmentesen, megőrizve az elsődleges szőlőaromák üde jelenlétét.

9. ábra: Tarcal Bora

Hercegkút Bora

A 2018-as évjáratban készítették először, 46 termelő adta össze hozzá a szőlőt az önkormányzat és a Hercegkúti Világörökségi Pincesorokért Egyesület felhívására önkéntes alapon. A Tokaji Szőlő- és Bortermelési Közösségi Infrastruktúra Központ Nonprofit Kft. helyi feldolgozójában készítették el a bort közösségteremtő céllal, amelyet nem lehet kereskedelmi forgalomba hozni. Felszár az Furmint–Hárslevelű Cuvée.¹³

Tokaji borgasztrónómia

Az ideális bor-étel összehangolását hívjuk borgasztrónómiának, amikor az a legjobb párosítás, amely során a bor a lehető legtöbbet hozza ki a vele együtt tálalt ételből. Mindig harmóniát kell keresni és nem éles ütköztetéseket, kontrasztokat.

A tokaji borok mind a hagyományainkat, mind a gasztrónómiai értékeinket tekintve kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Ételpárosítás során keresnünk kell azokat a pontokat, ahol más, helyi alapanyaggal, kézműves élelmiszerrel való találkozás lehetősége áll fenn, mert akkor tud az étel-ital párosítás megfelelni a trendeknek és maradandóan a kínálatban fellelhető lenni. Nagyon fontos az egységesség, és olyat alkotni, amely csak erre a térségre jellemző, az itt történő elfogyasztása olyan élményt teremt, amely miatt érdemes ellátogatni ide.

A gasztrónómiai trendeket és gasztrónómiai párosításokat figyelembe véve az alábbi étel-ital egyedi, kistérségekre jellemző társításokat lehetne létrehozni:

Sárospatak bora – Cigándi kásákáposzta

A cigándi kásákáposzta egytálétel, amely durvára darált kukoricából készített kásából, apróra vágott káposztával, füstölt hússal, szalonnával van főzve. Paradicsommal, paprikával dúsított, híg lecsós állagú. Fokhagymás, füstölt illatú, enyhén csípős ízű, laktató étel. A párosítás a fehérbor karakterességére épül, amely szépen kiemeli a káposzta savanykás ízvilágát és a füstölt hús jellegzetes aromavilágát.

Tarcal bora – Zempléni Sajtmanufaktúra hegyvidéki sajtja

Tarcal település ad otthont a Tokaji-hegy lábánál található Zempléni Kézműves Sajt Manufaktúrának, ahol saját termelésű magyar tarkatehétekből készült sajtkülönlegességek találhatóak. Szilágyi Tibor sajt készítő mester hegyvidéki sajtja olyan sajtkülönlegesség, amely félzsíros, félkemény érlelt tehénsajt fölözött tehéntejből természetes kéreggel. A könnyed, hársmez illatú településborral felejthetetlen párost tudnak alkotni. A fűszeres, elegáns borocsk a nyelv felületén elteríti az édeskés sajt ízét, együtt érezhetővé teszik a kézműves, gondos kezek munkáját, és asztalunkra varázsolják a hegyvidék zamatát. Tarcalon bárhol fogyasztva élénk tárul a mesés szőlőültetvények látványa, a friss hegyi szellő mandulafákat lengetve biztosan olyan élményt tud nyújtani, amelyet sokszor át szeretne élni az ember.

Mád bora – „kecskehús és a mádi kéksajt”

Mád a gasztronómia területén (is) saját utat jár. Ha ki kellene emelni, ami leginkább a településhez köthető, az a kecskehús és a mádi kéksajt. A köves, gyógynövényes legelőkön kóborló kecskék húsának különleges zamata tökéletes párost alkot a mádi borok ásványos karakterével. Andezit, zeolit, dácit, riolittufa kőzetek között élnek a szőlőtőkék gyökerei, átvándorol a vulkanikus tűz és erő a szőlőbogyókba, majd a borban visszaköszönve kelnek új életre. A mádi kéksajtot egy hétre aszfűfürdőbe helyezik annak érdekében, hogy az édes tokaji kívülről kellemes, mazsolás ízt adjon neki különleges zamatokkal, és kissé pikáns ízükllel táncot lejtessenek a borban lévő erőkkkel.

Tállyai Wines – Tállyai babéros cinkével

A tállyai babéros tarjából készül borókabogyó, babér, sárgarépa, fehérépa, karalábé, zeller, burgonya felhasználásával, a köret sárga burgonya, póréhagyma és túró összetevőkből áll. Igazi íz kavalkád, a tállyai borok alapanyagát biztosító dűlők sokféle karakterét kiemelve. A babérlevél (másnéven *szagoslevél* vagy *bürrbérfa*) enyhén fanyar karakterű, a tállyai bor mandulára emlékeztető finom kesernyével különleges párosítás. A babérlevél a dicsőség és büszkeség jelképe, a szorgalmas szőlőművelő emberek méltán megérdemlik a nap végén ételük ízesítőjeként egy helyi közösségi borral elfogyasztva.

Hercegkút bora – Hercegkúti tunki

Hercegkút a Tokaji Borvidék egyik legmeghatározóbb sváb települése. Jellegetes sváb étel a tunki, amelynek alapformája a tradicionális disznóölések alkalmával először kikerülő, feldolgozható alapanyagokból összeállított étel. Sertés lapockát, bordahegyet („riplspic”) és sertésmájat vágnak össze, majd babérlevéllel ízesítve pörköltet készítenek belőle. A megpuhult húsrá paprikás rántást öntenek. Kenyérrel fogyasztják, tunkolják, elnevezése is innen ered. Az ételhez rizzsel és apró kockákra vágott, tokaszalonnával gazdagított főtt savanyú káposztát tálnak.

Olaszliszka bora – Bodrogszparti fokhagymás roston sült balin római salátával és tokaji balzsam-ecettel

A Bodrog közelségét kihasználva a hal biztosított és mindig rendelkezésre álló helyi alapanyag, a fokhagyma elveszi a halillatról a figyelmet, átadva a bor markáns karaktereinek. A saláta köretet megfűszerezhetjük a Tokaji Borecet Művek (Bodrogkeresztúr) különleges balzsamecetével.

***

A sort még bőven lehetne folytatni izgalmasabbnál izgalmasabb összeállításokkal és nem is hinnénk, hogy ennyiféle lehetőség van a kincsesládánkban. A gasztronómiai kalandozás tanulságaképpen megállapíthatjuk, hogy Hegyalja olyan tradicionális, régmúlt hagyományokkal rendelkező gasztronómiával és szőlő-, illetve borkultúrával büszkélkedhet, amelyekkel a bor- és gasztroturizmusban kiemelkedő szerepet tölthet be. Sajnos önmagában sem a konyhaművészet értékei, sem a borok nem elegendők, hogy a desztinációba utazási szándékot generáljanak. Hiába várja a térség kívülről az útmutatásokat, először a helyieknek kell eldönteni, hogy melyek azok az értékek, amelyeket másoknak is meg szeretnének mutatni, a „saját” és amelyet csak az itt élő közösség révén ismerhetnek meg. Fontos, hogy legyenek innovatív étel-ital párosítások, amelyeket itt elfogyasztva éri olyan élmény a gasztroturistát, amely miatt érdemes volt útra kelnie és máskor is megtenné azt.

„Mindnyájunknak vannak folyton keresett és soha meg nem talált, vagy nem is keresett, de sokszor felidézett, pótolhatatlan és felejthetetlen ízlelőleink, ezeket úgy kell őrizni, mint a legnagyobb kincseket, és néha nyomukba kell eredni, nem a cél miatt, azt úgysem lehet elérni, hanem az út miatt, amely önmagában is szép kaland lehet.” (Dragomán György)

Jegyzetek

- 1 Tusor András – Sahin-Tóth Gyula: Gasztronómia. Étél és italismeret. Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, Budapest, 2005. 17. o.
- 2 Viga Gyula: Hagyományos ételek, ízek. Múzeumi Mozaik 4. Miskolc, 2003. 32. o. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BAZE_MM_04_Etelek/?pg=28&clayout=s, letöltés: 2022. febr. 4.).
- 3 MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak. A föld háza, <https://rakoczimuzeum.hu/hu/a-fold-haza> (letöltés: 2022. febr. 4.).
- 4 Viga Gyula: Tájak, ízek, ételek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Debrecen, 2004. (https://muzeumdragogia.pulsky.hu/wpcontent/uploads/2020/04/vgy_tajak_izek_etelek.pdf, letöltés: 2022. febr. 4.).
- 5 Gonda Tibor: A turisztikai termékfejlesztés elméleti alapjai, PTE KPVK, Pécs, 2016. 60–68. o.
- 6 Földművelésügyi Minisztérium és Hungarikum Bizottság: Értékekre hangolódva: A nemzeti értékgyűjtés módszertani kézikönyve. Nemzeti Művelődési Intézet, Budapest, 2016. 8–10. o.
- 7 Hauser Zoltán (szerk.): Carolfalva, Károlyfalva, Karlsdorf. Hagyományos ételek (https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_nemzetisegek/nemetek/karolyfalva/index.htm, letöltés: 2022. febr. 4.).
- 8 Draskóczy István – Búza János et al.: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, Budapest, 2000.
- 9 Bencsik János: Tokaj, a kiváltságolt kamarai mezőváros és Hegyalja, avagy Tokaj-Hegyalja. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 35–36. Miskolc, 1997. 153–162. o.
- 10 <https://www.tokajborvidek.hu/termekleiras.pdf>, 13 (letöltés: 2022. febr. 4.).
- 11 Demeter Zoltán: Borjog, bormarketing konferencia, 2013. <https://www.boraszportal.hu/hirszulet/1-borjog-es-bormarketing-konferencia---online-kozvetites-3848> (letöltés: 2022. febr. 5.).
- 12 Bene Zsuzsanna: A kézműves sajt készítés borsgasztronómiai jelentősége a Zempléni Sajtmanufaktúra követendő jó példája alapján. = Szőlő-levél XI. évf. 2021. 2. szám, 102–105. o.
- 13 Uó: A tokaji borvidék közösségi borainak bemutatása és gasztronómiai küldetésének tanulmányozása. In: Dankó László (szerk.): Sárospataki turizmusfejlesztési tanulmányok 2020. Sárospatak és Környéke Turizmusáért Egyesület, Sárospatak, 2020. 129–144. o.

PATKÓ László – HELTAI Miklós

Farkasok Magyarországon és Zemplénben

Egykor a szürke farkas (*Canis lupus*) volt a legelterjedtebb ragadozó emlős a világon. A faj irányába mutatott félelem sokakat arra sarkallt, hogy irtóhadjáratokat szervezzenek, amelyeket különböző ideológiákkal is megtámogattak. Manapság a farkasok több helyen újra benépesítették a kontinensünket, és más földrészekben is tapasztalják az állomány és az elterjedési terület növekedését. Mivel nincsen megbízható, országos szinten standardizált monitoring módszer a farkas állományviszonyainak vizsgálatához, ezért a pontos egyedszámukat nem ismerjük. Azt azonban tudjuk, hogy állománya nálunk is növekszik. Elsősorban az Északi-középhegység területén fordul elő, de szaporodó állományokat képez a Bükkben, a Zempléni-hegységben és az Aggteleki-karszt területén. Néhány kóbor egyed 2018 év elején megjelent a Börzsönyben és a Cserhátban is. Az országhatár menti területeken pedig alkalmi megjelenésre és későbbi tartós megtelepedésére is számítani lehet. Ez az elterjedés jelentősen nagyobb, mint az ezredfordulón volt.

Közleményünkben bemutatjuk a farkas ökológiáját, megítélésük változását, az ökoszisztémában betöltött szerepét, valamint megosztunk néhány gondolatot a konfliktusok csökkentésével kapcsolatban.

A szürke farkas ökológiája – egy ismeretlen ismerős

A szürke farkasok talán a legtöbbet vizsgált fajok közé tartoznak, azonban mind a mai napig tartogatnak számunkra meglepetéseket.

Elterjedés, területhasználás

A farkas a 20. század derekára nagyrészt eltűnt az országból. Akkoriban célzott kutatások még nem álltak rendelkezésre a faj elterjedésére nézve, ezért csak szórványadatokról (például vadászati statisztikákból) juthatunk némi információhoz. „Az emlős nagyragadozók hosszútávú védelmének megalapozása Magyarországon” (LIFE00/NAT/H/7162) LIFE pályázat áttekintéséből kiderül, hogy hazánkban minden évben észleltek vagy ejtettek el farkasokat az 1870-es évektől kezdve. Az észlelések száma egy-egy kiugró évtől eltekintve nem érte el a 10 egyedet sem. Így elmondható, hogy a farkas valószínűleg teljesen sosem vesztett ki Magyarországról, csupán az egyedszáma csökkent le jelentősen. Ezt mutatja az is, hogy 1958-ban a Lónyai erdőben (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), 1959-ben pedig Lad (Somogy megye) mellett került puskavégre egy-egy ordas. Magyarország északi (Lónya) és délnyugati (Lad) része között több helyen is jelen lehetett a faj. 1788-ban csak

a Dunántúlon még évente 10-15 példányt ejtettek el, 1828-ban pedig Kazinczy Ferenc is ír Budapest környéki farkasokról. 1903-ban a Zoológiai Lapokban szintén megemlítik, hogy a farkas megjelent Budapest közelében. Később, 1922-ben a Hajdúböszörmény mellett élők hivatkoznak a farkas rendszeres károkozására (bár nem tisztázták, hogy ez mennyire tulajdonítható inkább az aranszakálnak [*Canis aureus*], más néven nád farkasnak). A 80-as évek elejétől észlelései egyre gyakoribbak lettek hazánkban. Ekkor még elsősorban az Aggteleki-karszt és a Zempléni-hegység területén voltak jellemzőek az észlelések, de később a Bükkben és a Nyírségben is megjelent a faj.

Hosszú távú, egységesített monitoring módszer nincsen kiépítve az állomány pontos méretének becslésére. Ez azt jelenti, hogy különböző szakemberek (például természetvédelmi őrök, kutatók, vadgazdálkodók) más-más módszerekkel követik nyomon a farkasállomány változását. A precíz genetikai mintavételezés költséges ugyan, de mégis a legmegbízhatóbbnak tekinthető. Az ilyen vizsgálat eredményeit nehezebb kameracsapdás megfigyelésekhez és még nehezebb nyomcsapdára alapozott becsléshez hasonlítani. Ez azt eredményezi, hogy a fent említett kérdésre annyi választ kaphatunk, ahány szakembert megkérdezzük. Az azonban jól látszik, hogy az állományuk növekszik. Hazánkban a Börzsönyben 2017-ben feltűnt két egyed, amelyek közül egynek a nyoma a mai napig elő-előkerülnek. A Bükkben valószínűleg legalább két-három farka aktív, a Zemplénben és az Aggteleki-karszt területén szintén. A Zempléni-hegység területén rendszeresen észlelik a fajt többek közt Komlóska, Mogyoróska, Erdőhorvati, Füzér és Háromhuta környékén, de megjelenésükre és használatokban történő potenciális károkozásukra a hegység teljes területén, beleértve a hegylábi részeket is, számítani lehet a jövőben.

A szaporodó farkák mellett helykereső, kóbor egyedek is rendszeresen tiszteletüket teszik Magyarországon. A Tiszaháton, a román határ mellett, Somogyban, sőt még Győr-Moson-Sopron megye északi részén is fel-feltűnnek példányok. Tág határok között értelmezve, a terepi szakemberek megfigyeléseire alapozva, ma Magyarországon mintegy 30-80 farkas fordulhat elő.

A legtöbb fiatal farkas életében eljön a nap, amikortól családját (falkáját) elhagyva, egyedül keresi az életben maradásra és szaporodásra alkalmas helyet és párt a saját család alapítására. Nem ritka, hogy a farkasok több mint 300-500 kilométert kóborolnak, olykor szüleiiktől több mint 1000 kilométerre találják meg, majd jelölik ki területüket. Bizonyos körülmények között az idősebb farkasok is messzire kóborolhatnak, például a párjuk halála vagy az emberek általi üldözés miatt. Figyelembe véve a fiatal egyedek több száz kilométeres helykereső mozgásait, valamint a faj alkalmazkodóképességét, egyáltalán nem meglepő, hogy olyan területeken jelennek meg farkasok, ahol számuk korábban jelentősen megfogyatkozott, vagy akár teljesen el is tűntek. Ennek természetes okai vannak (kóborlás, alkalmazkodóképesség), az új egyedek megjelenése minden esetben e folyamatoknak tudható be, és nem mesterséges betelepítéseknek. Hazánk területére a farkasok jellemzően Szlovákia irányából, a Felvidékről érkeznek, de észleltek már Szerbiából és valószínűleg Romániából kóborló példányokat is.

Táplálkozás

A farkasok főképp ragadozók, de döögöket is fogyasztanak. Nyáron a gyümölcsöket sem vetik meg. A farkasok alapvetően azt eszik, amit könnyen el tudnak ejteni. Egy öreg, vagy éppen nagyon fiatal, esetleg beteg állat kevésbé éber, illetve sokkal könnyebben elejthető, mint egy egészséges, ürge és erős állat. Mivel a farkasok nem csupán meglepik, hanem üldözik is prédájukat, automatikusan kevésbé energikus, lassabb állatokat választanak. Egy farkas az előtt

érezkeli, hogy egy állat beteg, mielőtt az ember számára ez láthatóvá válna. Ezzel szemben egy egészséges és erős állat megtámadása mindig nagyobb kockázatot jelent a farkasnak, de ez nem jelenti azt, hogy egészséges, kifejlett állatokra soha nem vadásznak.

Közép-Európában a farkasok jellemzően a következő fajokat zsákmányolják: őz, gímszarvas, vaddisznó, zerge (amennyiben elérhető), kisebb vadon élő állatok, például hód, borz, nyúlféle, egerek, pockok, illetve más ragadozók, például rókák. Ezen túl fogyaszthatnak haszonállatokat, a juhok és a kecskék kedvelt zsákmányfajok, a teljesen kifejlett szarvasmarhákat és lovakat azonban jellemzően békén hagyják. Ugyanakkor veszélyben lehetnek a borjak és csikók, illetve a megkötte tartott háziállatok (például kutyák) is.

A szakirodalmi adatok nagyban különböznek a fogyasztott táplálék mennyiségét tekintve. A becült napi értékek 1,7 és 10 kilogramm között mozognak. A lengyelországi Białowieża bioszféra-rezervátumban folytatott tízéves vizsgálat szerint a farkasok naponta átlagosan 5,3 kilogramm húst ettek. Más tanulmányok szerint a napi túléléshez körülbelül 2-3 kg táplálékra van szükségük. Ugyanakkor a prédaállatok nem csak húsból állnak, hanem bundából, csontokból és belsőségekből is. A teljes súly az állat biomasszájára vonatkozik. A lengyel tanulmány átlagosan napi 7,7 kilogramm biomasszával számolt farkasonként. Állatonként átlagosan 55 kg prédaállat-biomasszával számolva (ami nagyjából egy szarvasborjúnak felel meg), egy farkas évente körülbelül 40 darab 55 kilogramm súlyú prédaállatot fogyaszt el. Ez évente összesen 2200 kilogrammnak felel meg farkasonként. Ez a szám természetesen a préda, illetve a farkas súlyától, a farkas táplálkozás közbeni megzavarásától, a farkas energiaszükségletétől, illetve az egyéb potenciális táplálékforrásoktól függően változik. A farkas körülbelül 150-300 km² méretű területen találja meg a 2200 kg „prédabiomasszáját”. Ez évente 11 kg biomassza elejtésének felel meg egy 100 hektáros területen, farkasonként. Természetesen az eloszlás nem homogén, a préda mennyiségének és területhasználatának függvényében változhat a territóriumon belüli zsákmányolás gyakorisága. Emiatt a farkasok területeinek egyes részei az év során jóval hangsúlyosabbak más részeknél.

A farkasok sokkal hatékonyabban észlelik és ejtik el a beteg állatokat, mint a vadászok, így segítik a betegségek terjedésének mérséklését. Ilyen módon csökkentik a járványok kockázatát, illetve akár meg is előzhetik azokat. Szlovákiában a 90-es évek közepén kimutatták, hogy a vaddisznók körében pusztító klasszikus sertéspestis elsősorban olyan területeken szedte áldozatait, ahol a disznók természetes ellensége, a farkas nem fordult elő. Az öt éves felmérés során 17 (7%) olyan község területén fordult elő sertéspestis, amelyek a farkas összefüggő elterjedési területén voltak. A „farkasos” területen kívül 224 (93%) ilyen község-területet találtak a kutatók. Hasonló összefüggéseket mutattak ki Spanyolországban. A kutatók azt vették észre, hogy farkas nélkül a vaddisznóállományt a gyakran előforduló tuberkulózis szabályozhatja. Farkas jelenlétében a szabályozó szerep a ragadozóé, a betegség gyakorisága pedig elenyésző. Ez azt is jelentheti, hogy a „farkasos” területeken az egyik fő zsákmányt jelentő vaddisznó állománysűrűsége alacsonyabb lehet, mint a farkasmentes területeken.

A farkas veszélyessége

A tapasztalatok világszerte azt mutatják, hogy a természetes körülmények között felnőtt, vadon élő farkasok alapvetően nem veszélyesek az emberekre. A „veszélyes” szót viszont nem mindenki értelmezi ugyanúgy, ezért érdemes megvizsgálni a statisztikai adatokat. A ritkán és sűrűn lakott területeket is figyelembe véve körülbelül 17-18 ezer farkas él az Európai Unióban. Az emberek és a farkasok közötti találkozások naponta előfordulnak, de ezek nagy részét az emberek észre sem veszik. Statisztikailag Európában tízévente kevesebb mint egy

végzetes balesetet okoznak a farkasok. A NINA (Norvég Természettudományi Intézet) átfogó tudományos kutatásban (2001) foglalta össze az elmúlt 400 év emberek által elszenvedett farkastámadásait. 1950 és 2000 között 59 eseményt erősítettek meg Európában, a farkasok 38 esetben voltak veszélyességgel fertőzöttek, a támadások közül öt volt halálos kimenetelű. A fennmaradó 21 esetből négy bizonyult végzetesnek, ezek mindegyike Spanyolországban történt. A nem veszélyesség miatti támadások szinte kizárólag olyan farkasokhoz kötődnek, amelyeket emberek ettek vagy provokáltak, illetve (például Lettországon és Litvániában) emberi fogságból szöktek meg. Míg az európai farkaspopuláció az elmúlt 30 évben növekedett, a farkasokkal kapcsolatos balesetek száma csökkent. Romániában, az egyik legnagyobb farkasállománnyal (körülbelül 3000 példány) rendelkező országban csak elszórtan érkeznek jelentések farkasok által megharapott emberekről. Ezek is olyan esetek, amikor állattartók próbálták elpusztítani a farkasokat. Valójában a farkasok rendszeresen barangolnak Románia sűrűbben lakott területein incidensek nélkül, és Európában máshol is felbukkannak városok közelében. A farkasok jellemzően kerülik a találkozást az emberrel, ennek ellenére előfordul, hogy ember és farkas mindössze néhány méteres közelségbe kerül egymással, akár településekhez közeli élőhelyeken is. Veszélyessé válhat, ha a farkasok pozitív tapasztalatokat kezdenek társítani az emberekhez. A „Kurti” néven ismert „MT6” farkas (egy fiatal állat a Münster-falkából, a németországi Alsó-Szászországból) is ilyen volt. Az állatot 2016 áprilisában legálisan ejtették el, miután egyszer már megtámadott egy kutyát, és rendszeresen emberi települések közelébe merészkedett. Amikor a farkasokat etetik, elsőként a kéregetést tanulják meg, aztán bizalom alakul ki bennük, később pedig tolakodóvá válnak. Ez történik akkor is, ha az emberek farkaskölyköket próbálnak gondozni. Lehetetlen megjósolni, hogy milyen hatással lesz a fiatal farkasokra az ilyen tapasztalat. Semmilyen körülmények között nem ajánlott, hogy vadon élő állatok közel legyenek az emberekhez, bármilyen fajról legyen is szó. A farkaskölykök adott esetben korán megtanulhatják, hogy az ember élelmet ad nekik, így később is a közelében maradnak és élelmet kéregetnek. A farkasokat megfigyelés vagy fényképezés céljából sem ajánlott követni, ez veszélyes lehet, különösen sérült, beteg példányok esetén.

Ördögből angyal? – A farkasok megítélésének változása

A család ördög

A történelmi időkben sem volt ritka az állatok emberi tulajdonságokkal történő felruházása (antropomorfizálása). Voltak olyan helyes megfigyelések, amelyeket tévesen magyaráztak, de akadtak olyanok is, amelyek már kezdetben hibásnak bizonyultak, és ezt a természetbúvárok tovább súlyosbították korabeli nézeteikkel. Mind a kettőre jó példa Miskolczi Gáspár *Egy Jeles Vad-kert* (1702) című műve. Miskolczi szerint mikor a farkas „*prédálni kimégyen, ollyankor fekete Gyapár nevű fűvel fogait meg szokta élesíteni*”. A mai néven oregánónak nevezett növényt a farkasok vélhetően csak ritkán, de fűféléket a kutyák is rendszeresen fogyasztanak máig tisztázatlan okokból (például rostszegény táplálkozás vagy unaloműzés miatt).

A biológiaiilag nem helytálló megfigyeléseknél rosszabb volt, mikor ideológiailag megtámogatták, és emberi tulajdonságokkal ruházták fel az állatokat. Szintén Miskolczi írja, hogy a farkas sok tulajdonsága átfedést mutat magával az ördöggel, hiszen: „*miképenhogy a Farkas az embereknek és barmoknak veszedelmekre kóborol, azonképen az ördögök is az egész emberi nemzetnek megengesztelhetetlen ellenségei. A Farkas soha bé nem telhetik: azonképen az ördögnek dühössége tellyességgel bétölthetetlen.*”

Az emberevő pusztító

Száz év múlva sem változott jelentősen a hozzáállás a faj irányába. 1880-ban, egy kirándulása során maga Theodore „Teddy” Roosevelt amerikai elnök is véleményt nyilvánított a témában, mely szerint a farkasok „a károkozás és pusztítás bestiái”. A helyzet az Óvilágban sem volt rózsás, Kinloch brit dandártábornok ezt írta a farkasról indiai állomásozása során (1892): „a szemei különösen vészjóslók... Kártékony bestiák, amelyek nagy mennyiségben pusztítják a juhokat, kecskéket és gyermekeket...”.

Az okok egyszerűek: a ragadozók mindig is versenytársaink, táplálékkonkurensaink voltak, hatásukat azonban rendszeresen eltúlozták. Ne felejtsük el, hogy az 1800-as évek végén a kevésbé városiasodott lakossággal és jelentősebb ragadozóállományokkal az ember-nagyragadozó konfliktusok is erősebbek voltak.

A gyengédszívű hegyi őrző

Több mint 50 évvel később a farkasok viselkedését először részletekben bemutató Lois Crisler amerikai kutató, író 1958-ban már sokkal kedvesebben, de nem kevésbé antropomorf módon közelíti meg a kérdést, mikor arról ír, hogy „a farkas gyengédszívű”. Ironikus módon a modern vadgazdálkodás és fenntartható vadászat megteremtőjeként tisztelt Aldo Leopold az első olyan személyek között volt, aki pályafutásával gondolkodásra készítette a szakmát. Egy nap erdész kollégáival farkasokat láttak meg egy hegyoldalon. A falkából kettőt elejtettek, hiszen feladataik közé tartozott – az akkori kornak megfelelően – a ragadozók irtása. Amikor Leopold meglátta a farkas „szemében kibunyini a vad zöld lángot”, rájött, hogy rossz úton haladnak. Híres alkotásában, a *Sand County Almanac*-ban (1949) már arról ír, hogy a ragadozóknak fontos szerepe van a természetes rendszerekben. Híres idézete a mai napig megállja a helyét: „csak a hegyek elég idősek ahhoz, hogy elfogulatlanul hallgassák a farkas ivvöltését”.

Nem ördög, nem angyal: csúcsragadozó

Ahogy Leopold közel 70 éve tárgyilagosságra és alázatosságra intette a szakmát, úgy David Mech, a farkasokkal foglalkozó híres biológus 2012-ben megjelent tanulmányában arról ír, hogy milyen veszélyei vannak az állat „szentté avatásának”. A 60 éve nagyragadozókat kutató szakember gondolatait azzal zárja, hogy „a farkas nem egy szent és nem is pokoli teremtmény, csak azok számára, akik azzá szeretnék tenni”. Ez is jól mutatja, hogy a nagyragadozókkal kapcsolatos érdeklentések napjainkig fennmaradtak.

Farkas nélkül nincs mese – a farkasok ökoszisztémában betöltött szerepe

Az ökoszisztéma-szolgáltatások definíciójuk szerint a különböző ökológiai rendszerek közvetett illetve közvetlen hozzájárulásai az ember túléléséhez és jobb életminőségéhez. Ezeket a szolgáltatásokat összetett természetüknél fogva sokszor nehézkes vagy teljesen lehetetlen pontosan meghatározni. Hasonló a helyzet a farkas jelenlétének hatása esetében is. Az ökoszisztéma-szolgáltatásokat gyakran nehéz pontosan meghatározni, mivel a természetből eredő hasznok sokszor nem felelnek meg az egyértelműen mérhető gazdasági profitnak. Hosszútávú és átfogó interdiszciplináris vizsgálatok szükségesek, hogy megértsük azt az összetett szerepet, amelyet a nagyragadozók töltenek be az ökológiai rendszerekben,

és meghatározzuk a különféle közvetett és közvetlen hozzájárulásukat az emberi jóléthez. A következőkben néhány ilyen értéket mutatunk be.

„Létezés” mint érték. Habár igencsak nehézkes egy ilyen etikai jellegű kérdésen belül gazdasági értékeket meghatározni, ennek a karizmatikus fajnak a pusztta jelenléte természetvédelmi értéként kezelhető. Sok ember tiszteli a farkasokat, jelenlétük sokaknak nemzeti büszkeségre ad okot, és a jól kezelt élőhelyek indikátoraiként látják őket. Különösen napjainkban, amikor a Föld biodiverzitásának csökkenése komoly és megosztó téma a társadalomban, ökoszisztémáinkban a farkas jelenléte meghatározó természeti és történelmi örökséget képvisel, melyet meg kell őriznünk.

Turizmus fellendítése. A farkasok, hasonlóan a többi emblemikus nagyragadozóhoz, mérhető értéket képviselnek az ún. „nem-fogyasztási jellegű” turizmusban. Például, a Yellowstone Nemzeti Park farkasnéző túrái a becslések szerint átlagosan évi 35 millió dollár (~ 9,8 milliárd forint) bevételt termelnek. Habár egy európai farkasokra specializálódott, hasonló forogatókönyv szerint zajló túra a kontinens beépítettsége miatt nehézkes lehet, de mindenképpen érdemes lépéseket tenni a fotós és rekreációs turizmus irányába, amely közvetlen bevételi forrást jelenthet a helyi lakosság számára. Ezzel a helyiek szemében is értékévé válhat a faj.

Biodiverzitás növelése. Ismert, hogy a ragadozók zsákmányszerzésükkel közvetlen hatással vannak a prédafajok populációira, ezáltal pedig az alattuk elhelyezkedő táplálkozási szintekre. A szarvasfélék állománysűrűségének csökkentésével hozzájárulhatnak a növényzet megújulásához és a táplálkozási lánc háttérben zajló folyamatainak dinamikájához. Különösen a partmenti megújuló növénytársulások nyújtanak olyan új élőhelyeket, melyekből rovar-, madár- és emlőspopulációk, általuk pedig az összes ezekhez kapcsolódó biotikus és abiotikus folyamat is profitál.

Szarvasfélék viselkedése. Természetes ellenségük hiányában a szarvasok élettere áthelyeződhet olyan nyílt területekre, ahol korábban kockázatos volt a táplálkozás. A be nem látható, menekülésre alkalmatlan vagy zajos területen (például patakparton), ahol a ragadozó közeledtét csak későn veszik észre, a szarvasok kevesebb időt töltenek, így kisebb lesz a nyomásuk a terület növényzetén. Ebben az értelemben a farkasok szarvasfélék populációdinamikájára és viselkedésére gyakorolt hatása, az ún. „félelemtérkép”, sokkal erősebb befolyásoló tényező lehet, mint maga a ragadozás. A vadászati tevékenységek ellenére természetes predáció (azaz ragadozás) nélkül a szarvaspopulációk nagysága folyamatosan növekszik egész Európában. A vadászokkal ellentétben a farkasok egész évben vadásznak, sokszor emberek által nehezen megközelíthető területeken is. Míg a vadászok hajlamosak az értékesebb egyedek (például trófeás példányok) szelektív elejtésére, addig a farkasok választása általában a sérülékeny (gyenge, beteg, fiatal) egyedekre esik, ezáltal hozzájárulnak az egészségesen strukturált szarvas populációkhoz.

Növényi társulások megújulása. A farkasok predációs nyomásának következtében a szarvasfélék egyedsűrűségének csökkenése lehetővé teszi a fiatal vegetáció természetes burjánzását a különböző nyílt és vízparti területeken. Egy funkcionáló növényi társulás helyreállítása új élőhelyeket generál, amely lehetővé teszi egyrészt a természetes rovar-, madár- és egyéb emlősközösségek, hosszútávon pedig a keményfás társulások megjelenését, amelyekből mind az ökoszisztémák, mind az emberek profitálhatnak.

Idegenhonos fajok visszaszorítása. Annak a mértéke, hogy mennyire képesek a farkasok befolyásolni az özőnfajok terjedését az európai közösségen belül, egyelőre ismeretlen. Ausztrál ökoszisztémákban például sok kutatás úgy találta, hogy a csúcsragadozó szerepét betöltő dingó predációjának pozitív hatása van a közepes testű invazív vörös róka elterjedésére, ezáltal hozzájárul az őshonos, kisméretű emlősök állománynövekedéséhez. Eddigi ismereteink szerint nem született még kutatás a farkas predációjának a Magyarországon elvélve előforduló idegenhonos fajok, mint a mosómedve vagy nyestkutya elterjedésére gyakorolt hatásáról.

A „takarítók” megjelenése. A dögevők sokféleségének felerősítése révén a ragadozók nagy hatással vannak az anyagkörforgásokra is. A farkasok nem mindig fogyasztják el maradéktalanul az áldozatukat és néha magára hagyják a tetemet, hogy ezzel is csökkentsék a megvédésével járó energiabefektetést és kockázatot. Ezt a biomasszát különböző (dögevő) állatcsoportok (például dögbogarak, sasok) illetve olyan lebontó szervezetek fogják feldolgozni, mint a baktériumok vagy a gombák. Ezek az organizmusok át fogják alakítani a táplálékukat szervesen anyaggá, amely ebben a formában már a talajt fogja gazdagítani, ezáltal pedig bezárja a természetes táplálék-körforgást. Ezek a folyamatok mind hozzájárulnak jól funkcionáló ökoszisztéma fenntartásához.

Fertőzések kordában tartása. A farkasok gyakran vadásznak beteg állatokra, mellyel egyrészt csökkentik a fertőzések lehetőségét a préda populációkon belül, valamint közvetve csökkentik a háziállatok betegségeinek terjedését. Ebben az értelemben tehát az állattartás is profitálhat a farkas jelenlétéből, hiszen a patások csökkenésével csökkenhet a (fertőző) betegségek átadásának lehetősége is. Kanadában kutatók szerint a farkasok csökkenthetik a szarvasmarha-tuberkulózis vad patásokról háziállatokra való átadásának lehetőségét. A beteg patások elejtése tehát egy gazdaságilag is fenntartható mezőgazdasághoz, és végső soron egészséges emberi és állati közösségekhez is vezethet.

A farkas is jól lakjon és a kecske is megmaradjon – konfliktuskezelés

Habár az általános elfogadottsága ennek a nagyragadozónak magasabb, mint valaha, az is egyre nyilvánvalóbb, hogy az európai közösségben a farkas okozta társadalmi dilemma miatt a fajra vonatkozó kezelési tervek kidolgozása egyre sürgetőbbé válik.

A farkasok jelenlétének pozitívumai ellenére nem szabad eltekinteni attól, hogy anyagi ráfordításokat igényelnek, és az ellenük irányuló, gyakran igencsak érthető negatív hangulat főleg azoktól ered, akiknek az általuk termelt javakra szükségük van az önellátásukhoz. A konfliktusok csökkentésének érdekében 1.) preventív megoldásokra, 2.) az okozott károk anyagi kompenzációjára és 3.) a problémás egyedek kiiktatásának együttesére lehet szükség.

1. Prevenció. A nem letális (a ragadozó halálát okozó) kármegelőzési megoldások a háziállatok ragadozóktól való elszeparálásán alapulnak. Ez olyan hagyományos megoldások felélesztésével érhető el, amelyek magukba foglalják az örkutyák és éjjeli karámok használatát, illetve a pásztoroló állattartást a predáció szempontjából magasabb kockázatú periódusokban, mint amilyen a nyári időszak vagy a rossz időjárási körülmények. Mindezek mellett olyan, a támadásokat megelőző új technikák is lehetőségeket rejtenek magukban, mint az elektromos kerítések („villanypásztor rendszerek”) kialakítása, a hang vagy kémiai alapú vadriasztók, valamint gumilövedékek használata. Ebből a felsorolásból különös hangsúlyt érdemel a nagytestű nyájőrző kutyák újbóli népszerűvé tétele, ami a tradicionális pásztori gyakorlatok

alapját képezi. Egy tanulmány szerint különböző országokban a predáció 65%-ban megszűnt a nagytestű kutyák alkalmazását követően, 30%-uknál pedig egyértelmű csökkenést jelentettek. A jövőben az örkutyák, valamint további megelőző megoldások beszerzési költségeit legalább részben az állam által támogatottá kell tenni a hosszútávú, konfliktusmentesebb együttélés érdekében.

2. Kompenzáció. A farkas leginkább csülkösvadra vadászik, miközben a háziállatok predációja alacsony. Mégis, ha mindezek ellenére a prevenció kudarcot vall, az okozott károkat anyagilag is kompenzálni kell, annak érdekében, hogy a helyi közösségekben csökkenteni lehessen a negatív gazdasági hatásokat.

3. Kiiktatás/Kilövés. A problémás farkasok elpusztítása gyakran vetődik fel lehetséges megoldásként. Habár a problémás egyedek (például városi környezetben állandóan jelen lévő és/vagy emberekkel agresszív egyedek) kiemelése megfontolandó, a farkasok elejtése fenntartásokkal kezelendő. Több tanulmány is arra a következtetésre jutott, hogy a letális beavatkozások megzavarhatják a farkasfalka szerkezetét, növelve ezáltal a szaporodó párok vagy a kóborló egyedek számát, amelyek hatása, különösképpen a háziállat-predációra, erősödhet.

Együttélés, egymás mellett létezés

Az ember-ragadozó konfliktusok terén három területen van szükség megfelelő intézkedések végrehajtására: 1.) nyílt és őszinte kommunikáció az érintett felek között, 2.) hatékony eljárások a konfliktusok megelőzésére és kompenzáására regionális szinten, 3.) rugalmas, hosszú távú intézkedések a faj megőrzésével kapcsolatban.

Átlátható, nyílt és őszinte tájékoztatás és kommunikáció:

- A farkasokkal (és a többi vadon élő fajjal) kapcsolatos objektív, tudományos ismereteken alapuló tájékoztatásnak könnyen elérhetőnek kell lennie.
- A kezelési terveknek részletes értékelési kritériumokat kell tartalmazniuk a farkasok különböző viselkedési mintáira vonatkozóan, a kritériumokat pedig a nyilvánosság számára elérhetővé kell tenni.
- Párbeszédet kell kezdeményezni az érdekcsoportok képviselőivel, minden régióból és országból.
- A munkacsoportoknak célorientáltak kell lenniük, munkájukat független és az adott szakterületen megbízható tudással rendelkező személyek támogassák. A megbeszéléseknek tudatosnak, tervezettnek és ellenőrizhetőnek kell lenniük. Praktikus és bürokráciától mentes, azonnali intézkedésekre van szükség.

Az érintett régiókban megfelelő intézkedések végrehajtására van szükség a károk megelőzése érdekében, beleértve az alábbiakat:

- A haszonállatok védelmére szolgáló prevenciók intézkedések támogatása.
- Regionális szinten kapcsolattartó szakemberek kijelölése a káresetek felmérése, illetve a kárenyhítési eszközökkel kapcsolatos tájékoztatás céljából.
- Tájékoztatás és tanácsadás a lehetséges megelőző intézkedésekről, pénzügyi támogatás biztosítása az intézkedésekhez, tanácsadás kártérítéssel és kármegelőzéssel kapcsolatosan, segítségnyújtás a kártérítési igények bejelentéséhez.

– A lehető legkevesebb bürokráciával járó megelőzés és kártérítés a veszteségekért, a járulékos sérülésekért, a szökött állatok keresésére fordított időért, a képzett vadászkutyák elvesztéséért stb. Az egyes gazdasági problémákra és azok orvoslására helyszín- és helyzetspecifikus megoldásokat kell kidolgozni és alkalmazni.

A ragadozók kezelése és természetvédelme tudományos és társadalmi-politikai jellegű kihívás egyben. Újbóli, hazai állománynövekedésük nem mentes az ellenérzésektől, ám az általános megoldás kézenfekvőnek tűnik. Minimalizálni kell a közvetlen ember–ragadozó-konfliktusokat (például haszonállatokban történő károkozás), és maximalizálni az együttélés, együtt létezés elfogadottságát – elsősorban a közvetlenül érintett állattartók és vadgazdálkodók körében. A korábban jelentős állománycsökkenésen átesett farkasok európai visszatérése természeti örökségünk, amely a különböző érdekcsoportokkal történő együttes gondolkodást és közös fellépést, közmegegyezést követel az együttélés érdekében.

KOVÁTS Dániel

Professzori székfoglaló helyett

Székfoglaló előadást nem kell tartanom, hiszen egy címzetes egyetemi tanárnak nincs tanszéke. Mégis szólnom kell. Két okból.

El kell mondanom először is a köszönet szavát az engem ért kitüntető címért. Harminc évvel ezelőtt vonultam nyugállományba az előd intézményből, a Comenius Tanítóképző Főiskolából, s bár a kapcsolat nem szakadt meg, valamiféle csoda számomra, hogy most utánam nyúltak, és a Tokaj–Hegyalja Egyetem szenátusa úgy véli: ide tartozom. Magam is úgy gondolom, hogy ide tartozom, és pataki mestereimre, Újszászy Kálmán és Kődöböcz József mosolygó arcára gondolok, akik talán most együtt örülnek velem. Nem nekem, hanem az új egyetemnek, ennek a történelmi pillanatnak. Köszönöm tehát e gesztust!

És mondanom kell másodsor a biztatás szavait egy új egyetem tanári kara és hallgatói számára. Ha az egyetem szót hallom, a pesti Bölcsészkar Múzeum körüli épület-együttesére gondolok, ahol tanári diplomát szereztem, vagy a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem impozáns főépületére, ahol doktorrá avattak, avagy a cambridge-i St John's College jut eszembe, ahol egy nyári kurzuson vehettem részt. Többzres létszámú diákság, sokszáz tanár él, munkálkodik bennük. Tekintélyes tudományos intézmények ezek, mennyiségben, szellemi kapacitásban nem vetekedhetik velük a Bodrog-parti Athén, de megbízható minőséggel, „kézműves” alázattal és tehetség-

gel hírnevet szerezhet. Előnyt kovácsolhat abból, hogy mindenki ismeri egymást, hogy bensőséges tere van a műhelymunkának. Találunk Sárospatakon, a Hegyalján bőven történelmi példát erre, csak hármat említek. A habán fazekasok termékei a 17. század óta őrzik értéküket. A szőlőskertek gazdái világhírű borokat érlelnek pincéikben. És hogy szellemi bizonyítékot mondjak: a két világháború között a sárospataki teológiai akadémiának mindössze hat főállású tanára volt. És mégis: a hittudomány művelése mellett országos figyelmet keltettek a kitűnően szervezett falumunkával, a népfőiskolával.

Hiszek abban, hogy a Tokaj–Hegyalja Egyetem profiljának minden elemét sikerrel lehet felvirágoztatni. A pedagógusképzés hagyományai ösztönzőek. A kulturális örökség gazdag. És világhírű a borkultúra. Biztos vagyok benne, hogy az értékeket gyarapítani tudja az új egyetem. Nyilvánvaló: nem csekély a feladat. Bem József szavai jutnak eszembe. Petőfi Sándor interjút készített vele 1849 tavaszán, és a költő megkérdezte tábornokától, kit tart a legnagyobb hadvezérnek. Ő Napóleont nevezte meg, akiről ugyan megjegyezte, hogy nem szereti, viszont elismeri hadvezéri képességeit. Petőfi Hannibált emelte ki, aki Hispániából veszélyekkel dacolva, áldozatot vállalva az Alpokon tudta átvezetni seregét Róma ellen. Bem apó erre elismerően megjegyezte: „a terv nagysága a lélek nagyságának mértéke”.

Úgy vélem, itt most a lélek, az elszántság nagyságában nem kell kételkednünk, vállalni kell tehát a terv nagyságát. A tábornok hozzászólata: „a kivitel már kettejüké: övé s a szerencsée”. Szívvel kívánom: kísérje szerencse a Tokaj–Hegyalja Egyetem hallgatóit és tanárait, vagyis segítsék önöket kedvező külső körülmények a kivitelben!

Munkájuk kisugárzása segítse jobb szellemi és anyagi életminőséghez egy határszéli, némiképp hátrányos helyzetű régió népét, és a jeles elődökhöz méltón járuljanak hozzá a magyar kultúra helyi és egyetemes virágzásához!

(Elhangzott 2021. szeptember 25-én Sáros-patakon, A Művelődés Házában, a Tokaj–Hegyalja Egyetem tanévnyitó ünnepségén.)

DEMETER Zoltán

A tokaji aszú jelene

Megtisztelő a felkérés – a Tokaji Aszú napján, egyben a Tokaji Aszú 450 éves születésnapján –, melyben a Tokaji aszúbor jelenkori szerepét és megítélését nekem kell elemeznem. Egyben kihívásokkal teli, mivel az egybegyűltek ünnepelni jöttek össze és a jelent ünnepelni soha nem könnyű. A jelent megélni sem könnyű, különleges kihívás. A múltból vett emlékek képlékenyek, alakulnak, alakítódhatnak, nincsenek valóságosan megélt helyzetek az ünneplők részéről, ez ad könnyebben kezelhető feltételrendszert.

A jelenben viszont a tisztát és az igazat kell és érdemes ünnepelni, mert a valóságosságát a kortársi környezet tapasztalni, érzékelni tudja. A hamisat elveti, az igazat megtapsolja. Természetesen ez akkor igaz, ha az egyén nem csak éli, hanem megéli az életét és értelmezni tudja a történéseket maga körül. Ha valaki a versenypiacon kötelező viseletként viselt szemüvegen keresztül szemléli környezetét, annak nehéz ünnepi hangulatba kerülnie a jelenben, mivel nagyon kritikus és életszerű a szemléletmódja. Nincs szándékom az ünneplést elrontani, de ki kell jelenteni, hogy nehéz az ünnepet megélni egy olyan jelenben, ahol a magunk mögött hagyott harminc év közösségi teljesítménye semmi okot nem ad erre. Szerencsénkre azonban vannak politikusaink, akik hivatalból megteszik ezt. Köszönet a munkájukért.

Mert ünnepelni kell. Van azonban az idő-távolság mértékrendszerében olyan ér-

ték, mely önmagában tiszteletet parancsol és csendet követel. A közel fél ezer év ilyen időtáv. Mi most egy ilyen távolságból küldött üzenetet értelmezünk és ünneplünk, melyet a Garai család küldött nekünk megértésre és használatra. Ezt az üzenetet nagyon nehéz azonban meghallani, mert nagyon halkán szól, csak nagy csendben hallható. Olyan csendben, melyben a tudás, a bölcsesség és az elegancia megjelenése észrevehetővé, érzékelhetővé és értelmezhetővé válik. Természetesen csak azoknak, akiknek megvan hozzá a fülük. A csendben van a legtöbb üzenet. Engedjenek meg nekem egy rögtönzött koordináta-rendszer és egy mértékegység felállítását, annak érdekében, hogy az idő erejét, távolságát kicsit mindenki meg tudja érezni és közelebb hozzám félezer év messzeségét. Melyikünk tudja azt, hogy az édesapjának mi volt a kedvenc játéka gyerekkorában és hogyan értelmezte és élte meg a kommunisták által felrajzolt és megkövetelt kötelezően egyformán gondolkodás és egyformán mozdulás világát? Melyikünk tudja azt, hogy a nagyapja milyen életet álmódott ifjú korában a kemence mellett, esetleg hogyan védte a családját és hogy nyugtatgatta feleségét az 1929-es világválság idején? Melyikünk tudja azt, hogy dédapja mire gondolt, amikor Petőfi felolvasta a 12 pontot a múzeum lépcsőjén? És dédanyja miként aggódott, amikor Kossuth hívószavára a háborúba ment? Melyikünk tudja, hol nyugszik ükapja és ükanyja? És

tudja-e valaki, ki volt a szépapja vagy a szépanyja? Elnézést a provokatívnak tűnő kérdésekért, melyben sokan esetleg nem találtak kapaszkodási felületet, annak ellenére, hogy csak 200 évet utaztunk visszafelé, fele távolságot sem, ahonnan a Garai-üzemet érzékelik.

Nemrég a majd tíz esztendőes Eszter lányom megkérdezte tőlem, hogy van-e nekünk múltba repítő időgépünk? Azt mondtam rövid gondolkodás után, hogy van. Korszerű akartam lenni, így ekként próbáltam magyarázni neki a dolgot. A fejedben van egy applikáció, amit le kell tölteni és már működik is az időgép. Mindenki megvan ez az applikáció, melyet szabadon és ingyen használhat, azonban sokan nem töltötték még le. Valójában ezt a képességet az óvónénik, tanító nénik és a szülők hármasa szokta letölteni a gyermek első 10 évében. Az időgép nem más, mint a hiteles értékrendnek, a beleélő képességnek és a stílusnak a hármasa, ami a múltba enged vándorolni, de segíti a jelent is értelmezni. Egy könyvtárban, vagy egy levéltárban vagy akár az interneten olyan messzire lehet utazni, amilyen messzire csak akar az ember. Ezzel a képességgel megértheti az előttünk járók álmait, üzeneteit és azonosulni tud teljesítményükkel. Eljuthat akár Mátyás király udvarába, ahonnan szárnyra kélt az aranyvessző legendája, bekukkanthat Paracelsus vegykonyhájába, ahol megpróbálta ezt az aranyat kinyerni a tokaji vesszőkből vagy akár Mária Terézia vagy Katalin cárnő udvarába is ellátogathat, ahol megpillanthatja, hogyan ünnepelték és dicsőítették a Tokajit a kor művészei, nagyurai. Belenézhet a Rákóczi pince leltárába a vesztes szabadságharc után, de megtalálhatja akár azt is, hogy hogyan lett a Főborból 300 év elteltével Szamorodni és újabb 200 év elteltével Cuvée vagy Late Harvest. De akár Fukier Flórián varsói pincéjébe is ellátogathat és megnézheti, melyek voltak a család legféltettebb Tokaji palackjai. Láthatja, hogy báró Vay Miklós hogyan vágyakozott arra, hogy Kámpániai bort készítsen Golopon és rácsodálkozhat arra is,

miért kellett a tokaji főtérre kalodába ülnie azoknak, akik a tokaji bort hamisították. És így tovább, és így tovább...

Vannak azonban könyvek, melyek csak mostanság íródtak vagy íródnak, melyekben napjaink életszerű kérdéseit feszegetik olyan mértéket mutató személyiségek, mint Alkonyi László, Zelenák István, Pallagi Ferenc vagy épp a minap a könyvéért európai elismerésben részesült Ripka Gergely. Olyan dolgokra irányítják a figyelmet, ami a jelenkor vagy későbbi korok embereinek támpontot ad a helyes ítéletalkotásra és saját maguk közösségi elhelyezésében, valamint a környezetükben történő vagy meg nem történő dolgok értelmezésében. Hatásukra és a környezetemben való észlelések hatására megfogalmazódnak kérdések bennem is, melyeket a Tokaji Aszú jelenkori és jövőbeli méltóságának védelme érdekében teszek fel gyakorta – válaszokat nem várok.

A teljesség igénye nélkül olyan kérdéseket, mint:

Miért nem lett az elmúlt harminc évben sikertörténet az, amit Tokajnak nevezünk?

Miért nem volt elég ez a szabadságban, nyugalomban eltöltött 30 év ahhoz, hogy a 100 éve elejtett szálat felemeljük?

Miért lehetséges az, hogy egy világszínvonalú produkció nem világsiker?

Mitől nem kézzelfogható az általános jólét azon a vidéken, ahol ilyen színvonalú produkció születik?

Miért van az, hogy 27 település 30 év elteltével sem tud egységesen, egy közös cél megjelölésével, egy irányba nézni, együtt gondolkodni és mozdulni?

Miért lehet az, hogy az általunk kitalált adminisztrációs környezettel az alkotni vágyó embert még mindig megbéklyózzuk?

Mitől nem vált az itt élő emberek számára általánosan egyértelművé, hogy a tokaji bor az egyetlen álmaikat, munkájukat és életüket sikerré, sikeressé formáló lehetőség?

Miért nincs még a Tokaji eredet- és márkanév vasszigorral védve itthon és a világban?

Miért van egyáltalán egy ilyen különleges helyen a minőség felhígulva?

Miért nincs már újragondolva a termőhelyi klasszifikáció – folytatva a 18. század elején Bél Mátyás által megkezdett munkát?

Miért nem magától értetődő, hogy a Tokaji eredetnevet csak az itt készült bor viselheti kizárólagosan természetesen a városon és a régió kivül?

Miért nincs minden magyar család asztalán általánosan egy palack Tokaji aszú karácsonykor?

De a kérdések sora folytatható:

Mitől nem Tokaj a borvidék fővárosa a 26 település által elfogadottan?

Miért nincs még kitisztítva és szőlővel beültetve a Tokaj feletti hegyoldalban a Helm Sámuel és termelőtársaik által termésköböl épített tám- és teraszrendszer?

És a múltnak miért nem adunk annyi tiszteletet, hogyha felújítjuk Tokaj hídját, annak a városnak a hídját, amely megítélés szerint Magyarország legfontosabb települése, akkor azt az elődeink felé mutatott tisztelet megnyilvánulásaként, miért nem az eredeti formájában tesszük és miért a nehézgépjármű forgalom kiszolgálását helyezzük inkább előtérbe?

Miért kopottak és miért kihaltak Tokaj házai és utcái napjainkban?

Engedjenek meg néhány axiómát, amelyek magyarázzák talán, hogy miért is aggódom:

Tokaj a világ borkultúrájának egyik alappillére.

Tokaj a világ legfontosabb természetes édes boros borvidéke.

Tokaj Magyarország legfontosabb borvidéke.

Tokajban bizonyítottan világszínvonalú borok készíthetők.

Tokaj Magyarország számára az egyetlen identifikáló lehetőség ma a világban.

Tokaj a magyar öntudat része.

Tokaj magyar.

Az elmúlt harminc év szakmai munkája olyan színvonalat eredményezett a Tokaji édes borok tekintetében – elsősorban az Aszúéban –, melyet a világ szakmai véleményformálói elismerten világszínvonalúnak ítélnék. Hihetetlen mennyiségű munka, idő és pénz volt koncentráva a 90-es években, hogy ez a megállapítás megérkezzen a borvidékre. Hála és köszönet mindenkinek, aki ebben tevékenyen részt vett. Azonban kétségbeesett megállapítással vettük tudomásul, hogy ez a világszínvonal nem tartja el a borvidéket, melynek következményeként megszületett a late harvest, a cuvée, a száraz bor és később a pezsgő borminőségeknek az igénye. Mindenképp meg kellett találni annak a módját, miként lehet működtetni hitelesen és magas színvonalon a borvidéket gazdaságilag és erkölcsileg. Jelen pillanatban a borvidék olyan külső finanszírozással működik, ami a világszínvonalat képviselő Aszúbor eltartására és a borvidék működtetésére összpontosít. A borvidékünk ma nem tud működni a hiteles és magas minőséget képviselő édes borok sikerének következményeként. Korszakunk nagy kérdése, hogy miként lehet az, hogy egy világszínvonalú produkció környezetében nem jelenik meg a világsiker? Előfordulna ez máshol is a világban? Hol kell keresni az okokat? Az okok feltárása, a válaszok megtalálása létkérdés a hiteles Tokaji Aszú és a borvidék életben maradásának érdekében. Valószínűleg az okokat magunkban kell keresni. Nem lehet delegálni ezeket az okokat például a pénz hiányára. Láthattuk az országunkban az elmúlt 11 évben, hogy amit nagyon akartak, arra mindig megvolt a pénz. Csak nagyon kellett akarni.

A borvidékünk kitüntetett figyelmet is kapott az elmúlt időszakban. Nem hivatkozhatunk a környezeti viszonyokra, a történelmi helyzetre vagy a nehéz sorsunkra sem. Nagyon sok nehézséggel megküzdöttek az itt élők az elmúlt évszázadokban is, mégis egyben tartották a borvidéket. És az sem igaz, hogy ebből a félezer évből nekünk jutott a legnehezebb szakasz. Kérek minden-

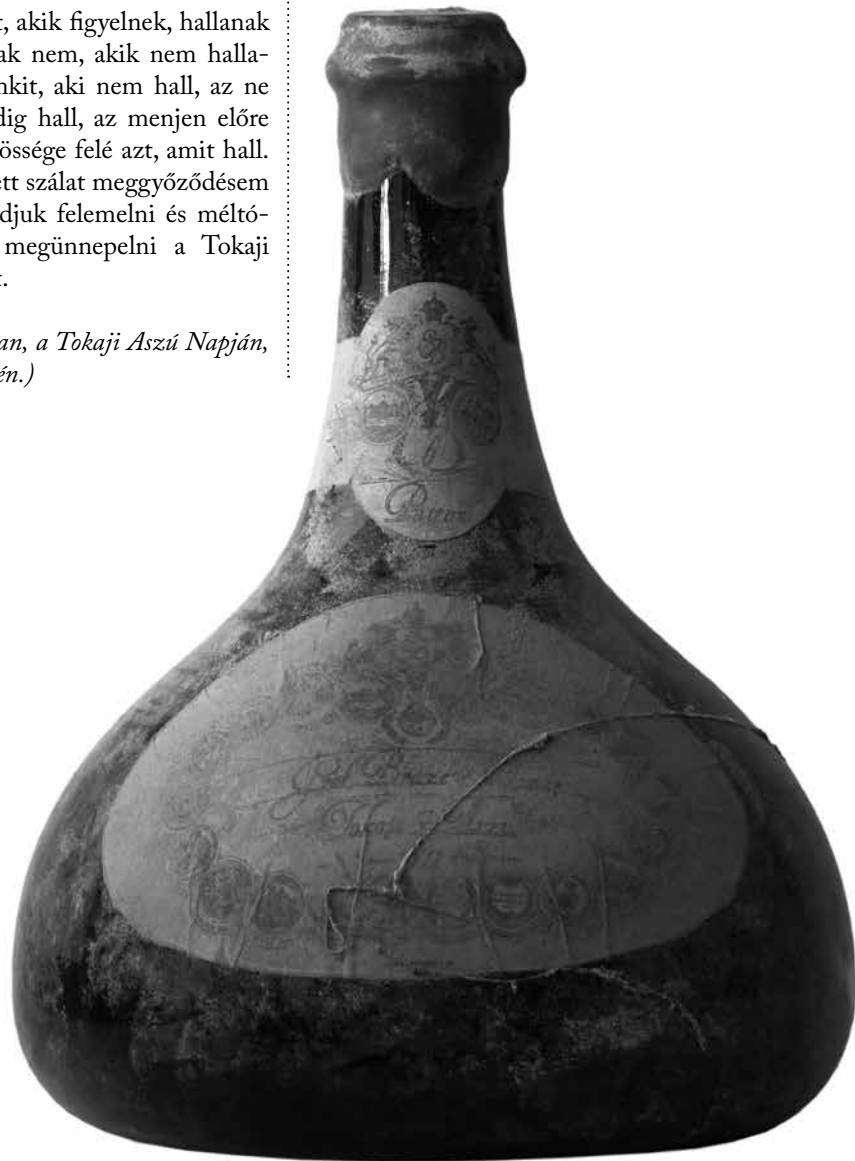

kit, ha teheti, gondolkozzon el ezen ebben az elcsendesedési időszakban, kicsit keresse magában is a felelősséget.

A világszínvonalú Tokaji Aszúbor újra a környezetünkben van és várja, hogy jelentőségét megértse, a benne rejlő lehetőségeket használja a kor embere a boldogulásának, boldogságának megtalálására és a generációk folytonosságának fenntartására. Ahogy mondtam a gondolataim elején, a félezer évnyi idő-távolság halkán üzen. Csak azoknak üzen megoldásokat, akik figyelnek, hallanak és értenek. Azoknak nem, akik nem hallanak. Kérek mindenkit, aki nem hall, az ne zajongjon. Aki pedig hall, az menjen előre és közvetítse a közössége felé azt, amit hall. Az évszázada elejtett szílat meggyőződésem szerint csak így tudjuk felemelni és méltósággal, stílusosan megünnepelni a Tokaji Aszú kivételességét.

(Elhangzott Tokajban, a Tokaji Aszú Napján, 2021. december 10-én.)

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Tudós közösség –

Teleki József szellemében

A számítógépemben őrzött dokumentum tanúsága szerint több mint húsz évvel ezelőtt, 2000. július 17-én vettem papírra először a 'Teleki József Tudományos Társaság' létrehozására vonatkozó elképzelésemet. A tervem tudományos egyesületről szólt, s hozzá három célt rendeltem: egyrészt a sárospataki iskolák tradicionális alapokon nyugvó szellemi hatásának erősítését a hazai és a nemzetközi tudományos életben, másrészt a tudományos munkát végző volt pataki diákok együttműködésének elősegítését, harmadrészt a tudományterületek és tudományágak közötti kapcsolatok fejlesztését. A névadó gróf Teleki József nyelvész, történész személyisége már akkor is lenyűgözött, a sokoldalú tudós és politikus, aki előbb lett a Tiszáninneni Református Egyházkerület és ezzel együtt a Sárospataki Református Főiskola főgondnoka, mint hogy a Magyar Tudós Társaság előkészítő választmánya vezetőjének, illetve a létrejövő MTA első elnökének választották volna. S lett utóbb az Akadémiai Könyvtár alapítója is, viselve tisztségeit közel harminc éven át, a haláláig. Ami az egyesület szervezetét illeti, azt nagyjából a mai ülésre kiküldött működési modell szerint képzeltem el, de az akkori egyház- és tudománypolitikai viszonyok között a terv nyilvánosságra hozatala elmaradt. Csak a paraszat őriztem.

Az 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium fennállásának közel ötszáz éve alatt tudósok, írók, művészek, államférfiak sorát adta a magyar kultúrának,

tudományos és politikai közéletnek. A biztos szakmai tudást nyújtó, protestáns etikai alapokra építkező nevelés nyomán a pataki diákok minden időben az egyetemes emberi értékek és a nemzeti haladás szolgálatára vállalkoztak. Az 1857-ben létrejött tanítóképző mai jogutódjaként 2021. augusztus 1-jén önállósult Tokaj-Hegyalja Egyetem – akárcsak a Sárospataki Református Kollégium mai intézményei – elkötelezettek a város és a tágabb zempléni és abaúji régió egykor nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő szellemi, vallási, művelődéstörténeti, tudományos és gazdasági szerepének visszaállításáért. E szerepvállalás része az a tudománypolitikai jelentőségű kezdeményezés, amelynek nyitó aktusára ma összegyűltünk. Hiszem, hogy a mai nap kivételes pillanat Zemplén és Tokaj-Hegyalja tudományosságának történetében. Volt idő, amikor – 1841-ben – a Magyar Tudós Társaság rendes tagjainak 16%-a, levelező tagjainak 7%-a volt pataki diák – nem számítva a tiszteleti és igazgató tagokat. Ez az arány ma már aligha érhető el, ami viszont elérhető, az az Akadémia közel hozása a térséghez, mai szóval: a társadalmasítás. A kezdeményezés immár nem önálló tudományos egyesületről szól, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Ügyrendjének azon pontján alapul, amely szerint a területi bizottságok a tudósok és a tudomány iránt érdeklődő emberek személyes kapcsolatainak megteremtése, elmélyítése érdekében klubot működtetnek tudományos, kulturális és köz-

életi kérdések kötetlen megvitatására. A ma létrejövő Teleki József Akadémiai Klub tehát a Miskolci Akadémiai Bizottság illetékességi területén működik – a már létező három másik klubbal együtt – és a zempléni régió vonzáskörzetét figyelembe véve szoros kapcsolatra törekszik a Debreceni Akadémiai Bizottsággal is. A Klub tagjai közé nemcsak azon köztestületi tagokat hívjuk, akik tudományos munkásságukat az abaúj-zempléni térségben fejtik ki, hanem – a Freund Tamás MTA-elnök által meghirdetett alumni program szellemében – azokat is megszólítjuk, akik a térségből elszármazva az ország más területein, illetve külföldön dolgoznak.

Szeretném megköszönni Kaptay György akadémikusnak, a Miskolci Akadémiai Bizottság elnökének, Páles Zsolt akadémikusnak, a Debreceni Akadémiai Bizottság elnökének, valamint Monok István professzornak, az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatójának, hogy a kezdeményezést támogatták. Köszönöm Fésüs László akadémikusnak, hogy elfogadta a Klub elnökévé történő felkérést. Köszönöm Enghy Sándor és Dienes Dénes professzor uraknak, hogy a Klub a Sárospataki Református Teológiai Akadémia és a Tokaj-Hegyalja Egyetem közös gyermekeként születhet meg, és Dankó László tanszékvezető egyetemi docens kollégámnak, hogy a szervezés aprómunkáját vállalta. Végül itt köszönöm meg Freund Tamás elnök úrnak, hogy az MTA részéről a Klub létrehozását levélben támogatta.

Kívánom mindannyiunknak, hogy érezzük jól magunkat ebben a klubban, figyeljünk egymás tudományos eredményeire és engedjük, hogy átjárjon bennünket Teleki József és az alapító akadémikusok szelleme! A Teleki József Akadémiai Klub alakuló ülését ezennel megnyitom!

Függelék:

Az MTA–MAB Teleki József Akadémiai Klub – Sárospatak működési szabályai

I. Általános rendelkezések

Név: MTA–MAB Teleki József Akadémiai Klub – Sárospatak (a továbbiakban: Klub).
Székhely: Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 3950 Sárospatak, Rákóczi u. 1., valamint Tokaj-Hegyalja Egyetem, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7.

A Klub névadója gróf Teleki József (1790–1855), a Tiszáninneni Református Egyházkerület és a Sárospataki Református Főiskola főgondnoka, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, az Akadémiai Könyvtár alapítója.

II. A Klub jellege és működésének jogalapja

A Klub a Magyar Tudományos Akadémia Ügyrendje alábbi pontjai alapján jön létre:

Ú. 31. § „(1) Az Akadémia támogatja azokat a megyei önkormányzati és regionális kezdeményezéseket, amelyek anyagi áldozatvállalásukkal külön tudományos testület működését tartják szükségesnek, mindenekelőtt a megye területén felmerülő, tudományos munkát igénylő kérdések megoldására. (...)

(4) A területi bizottságok

a) a tudósok és a tudomány iránt érdeklődő emberek személyes kapcsolatainak megteremtése, elmélyítése érdekében klubot működtetnek tudományos, kulturális és közéleti kérdések kötetlen megvitatására;”

A Klub a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága illetékességi területén működik. A régió földrajzi vonzáskörzetét figyelembe véve szoros kapcsolatra törekszik a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottságával.

A Klub nem önálló jogi személy, saját költségvetése nincs. Működésének tárgyi és adminisztrációs feltételeit a Sárospataki Református Teológiai Akadémia és a Tokaj-Hegyalja Egyetem biztosítja.

III. A Klub céljai

1. Saját eszközeivel elősegíteni a területi akadémiai bizottságok alapszabály szerinti feladatainak megvalósítását.
2. A sárospataki neveléstörténeti hagyomány értékeinek erősítése a hazai és a nemzetközi tudományos életben.
3. A térségben tudományos munkát végző köztestületi tagok, kutatók együttműködésének elősegítése.
4. A felsőoktatás, a tudomány és a társadalom közötti kapcsolatok fejlesztése.
5. A tudományterületek és tudományágak közötti együttműködés erősítése.

IV. A tagsági viszony

A Klub tagjai lehetnek az MTA köztestületi tagjai, illetve a tudományos fokozattal (beleértve az 1984. szeptember 1. után elnyert egyetemi doktori fokozatot) rendelkező személyek, akik tudományos munkásságukat az abaúj-zempléni térségben, vagy a térségből elszármazva, az ország más területein, illetve külföldön folytatják. A tagsági feltételeknek megfelelő személyt a Klub Elnöksége meghívja a tagok sorába. A feltételeknek megfelelő személy maga is jelezheti tagfelvételi kérelmét, ez esetben kérelme nem utasítható el.

Külön feltételek szerint a Klub tagjai lehetnek a doktori képzésben részt vevő, illetve az 1984. szeptember 1. előtt egyetemi doktori címet szerzett személyek. E tagok felvétele kérelemre történik, a tagfelvételi kérelemről a Klub Elnöksége szótöbbséggel határoz.

V. Az Elnökség

A Klub tevékenységét az Elnökség irányítja, amely tizenegy szavazati jogú tagból (elnök, két alelnök, titkár, hét elnökségi tag), valamint három tiszteletbeli tagból (társelnökök) áll. Az elnököt, a titkárt és a hét elnökségi tagot a Klub tagjai közvetlenül választják. Elnökké kizárólag akadémikus választható. Az Elnökség összeállításánál ügyelni kell arra, hogy mindhárom – élettudományi, matematikai és természettudományi, valamint társadalomtudományi – tudományterületnek

legyen képviselője. Alelnökök hivatalból a Sárospataki Református Teológiai Akadémia és a Tokaj-Hegyalja Egyetem rektorai. Tiszteletbeli társelnökök hivatalból az MTA Miskolci Területi Bizottságának és Debreceni Területi Bizottságának elnökei, valamint az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója. Az Elnökség határozatképes, ha legalább hat szavazati jogú tagja, köztük az elnök vagy az egyik alelnök jelen van.

VII. Záró rendelkezések

A Klub működésének további ügyrendi szabályait az Elnökség állapítja meg.

A Működési Szabályokat a Klub tagsága a 2022. március 1-jén tartott alakuló ülésen elfogadta.

(Elhangzott a Teleki József Akadémiai Klub alakuló ülésén, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia Imatermében, 2022. március 1-jén.)

KELEMEN Judit

Zempléni verbunkos konferenciák

A hegyaljai Tállyán nyugvó Lavotta János halálának bicentenáriuma alkalmából 2021-ben megjelent tanulmánykötet harminc esztendő tizenkét zenetudományi konferenciájának előadásából ad válogatást.

A magyar zenetörténet sajátos stílusa a verbunkos muzsika: a 18. század utolsó harmadában kibontakozó magyar tánczenei forma egyre inkább nemzeti érvényűvé válik, a reformkorban pedig egyet jelent a magyar zenével és a hazafias érzülettel. A stílus muzsikájával számos kiváló magyar zenetörténeti könyv foglalkozik, már a 20. század közepén kifejezetten a témára koncentrálnak művek jelentek meg, pl. Szabolcsi Bence: *A XIX. század magyar romantikus zenéje* (1951); Major Ervin: *Népdal és verbunkos* (1953); Domokos Pál Péter: *Magyar táncdallamok a XVIII. századból* (1961).

A bicentenárium alkalmat ad arra, hogy a verbunkos stílus sokoldalú megközelítésével a 19. századi magyar zene kevésbé ismert alkotásai is a figyelem középpontjába kerüljenek.

A két szerkesztő, Sziklavári Károly és Dombóvári János neve nem ismeretlen a reformkori magyar zenetörténettel foglalkozó szakemberek körében.

Sziklavári Károly szerkesztő, a Miskolci Szimfonikus Zenekar zenei szakreferense évtizedek óta végez magyar zenetörténeti kutatásokat, amelyek során különös érdeklődést mutat a 19. század zenéje, elsősorban Mosonyi, Erkel és Liszt munkássága

iránt (ilyen tanulmánya pl. *Az örök újtó. Mosonyi Mihály emlékezete. 2015.*; *Az elveszett szerelem hangjai. Mosonyi Mihály zongorakíséretes dalai. Hangzó összkiadás és könyvszöveg. 2018.*; *Erkel Ferenc és a hazai irodalom, 2018.*; „...a nemzeti himnusz neked kell megírni, addig a szobából ki nem lépsz” 175 éve született Erkel Ferenc dallama. 2019.; *Liszt Ferenc Esztergomi miséje és Mosonyi Mihály, 2020.*; *Rákóczinak búskomor indulója. 2020.*).

A másik szerkesztő, Dombóvári János sátoraljaújhelyi hegedű- és mélyhegedűtanár, iskolaigazgató, az ő kezdeményezésére vette fel a kisváros zeneiskolája (később művészeti iskolája) és kamarazenekara Lavotta János nevét, emellett Lavotta zempléni kultuszának megteremtése is a nevéhez kapcsolódik. Monográfiája jelent meg 1994-ben (*Pusztafedémestől Tállyáig: Monográfia Lavotta Jánosról*), valamint az általa vezetett kamarazenekar 11 cd-ből álló sorozatán verbunkos muzsikát játszik.

A két kutató 2004 óta tartó közös munkálkodása a kötet szerkesztésének idejét tekintve bő másfél évtizedes együttműködést tükröz. Igényes megjelenésű, kottákkal és fotókkal gazdagon illusztrált ünnepi kötetük méltó az alkalomhoz: több mint félezer oldal terjedelemben, a szerkesztői előszót és a zempléni konferenciák történetét bemutató számadást követő négy fejezetben, összesen 35 írással nyújt újabb adalékot a magyar verbunkos zene történetéhez. Gondosan szer-

kesztett névmutató segíti az adatok visszakeresését.

A válogatáskötet a hagyományos értelemben vett zenetudományi tanulmányok, zenei elemzések mellett más tudományterületekhez kapcsolódó írásokat – művészettörténeti, helytörténeti, néprajzi tartalmú, de irodalmi jellegű alkotásokat – is magában foglal.

Az első fejezet *História*, tanulmány, jegyzék címmel 23 tanulmányt tartalmaz. Bónis Ferenc (*Verbunkos dallam-problémák*), Sziklavári Károly (*Rákóczi-táncdallamok*), valamint Kassai István (*Rákóczi-induló*) tanulmánya gazdag kottailusztrációval szemlélteti a Rákóczi-nóta és Rákóczi-induló „dallamcsalád” különböző példáit, e dallamok alakulásait, variánsait. Megjegyezzük, hogy a Rákóczi-nóta első többszólamú (hétszólamú!) kórusváltozata az 1798-ban keletkezett Pataki melodiáriumban található: a Pataki Kollégium diákjai a genfi zsol-tárok Claude Goudimel általi homoritmikus feldolgozásának mintájára próbálkoztak néhány dallam megharmonizálásával. Ez az egyedülálló lejegyzés szerepel a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben fellelhető melodiáriumban (KT 514, 233.) „Régi Magyar Nagy Vitézek” szövegkezdettel.

Szokatlan megvilágításban foglalkozik Csáky Imre a „nemes izsépfalvi és kevélyházi Lavotta (II.) János” személyével: a heraldikai tanulmány (Pozsony, Árva és Liptó vármegye – A vármegyékben birtokos izsépfalvi és kevélyházi Lavotta család címere) a család, a nemzetség és az ősi birtok tágabb környezetét vizsgálja természeti adottságok, címerek, oklevelek vonatkozásában.

A 19. század első feléből fennmaradt kéziratos gyűjtemények jelentős példáival foglalkozik Papp Géza tanulmánya (Egy kántor kottás feljegyzései a XIX. század harmincas éveiből – Adalékok a verbunkos forrásaihoz). A „Kis Kun Filepszállási Orgonista Kántor Tóth István” 1828 és 1832 között keletkezett ún. kótáskönyve verbunkos

tételei, valamint az 1832 – 43 között összeírt „Áriák és dallok verseikkel” c. gyűjteménye bemutatásával ad gazdag példát a kor hangszeres táncbaiból, amelyek közt több, Lavottának tulajdonítható dallam is szerepel.

A híres magyar verbunkos triász (Lavotta, Bihari, Csermák) mellett Ruzitska Ignác neve is jól ismert a stílus kedvelői körében. Rakos Miklós tanulmányában (Ruzitska Ignác veszprémi verbunkos-táncgyűjteménye – „Magyar Tánczok Forte Pianora mellyeket Az Magyar Nemzet Ditsőségére készített Ruzitska Ignác Veszprémben”) Ruzitska Ignác és Lavotta János mellett szerepel W. A. Mozart neve is. A nagy osztrák mester több zeneművében is megjelenik az ún. magyaros jelleg, ami a két bővített szekundot tartalmazó ún. magyar (cigány)skála alkalmazásának köszönhető. Magyarországon található egyetlen kézirata feltehetően a G-dúr hegedűverseny előtanulmányaként szolgált, s a verbunkos zene jellegzetes magyaros fordulatait mutatja. Ugyancsak magyaros zenei elemeket (cigány skála, kanásztánc ritmus) sorol a szerző az A-dúr hegedűverseny vagy a C-dúr fuvola-hárfaverseny bizonyos zenei témái kapcsán, s beazonosítja e dallamok eredetének magyar zeneszerzőit.

A tanulmány foglalkozik Lavotta János legnépszerűbb darabjával, a Homoródi nótájával is, azonban ezt a témát Domokos Mária bontja ki teljes részletességgel (Lavotta János Homoródi nótája). Lavotta életművének más szegmenseit tárja fel néhány további tanulmány (Domokos Mária: *Lavotta színpadi kísérőzenéje, Dombóvári János: Lavotta, a házitanító, Flach Antal: Legfeljebb álom? – Mezei álom. Egy ismeretlen Lavotta mű nyomában, Gombos László: Lavotta, Hubay és a „Daliás idők muzsikája”).*

Schubert magyarországi tartózkodásának hatásaira, a művészetében kimutatható korabeli magyar táncmuzsika elemekre fókuszál Horkay Tamás (Magyaros elemek Franz Schubert életművében), míg Pethő Csilla egyetlen Schubert művet vizsgál ugyanilyen megközelítésben, formai felépítés, szerves-

ség, tematikus és motivikus kapcsolatok, karakterek, intonációk vonatkozásában (A verbunkos zene Franz Schubert Divertissement à l'hongroise című művének tükrében).

Sziklavári Károly a verbunkos hagyománynak a liszti versenymű-nagyforma megválasztását befolyásoló szerepéről ír (A Magyar fantázia és a Liszt-univerzum), Mosonyi Mihály munkássága iránti elkötelezettségét pedig az általa közzétett harmadik, javított, bővített Mosonyi-műjegyzék mutatja.

Farkas Ferenc Lavotta-szvitjének verbunkos stílárís jegyeit, a két zeneszerző dallamainak szerkezetét, harmóniáit hasonlítja össze Dombóvári János, valamint bemutatja Farkas Ferenc Lavottiana című öttételes divertimentóját (Lavotta-szvit – Lavottiana).

A második fejezetből (Emlékezet, kultusz, reneszánsz) Tátrai Zsuzsanna írását emeljük ki, amely néprajzi, folklorisztikai megközelítésben értékeli Liszt Ferenc magyarságát, továbbá Kappyak Andryjnek a Doppler fivérek zenei hagyatékát és kamarazenei munkásságát összegző tanulmányát (A Doppler fivérek kamaraművészetének egyedi vonásai).

Az Esszétáj című fejezetben Tusnády László négy írását olvashatjuk a hazaszereget, a magyarság és a verbunkos zene összefüggésében (Százados zene-töredékek. A verbunkos és emberi méltóságunk; A magyarság öntudatra ébredése és Lavotta János életműve; Mosonyi Mihály hazaszeregete és a megtisztulás kérdése; Lavotta János és Zrínyi Miklós) a Kispróza és vers című fejezet pedig a címben megnevezett műfajokhoz egy-egy alkotást társít.

A kötet szerzőinek felsorolását követően gondosan összeállított névmutató segíti az adatok, információk visszakeresését.

Hasznos és érdekes olvasmány mindazok számára, akik a magyar zenetörténet sajátos dallamkincséről és zenei stílusáról a hagyományos közvetítésmód mellett a megszokottól eltérő kontextusban is szeretnének képet kapni.

(Lavottától Kodályig. Zempléni verbunkos konferenciák (1990–2020). Szerkesztette: Sziklavári Károly – Dombóvári János. Lavotta János Kamarazenei Alapítvány, Sátoraljaújhely, 2021. 544 o. ISBN 978-615-01-2549-7)

EGEY Emese – PUSZTAY János

Közép-Európa program

Közép-Európa értelmezése koronként, országonként, sőt kutatási területtől függően más és más lehet. Vannak olyan egyetemi programok, amelyekben csak a Kárpát-medencét, az egykori Habsburg birodalmat tartják Közép-Európának, mások a V4 országokat, mellettük a posztjugoszláv térséget, megint mások inkább Kelet-Közép-Európáról beszélnek, belefoglalva Romániát és Bulgáriát is. Az elmúlt harminc évben számos egyetemen indítottak Közép-Európa-tanulmányok szakot, de ezek pl. a Baltikumot rendre kihagyják. A nagypolitikában is megfigyelhető volt a Baltikum kizárása, pl. az EU-csatlakozás előkészítésekor a németek nem akarták a balti államokat bevenni az EU-ba, azután 2004-ben mégis, s azóta már az euro-övezetnek is tagjaivá váltak.

Mi a magunk részéről Közép-Európán a borostyánkőút övezetet, azaz az Adriától a Balti-tengerig húzódó sávot értjük.

Napjainkban Közép-Európa számos okból felértékelődik a politikában. Nem mindegy, hogy akik a nemzetközi szinten ezekkel az országokkal foglalkoznak, bilaterális egyezmények vagy több résztvevős döntések meghozatalánál bábáskodnak, milyen irányú és milyen mélységű háttértudással rendelkeznek. (Azt magyarázni sem kell, milyen érzés, amikor egy nem magyar gyökerű külföldi szólal meg a mi nyelvünkön, akár csak néhány mondat vagy udvariassági fordulat erejéig, jelezve jószándékát, elfoga-

dó hozzáállását és elhihetjük, ezzel ugyanígy vannak a többiek is.)

Közép-Európát az egyetemi hallgatókon kívül a széles nagyközönséggel is meg kell ismertetni. Hány, akár magasan képzett honfitársunk tud felsorolni (és vajon egy, esetleg kettő?) szlovák, litván vagy észt zeneszerzőt, lengyel festőt, lett vagy cseh író, tudóst, feltalálót vagy akár közéleti személyiséget? Ugyanígy Horvátországból, Szlovéniából, Szerbiából, Romániából? Az egymás szellemi-kulturális eredményeire, földrajzi, gazdasági viszonyaira vonatkozó válaszok a térség többi országában alighanem ugyanilyen esetlegesek lennének.¹ Sajnos, óriási lyukak tátonganak közép-európai műveltségünkben. Az elmúlt évtizedekben mind csakis nyugatra vetettük vigyázó szemünket, ezzel lehetőséget adva nekik a különbségeinkből adódó és időnként eltérő érdekeinkre rájátszó megosztásra, amint napjainkban is.

A szovjet rendszer alatt a „baráti szocialista országok” irodalmának még támogatott fordítása, a kórusok csereútjai vagy éppen a vendégségbe érkezett képzőművészeti tárlatok mára mind a múlté lettek, vagy csupán az egyes kulturális intézeteket látogató szűk közönség figyelmére tarthatnak számot. (Ezzel természetesen nem azt állítjuk, hogy manapság ne jelennének meg ilyen alkotások, ne tevékenykednének igen termékeny műfordítók és a sort lehetne folytatni, de ezek többnyire esetlegesek, ezért igencsak jól jönne szélesebb körű, a lakosságot megcélzó

ismeretterjesztés, rásegítés.) A globalizáció kellős közepén, állítólag, mindez már senkit nem érdekel. Holott évtizedekkel ezelőtt kutatások indultak, amelyek mára mind több bizonyítékkal szolgálnak arra, hogy a kulturális diverzitás legalább annyira fontos és értékőrző, mint amennyire az a biodiverzitás, hiszen egy-egy nyelv és kultúra felbecsülhetetlen ismeretanyag és tudás hordozója, letéteményese, ami, ha eltűnik, az emberiség az ismeretek unikális gyűjteményét veszíti el, amit többé nem lehet feléleszteni.²

Adott kultúra és ország megismeréséhez a legrövidebb út az általános történelmi, politológiai, gazdasági, művészettörténeti, szépirodalmi stb. ismeretek elsajátítása kinek-kinek a saját nyelvén. Bizonyos szint után és kellő motiváció esetén azonban automatikus igénygé válik az egyben a legmélyebb rétegeket felszínre hozó módszer: az adott (kis)nyelvvél való ismerkedés. Praktikus szempontból nézve ugyanezt: az egy-két világnyelvet és mellette ún. kevésbé használt nyelvet (less used languages), kultúrát is ismerő szakembernek óriási értéke van a munkaerőpiacon, lett légyen gazdasági, külügyi, EU-s tolmácsi vagy éppen turisztikai vonalon alkalmazásban.³ Hajlamosak vagyunk azt hinni, minden elérhető angolul. Majdnem minden. Nyilvánvalóan ez egyre csak gyarapszik. Ugyanakkor gyakorta színtelen-szagtalan-mind egyforma kabátot kap az, amit kizárólag angolul lehet olvasni-látni, anyanyelven viszont üzenetértékű, mert közvetít kódolt jeleket, kizárólag az adott nyelvbe beágyazott többletjelentést. Mire gondolunk? A kelet-közép-európai rendszerváltások történetének egyik mindmáig megrendítő epizódja volt az 1989. augusztus 23-i, Tallinnról Rigán át Vilniusig húzódó balti évlánc. (Beugrik a nem-történezs végzettségűeknek, minek az 50. évfordulóján? [A Közép-Európa sorsát tragikus meghatározó Molotov-Ribbentrop paktumé.]) Az ott forgatott, majd angol feliratozással ellátott dokumentumfilmek kétségkívül fontos kortörténeti dokumen-

tumok, de a résztvevők néhány mondatba sűrített észtt, lett, litván nyelvű megszólalásai az eredeti képkockákon hatalmas érzelmi többletet sugároznak, mégpedig olyasfajta, amelyre közép-európai sorstársakként valamennyien fogékonyak vagyunk. Azaz inkább fogékonyak voltunk. Itt érkezőnk el személyes felelősségünk felismeréséhez. Ugyanis mindez egyre inkább nemzedéki kérdés is. A fiatalok már nem ismerik ezeket az időket, ugyan honnan is tudhatnának a nemzet megtartó balti dalosünnepekről, a több száz éves horvát-magyar együttélésekről, a világgraszoló felfedezésekről, amelyek ebből a régióból indultak, a cseh és lengyel film kiemelkedő korszakairól, döntő pillanatokban a felelős értelmiségi szerepvállalásról?

Mit tehet ilyen helyzetben egy a térség iránt elkötelezett intézmény? Elindíthat elektronikus és hagyományos könyvsorozatokot a térség minden nyelvére lefordítva, és – ne zárkózzunk el a nemzetköziségtől sem –, angolul is, hiszen más régiókat is megcélozhatunk potenciális olvasóközönségként. Ilyen kismonográfiák lehetnének a történelem, az irodalomtörténet (irodalmi antológia), a művészettörténet stb. tárgyköréből. Az országokról kislexikont is kellene összeállítani, illetve tudományos-ismeretterjesztő könyveket írni a térség országairól. Ezeket egészíthetnék ki gyakorlati nyelvkönyvek, kisszótárak, társalgási szótárak.

Mindemellett tudományos-ismeretterjesztő előadásokat tartani jelenléti és online formában, az egyetem szervezésében, kurzuszerűen, hasonlóan nagy egyetemeken internetes előadásaihoz, kurzusaihoz. Ezek lehetnek ingyenesek, de fizetősek is, s oklevéllel lehetne igazolni azok elvégzését. Az idegennyelvű kurzusok megvalósításába be lehetne/kellene vonni a külföldi partneregyetemeket is, azokat, ahol nincs, vagy ahol már fut Közép-Európa kurzus, de a mozaik bizonyos elemeit mi tehetnénk hozzá.

Célszerű volna téli/nyári szabadegyetemeket szervezni Közép-Európáról magyaroknak magyarul, nemzetközi hallgatóság

megnyerése érdekében angolul vagy németül. Hungarológiai kurzusokat lehetne/kellene szervezni idegen nyelveken a külföldieknek, de nem ártana magyarul a magyaroknak, köztük az egyetem hallgatóinak sem.

Lehetne online nyelvkurzusokat szervezni az érdeklődőknek, összekapcsolva a Közép-Európa-tanulmányok hallgatóinak tartott nyelvkurzusokkal.

A régió művészeti intézményeivel, művelődési házakkal, zeneiskolákkal, a Zempléni Fesztivállal együttműködve lehetne a térség országainak képzőművészetét bemutató kiállításokat, irodalmi életét reprezentáló irodalmi esteket rendezni. Minden évben be lehetne kapcsolni egy vendégországot a Zempléni fesztivál programjába. S ez utóbbi programhoz mintegy „bemelegítésként” a fesztivált megelőző tanévben a zeneiskolák bevonásával előadásokat, zenei (hangszeres és ének-) versenyeket, zenetörténeti vetélkedőket lehetne rendezni.

Legyen a Tokaj-Hegyalja Egyetem egyik sajátossága a Közép-Európa-program felvállalása – egy új intézménynek egyedülálló szakmai programokkal kell kitűnnie és „bejelentkeznie”. A borászat mint kiugrási pont a világon legismertebb magyar borvidékkel a háta mögött nagyon jó, a Közép-Európa program lehetne a második, sőt, bizonyos fókig a kettő össze is kapcsolható.

Feltétlenül meg kell kezdeni ezeknek a lehetséges külföldi partnereknek a felkutatását, a kapcsolatok kiépítését, ha nem is mindjárt a legrangosabb és legnagyobb egyetemekkel, mint Krakkó vagy Brno, de egyetemi tanszékekkel, intézetekkel, Sárospatak testvérvárosainak felsőoktatási intézményeivel. A lengyelországi Krosno-ban például a műszaki főiskolán van turizmus szakirány. Nem testvérváros ugyan, de nyitott az együttműködésre Eperjes, ahol van egyházi felsőoktatás. A program megvalósításába be kell vonni a térség országainak budapesti nagykövetségeit, és/vagy a kulturális intézeteket. Együttműködést kell kialakítani e program javára a Visegrádi Alappal.

Jegyzetek

1 Lásd: Kiss Gy. Csaba adatait egy 2002-es horvát egyetemisták körében végzett felmérésről: Kiss Gy. Csaba: Budapest–Zágráb: oda-vissza. Nap Kiadó, Budapest, 2015. 164. o.

2 On biocultural diversity: Linking language, knowledge, and the environment. Edited by Luisa Maffi Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 2001. 578. o.; Uribe-Jongbloed, Enrique: Endangered languages: heritage of humanity in dire need of protection. Four approaches which support their preservation and maintenance/ Lenguas en peligro: una herencia de la humanidad en gran necesidad de protección Cuatro acercamientos para apoyar su preservación y mantenimiento. Universidad Pedagógica Nacional, Facultad de Humanidades, Bogotá, Folios Segunda época No. 26. Segundo semestre de 2007. 65–70. o. URL: <http://www.scielo.org.co/pdf/folios/n26/n26a06.pdf>; Convention For The Safeguarding Of The Intangible Cultural Heritage. Unesco, 2003. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>

3 Európai Unió's tolmács-fordítói állások pályázati feltételei URL: https://epso.europa.eu/how-to-apply/eligibility_en

